

МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Збірник наукових праць

Випуск XIV

ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ XX-XXI СТОЛІТЬ

ГОЛОДОМОР-ГЕНОЦИД. ПАМ'ЯТАТИ, ЩОБ БУТИ

Хмельницький, 2020

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

**ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ
ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ
XX–XXI СТОЛІТЬ**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 14

Хмельницький
2020

УДК 94(477).084.61
ББК 63.3(4Укр)
З 100

З 100 Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій XX–XXI століть : зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2020. – Вип. 14. – 146 с.

У збірнику наукових праць вміщено статті XIX Всеукраїнської науково-практичної конференції «Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій XX–XXI століть. Авторами статей розкрито такі проблеми: Першої світової війни (1914–1918 рр.), Другої світової війни (1939–1945 рр.); Голодомору 1932–1933 рр., Української Держави доби Гельманату Павла Скоропадського; Західно-Української Народної Республіки та ін.

Редакційна колегія:

Головний редактор: Білий Л. Г., кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту МАУП.

Члени редакційної колегії:

Авсієвич А.В., доктор філософії в галузі права; **Адамський В.Р.**, кандидат історичних наук; **Байдич В.Г.**, кандидат історичних наук; **Галатир В.В.**, кандидат історичних наук, доцент; **Блажевич Ю.І.**, кандидат історичних наук, доцент; **Дацюк О.А.**, кандидат богослов'я; **Коцюк В.Д.**, кандидат історичних наук; **Олійник В.В.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Олійник Ю.В.**, кандидат історичних наук; **Савчук Л.О.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Циганюк Ю.В.**, доктор юридичних наук, доцент; **Цимбалюк Г.С.**, кандидат економічних наук; **Парандій В.О.**, кандидат історичних наук, доцент (відповідальна за випуск).

Рецензенти:

Олійник М.П., доктор історичних наук, професор
Євменчук О.В., кандидат історичних наук, доцент

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Хмельницького інституту
Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 10 від 30 листопада 2020 р.)

© Хмельницький інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом, 2020

ЗМІСТ

Білий Л. Г.

ВІШАНУВАННЯ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РОКІВ У МІЖРЕГІОНАЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ.....	5

Адамський В. Р.

ВІННИЦЬКІ ВИКОНАВЧІ КОМІТЕТИ У ДОКУМЕНТАХ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ	8

Блажевич Ю. І.

ЗЛОЧИНИ НАЦИСТСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ ПРОТИ МИРНОГО НАСЕЛЕННЯ І ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В ШЕПЕТІВСЬКОМУ ГЕБІТСКОМІСАРІАТІ (1941-1944 РР.)....	20

Гриньова Л. В.

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ У НАВЧАЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ	41

Диях Ю.Г., Білий Л.Г.

ПРАВО НА ЗАПОВІТ, ЙОГО СКАСУВАННЯ ТА ЗМІНУ.....	49

Кашуба Г.С., Жданкіна Л.К.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕХОДУ ЧАСТКИ УЧАСНИКА ТОВАРИСТВА В ТЗОВ: НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД	54

Ковальчук О.Л.

«ІСТОРИЧНА ПРАВДА» ВАСИЛЯ СТУСА	67

Костючок П.Л. УКРАЇНСЬКЕ/РУСИНСЬКЕ ПИТАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ «СЛОВАЦЬКОЇ ЛІГИ» 1934-1938 РР.....	77
Оліх Г.І. УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ: ДРУГА СПРОБА ЗБЕРЕГТИ НАЦІОНАЛЬНУ САМОСТІЙНІСТЬ У КВІТНІ-ГРУДНІ 1918-ГО РОКУ.....	88
Парандій В.О. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	95
Семенова А. М. ЛІТЕРАТУРНО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ОЛІМПІАДИ ПАЩЕНКО КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛИСТІВ О. Я. РІЗНИК ДО В. Я. КРИВИЦЬКОЇ.....	98
Сем'янчук П.М. ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА: ІСТОРИЧНА СХОДИНКА ДО ЗДОБУТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ....	106
Філонова І.Б. МЕДИЧНА ГАЛУЗЬ ВІННИЧЧИНИ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	115
Цимбалюк Г.С. УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА: НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ ТРІУМФ.....	125
ДОДАТКИ	131
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	143

Л. Г. Білий,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРІВ 1931- 1933 РОКІВ У МІЖРЕГІОНАЛЬНІЙ АКАДЕМІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Донедавна, мало хто знав подробиці подій, які відбувалися в часи Голодомору і основні причини тяжкого життя людей у далеких 32-33-х роках.

У цьому році виповнюється 88 років із дня трагедії історії ХХ ст. Напевно, кожна родина має близьку людину, яка загинула у часи Голодомору, або була свідком цієї страшної трагедії. За рік трагедія забрала життя більше 10 млн. безневинних українців.

Вже дев'ятнадцятий рік поспіль у жалобні листопадові дні Хмельницький інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом збирає на свою щорічну конференцію «Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій ХХ–ХХІ століть» небайдужих до цієї найжахливішої трагедії ХХ століття людей.

За цей час зусиллями Хмельницького інституту МАУП було видано тринадцять збірників матеріалів науково-практичних конференцій з проблем вивчення Голодомору, його причин та наслідків, його організаторів та виконавців, його жертв та катів. Також було надруковано окремими книжками та численними статтями дослідження різних авторів з цього найболіснішого питання української історії. Ми щиро і чесно вкладали у цю справу свої гроші, свою працю, свої серця і душі. Ми робили і робимо це заради правди, заради пам'яті мільйонів своїх загиблих співвітчизників та заради наших сучасників, яким надалі розбудовувати своє національне буття.

Науковими дослідженнями МАУП зробив значний вклад у визнання на державному та міжнародному рівні Голодомору як геноциду України. Міжрегіональна Академія управління

персоналом – заклад, який одним із перших підняв питання Голодомору. У листопаді 2002 року була проведена перша міжнародна наукова конференція, яка була присвячена голодомору «Голодомор 1932-1933 років як величезна трагедія українського народу». Саме на цій конференції було висвітлено об'єктивну правду про голодомор. Учасники конференції звернулись з проханням до Верховної Ради та ООН в яких висувалася вимога визнати голодомор геноцидом народу і притягнути винних до відповідальності. У 2002 році це було вперше, оскільки ані на державному рівні, ані Верховна Рада не визнавала голодомор геноцидом, тільки деякі вчені говорили, що голодомор був на Україні, але ніяких підсумків, документів тоді не оприлюднювали. Починаючи з 2002 року в Академії пройшло більше десяти таких наукових конференцій, на які з'їжджалися науковці з усього світу, які займаються проблемами голодомору. Кожного року готувались видання друкованих матеріалів конференції. Академія займається цим питанням серйозно, студенти – активні учасники конференцій.

В цьому році будуть проводитися різноманітні заходи присвячені 88-й річниці Голодомору в Україні. Небайдужі студенти МАУП вже вкотре стали активними учасниками заходів щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору. Вчора студенти Хмельницького інституту МАУП стали учасниками Мітингу-реквієму, що відбувся у стінах Інституту.

27 листопада – день пам'яті жертв Голодомору відзначається в Академії вцілому. Цей день почнеться з уроку пам'яті – спогади про ці трагічні сторінки життя людства. Студентам буде надана честь покласти квіти біля Ангела скорботи.

В Академії (м.Київ) ж є свій пам'ятник жертвам голодомору. Крім того, в Академії, традиційно проходить виставка видань стосовно голодомору, фонд меморіал завжди надає документальні матеріали, студенти можуть побачити виставку. Студенти всіх підрозділів будуть приймати участь у цих заходах. Відбудеться трансляція фільму. Всі заходи закінчатся 28 листопада акцією «Запали свічку».

Головне, щоб студенти не просто знайомилися з трагічними сторінками нашої історії, не просто споглядали, дивилися, а розуміли ті страждання, яких зазнали наші предки.

Щоб кожен студент Академії чітко сформулював для себе такі основні питання і знав на них відповідь: чому сталася трагедія, хто винуватець таких подій і якими є наслідки для всього людства. Всі повинні знати правду про той страшний період нашої історії, щоб в майбутньому ніколи не сталося подібних випадків.

Адамський В. Р.,
кандидат історичних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ВІННИЦЬКІ ВИКОНАВЧІ КОМІТЕТИ У ДОКУМЕНТАХ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ

У повідомленні аналізується засідання Вінницького повітового виконавчого комітету від 17 травня 1917 р., на якому було ухвалено інструкцію волосним виконавчим комітетам. Вперше оприлюднюється до певної міри унікальний документ, що регламентував взаємовідносини між виконавчими структурами та визначав коло компетенції їхніх функціональних повноважень.

Ключові слова: волосні комітети, комісар, управління, представництво, волосна рада, схід селян.

У результаті Лютневої революції в Росії 1917 р. до влади прийшов Тимчасовий уряд. Ним було заініційовано низку реформ у різних сферах суспільного буття й, зокрема, нову конструкцію моделі функціонування органів місцевого самоврядування. Реформа передбачала демократизацію земської виборчої системи, розширення повноважень губернських та повітових самоврядних структур та заснування нової її ланки на рівні волостей. Усі ці зміни були зафіксовані у постанові «Про волосне земське управління» від 21 травня 1917 р. [1].

Впродовж останніх років історіографія проблеми поповнилася низкою ґрунтовних студій, в яких аналізуються політичні та організаційно-правові засади діяльності земських установ, а також розглядаються різні аспекти їхньої професійної праці [2; 3; 4; 5; 6].

Подільськими дослідниками О. М. Завальнюком та В. Б. Стецюком підготовлено узагальнюючий доробок з історії земських структур у знаковий період Української революції 1917–1921 рр. На думку авторів оригінальної монографії, модель взаємовідносин земств Поділля з Центральною Радою не була

сталою, а зазнавала певних змін під впливом різноманітних чинників [7].

Та попри певні напрацювання науковців, чимало актуальних проблем земської тематики залишаються не розробленими. До них варто віднести питання щодо меж функціональної та предметної компетенції волосних самоврядних органів. Тому у даному повідомленні автор ставить за мету зосередитися на цьому аспекті проблематики крізь призму тих практик, які були вироблені представниками Вінницького повіту.

Знакове засідання Вінницького повітового виконавчого комітету відбулося 17 травня 1917 р. за головування П. М. Ренненкампа. Товаришами голови виступали А. П. Баранов та І. В. Олійник. Вінницьку повітову земську управу репрезентував на засіданні П. Є. Юр'єв, міську управу – М. А. Метельський. Були також присутні представники практично від усіх волосних виконавчих комітетів. Зокрема, Юзвинський комітет представляв І. П. Федчишин, Станіславчикський – Д. Г. Штопка, Гавришевський – Д. І. Миронюк, Стрижавський – П. Т. Черноморець, Калинівський – Ф. Ф. Дахновський, Піківський – Ф. С. Прокопчук, Острожецький – І. І. Тригуб, Люлинецький – М. І. Онішук. Три уповноважених представляли Вінницький міський виконавчий комітет. Це – С. П. Ігнатенко, К. А. Акімов та І. Б. Беренштейн [8].

На порядку денному значилося 27 питань. Усі вони відображали відображали актуальні проблеми поточного момоенту, що не мали усталеної практики вирішення. Відтак доводилося брати на себе відповідальність за вирішення нагальних питань. До таких, зокрема, відносився предмет взаємовідносин між повітовим і волосними виконавчими комітетами та визначення кола їхніх функціональних повноважень. Після проведеної дискусії присутні ухвалили окреме рішення з двох пунктів: «1) Охарактеризовані дві інструкції затвердити та спрямувати їх до виконання та 2) Віддірукувати необхідну кількість примірників затверджених інструкцій і розіслати їх у Волосні та Сільські Виконавчі Комітети, вимагати від них подальшу свою діяльність жорстко співставляти з вимогами цих інстркцій, зауваживши при цьому, що відхилення від цих інструкцій будуть вважатися як небажання підпорядковуватися

владі Тимчасового Уряду і винуваті будуть притягатися до відповідальності» [9].

Наразі 9 червня 1917 р. головою Вінницького повітового виконавчого комітету П. Ренненкампфом документ був спрямований для ознайомлення Подільському губернському виконавчому комітету із застереженням, що ухвалені інструкції уведенні в дію [10].

Нижче ми подаємо унікальний документ із збереженням мови оригіналу та стилістики його викладу. Сподіваємося, що він стане в нагоді дослідникам революційних процесів на Поділлі та загалом ширшим колам читачам у прагненні збагнути події знакової для українства доби.

Список використаних джерел та літератури:

1. Козаченко А. Повноваження волосного земства за «Тимчасовим положенням про волосне земське управління» 1917 р. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 86–92.
2. Лохматова А. І. Катеринославське земство. Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1999. 198 с.
3. Калугін С. А. Земське самоврядування на Харківщині (1865–1917 рр.): монографія. Харків: Університет внутрішніх справ, 2000. 148 с.
4. Матвієнко Т. О. Боротьба за демократизацію земств України (березень – травень 1917 р.). *Гілея: науковий вісник*. 2010. Вип. 38. С. 54–63.
5. Матвієнко Т. О. Земства України в контексті процесу формування інституту комісарів Тимчасового уряду в березні – травні 1917 року. *Історична пам'ять: науковий збірник* /ред. кол.: В. О. Пашенко (гол. ред.). 2010. № 1. С. 93–102.
6. Гвоздик В. С. Земства України в умовах революційних потрясінь 1917 року. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2010. Вип. XXIX. С. 98–105.

7. Завальнюк О. М., Стецюк В. Б. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 220 с.

8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 2520. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 213.

9. Там само. Арк. 222.

10. Там само. Спр. 7. Арк. 1.

11. Там само. Арк. 2–6 зв.

Додаток

Утверждена Винницким Уездным
Исполнительным Комитетом в
заседании 17 мая 1917 года.

ИНСТРУКЦИЯ

О правах и деятельности Волостных Исполнительных Комитетов,
Винницкого уезда, Подольской губернии

Впредь до введения всесословного Волостного Земства учреждается временное управление волостью на следующих основаниях:

I. О ВОЛОСТНОМ УПРАВЛЕНИИ

§1. Волостное Управление составляют: 1) Волостной Совет (сход) и 2) Волостной Исполнительный Комитет.

§2. Волостной Исполнительный Комитет учреждается взамен Волостного Правления и имеет местонахождения в том селении и в том здании, где находилось Волостное Правление. В месте нахождения Волостного Исполнительного Комитета созываются общие собрания Волостного Совета (схода).

II. О ВОЛОСТНОМ СОВЕТЕ (СХОДЕ)

§3. Волостной Совет (сход) составляется из представителей:

а) от крестьян каждого селения, входящего в состав волости, избираемых сельскими Советами (сходами), сообразно числу жителей в селении, по расчету: от тысячи жителей – 1, от 3000 – 2, от 5000 – 3 человека.

б) от местечек – по такому же расчету, как и от крестьян.

в) от кооперативов всех видов, существующих в районе волости – 3.

г) от всех землевладельцев волости – 2.

д) от экономических служащих всех экономий волости – 2.

е) от трудящейся интеллигенции – 3.

ж) от духовенства всех православных приходов волости – 2, если же в районе волости имеется католический приход, то и от сего духовенства – 1.

з) от рабочих заводских фабричных и других промышленных предприятий – 2.

и) от военного ведомства, если в районе волости расквартированы войска, по одному от каждой части войск.

§4. Избирательное право принадлежит всем жителям территории волости, независимо положений, профессий и прежнего понятия о сословности, достигшим 20 летнего возраста.

§5. Право быть избранными принадлежит и отсутствующим в избирательном собрании лицам, если они выразили заранее готовность нести выборную службу.

§6. Выборы представителей в Волостной Совет (сход) производится прямым, равным и тайным голосованием курiallyно следующим порядком:

а) В каждом селении сельский Совет (сход) избирает представителей от крестьян в числе, как указано в §3 п. а.

б) Местечковый Совет (сход) избирает представителя от жителей местечек.

в) Каждый Кооператив избирает 1-2 делегатов, которые образуют из себя Общее Собрание кооперативов волости и избирают из среды себя 3 представителей в Волостной Совет.

г) Земледельцы всей волости на своем съезде из среды себя избирают 2 представителей.

д) Таким же порядком на своих отдельных съездах избирают своих представителей в положенном в §3 числе: экономические служащие, трудящаяся интеллигенция и духовенство.

е) Рабочие заводов, фабрик и промышленных предприятий, если они не из местных жителей и не входят в состав других курий, образуют из себя особую группу и на своем Общем Собрании избирают из среды себя 2 представителей в Волостной Совет.

ж) Представители от местного гарнизона входят в состав Волостного Совета по избранию своих войсковых частей.

§7. Избранными считаются получившие относительное большинство голосов, – к которым население относится с полным доверием. Организационному Собранию составляется протокол, который представляется для утверждения Уездному Комиссару. В случае замеченных неправильностей, допущенных при организации Совета, таковой может быть переорганизован только по постановлению Уездного Комиссара или Уездного Исполнительного Комитета, после обследования организации.

III. ПРАВА И ПРЕДМЕТЫ ВЕДЕНИЯ ВОЛОСТНОГО СОВЕТА (СХОДА)

§8. Волостной Совет (сход) созывается, смотря по надобности Волостным Исполнительным Комитетом или по требованию участников Совета, исходящему не менее, как от 10 лиц, в случаях, не терпящих отлагательства.

§9. Для законности решения дел должно присутствовать на общем Собрании Совета не менее половины всех представителей. Все дела решаются простым большинством голосов.

§10. На каждом заседании Совета председательствует один из членов Волостного Совета, избираемый Общим Собранием пред началом заседания.

§11. Решения и резолюции Волостного Совета записываются в книгу и предписываются всеми присутствовавшими в заседании.

§12. Заседания Волостного Совета, дабы не придавать им характера митингов, происходят закрытыми, но Совета вправе, если находит необходимым, приглашать на свои заседания сведущих посторонних лиц, кооптируя их в свой состав с правом только совещательного голоса.

§13. Ведению Волостного Совета (схода) подлежат:

I. Выборы членов Волостного Исполнительного Комитета в порядке, указанном ниже сего в §16, и назначение им жалованья. Выборы чинов волостной милиции в случае признания необходимым увеличить численность их сверх назначаемых

Уездной Земской Управой, а также и других должностных лиц волости.

II. Суждения по всем предметам, относящимся до хозяйственных и общественных дел целой волости.

III. Меры общественного призрения, учреждения училищ, народных домов и вообще все дела, связанные с культурно-просветительными целями.

IV. Принесение куда следует жалоб и просьб по делам, касающимся всей волости, через особых доверенных, снабжаемых установленными доверенностями.

V. Назначение и раскладка мирских сборов и повинностей, относящихся до целой волости.

VI. Поверка действий и учет должностных лиц Волостного Исполнительного Комитета.

VII. Выдача доверенностей на хождение по делам, касающимся целей волости.

VIII. Дела, имеющие отношение к общественному порядку и безопасности населения всей волости и выработка необходимых, в связи с этим делами, обязательных для населения волости постановлений.

§14. Жалобы на решения Волостного Совета, в случае незаконности их, или нарушения чьих-либо прав приносятся Уездному Комиссару.

IV. ВОЛОСТНОЙ ИСПОЛНИТЕЛЬНЫЙ КОМИТЕТ, ЕГО СОСТАВ, ПРАВА И ОБЯЗАННОСТИ

§15. Волостной Исполнительный Комитет учреждается взамен Волостного Правления со всеми функциями последнего в составе от 6 до 12 членов в зависимости от размеров и плотности населения волости.

§16. Члены Волостного Исполнительного Комитета избираются Волостным Советом (сходом) прямым, равным и тайным голосованием из лиц, вполне отвечающим требованиям, изложенным в §§4 и 5 этой инструкции. Число членов Комитета должно быть избрано с таким расчетом, чтобы в Комитете были представлены интересы всего населения и куриальные группы имели бы по возможности своих представителей.

§17. Избранными считаются лица, получившие относительное большинство голосов, к которым население относится с полным доверием. Оporоченные по суду избираемы не могут быть. Состав Волостных Исполнительных Комитетов и распределение обязанностей утверждаются Уездным Комиссаром и без его согласия или постановления Уездного Исполнительного Комитета не могут быть переизбираемы.

§18. Избранные члены Волостного Исполнительного Комитета вступают в обязанности вслед за избранием и из среды себя выбирают Председателя, Товарища его и Казначея и на первом своем заседании распределяют между собою несение обязанностей по Управлению волостью и по заведыванию канцелярией бывшего Волостного Правления и Волостного Попечительства о семьях запасных.

§19. Кроме поясненных должностных лиц в Комитете учреждается должность секретаря для заведывания делопроизводством Комитета, на какую должность Комитетом приглашается вполне подходящее благонадежное лицо.

§20. Все исходящие от Комитета бумаги и документы подписываются Председателем Комитета, или его Товарищем и скрепляются Секретарем.

§21. Все дела в Волостном Исполнительном Комитете решаются коллегиально, для чего Комитет собирается возможно чаще и не менее одного раза в неделю. Для законности состава требуется наличность не менее половины всех членов, считая в том числе и председателя. Дела решаются простым большинством.

§22. Постановления и резолюции Волостного Исполнительного Комитета приводятся в исполнение немедленно председателем чрез сельские Исполнительные Комитеты или чинов волостной милиции, или направляются Председателем Комитета по принадлежности, если требуют необходимых справок, указаний или разрешений других инстанций.

§23. Доклады по всем делам производятся в Волостной Исполнительный Комитет словесно, а постановления и резолюции Комитета записываются в книгу.

§24. Ведение книг в Волостном Исполнительном Комитете и всего вообще делопроизводства возлагается на Секретаря под наблюдением Председателя Комитета.

§25. Все денежные суммы и документы по расходованию сих сумм хранятся в особой кассе, которая находится в заведывании Председателя Волостного Исполнительного Комитета и Казначей. Касса закрывается двумя ключами и ключи хранятся Председателем и Казначеем раздельно.

§26. Председатель Волостного Исполнительного Комитета, его Товарищ, казначей и члены, заведывающие самостоятельно какими-либо отделами, получают определенное жалованье по определению Волостного Совета (схода), прочие же члены при исполнении служебных поручений и в командировке могут получать суточные в размере, определяемом Волостным Советом.

§27. Размер жалованья секретарю Комитета и на содержание служащих канцелярии Комитета, а равно сумму средств на канцелярские принадлежности и заготовку книг и бланков определяет Комитет и представляет на утверждение Волостного Совета (схода).

§28. Председатель Волостного Исполнительного Комитета, товарищ его и все члены носят на левой руке повязку зеленого цвета с надписью «Член №№ Волостного Исполнительного Комитета».

§29. Волостной Исполнительный Комитет имеет печать с своим наименованием по образцу печати бывшего Волостного Правления.

§30. Волостной Исполнительный Комитет отвечает за хранение общего порядка, спокойствия и благочиния в волости. В этом отношении ему вполне подчиняются Сельские Исполнительные Комитеты.

§31. Ведомству Волостного Исполнительного Комитета подлежат все жители волости на началах всеподчиненности, а также населенные пункты при заводах, фабриках и др. промышленных предприятиях, если таковые имеются в районе волости.

§32. Волостной Исполнительный Комитет является ближайшим к населению органом Временного Правительства. На

обязанности его лежит принятие всех мер к поддержанию порядка и спокойствия на местах, к устранению всех могущих возникнуть недоразумений между представителями разных классов общества, разных вероисповеданий, разного имущественного положения. Для этого он применяет меры убеждения, приглашает сторон в Комитет, посылает на места своих делегатов, учреждает примирительные камеры, и третейские суды и принимает другие меры к недопущению каких-либо беспорядков имея в виду, что самым важным делом для укрепления нового свободного государственного строя – есть поддержание спокойствия и порядка на местах.

§33. Ведению Волостного Исполнительного Комитета подлежат:

I) Исполнение всякого рода поручений всех правительственных и общественных учреждений и наблюдать за нераспространением среди населения подложных указов и вредных для общественного спокойствия слухов.

II) Охранение порядка и спокойствия в районе волости и принятие надлежащих мер при содействии чинов Волостной Милиции к задержанию бродяг, беглых и дезертиров и отправки их по принадлежности.

III) Делать экстренные распоряжения в чрезвычайных случаях при общественных бедствиях: пожарах, наводнениях, повальных болезнях, падеже скота и др., а равно в случае возникновения каких-либо беспорядков среди населения, грозящих иметь пагубные последствия.

IV) Наблюдение за действиями волостной милиции и принятие в важных случаях самими членами Комитета мер, дабы предупредить и пресекать преступления и проступки, задерживая виновных для препровождения в распоряжение подлежащей власти.

V) Исполнение приговоров и решений всех судебных мест и постановлений различных учреждений.

VI) Наблюдение за исправным содержанием в районе волости дорог, мостов, гатей, перевозок и проч.

VII) Наблюдение за сельскими Исполнительными Комитетами, чтобы они исполняли в точности свои обязанности и в пределах предоставленной им власти.

VIII) Наблюдение за исправным поступлением казенных, земских и мирских сборов.

IX) Наблюдение за правильностью хранения и расходования волостных, мирских и других сумм и за целостью волостного имущества.

X) Наблюдение за порядком в училищах, больницах, богадельнях и всякого рода общественных заведениях, если они все учреждены на общественные средства жителей волости. Учреждения же подобного рода частных лиц, или каких-либо отдельных корпораций надзору Комитета не подлежат.

XI) Выполнение нарядов пеших рабочих и подвод по военным обстоятельствам по требованиям военных властей, продовольственных Управ и др. мест, распределяя эти наряды по справедливой и равномерной разверстке между населением.

XII) Выполнение всех работ, связанных с поставкой для нужд армии хлеба, фуража и скота.

XIII) Наблюдение за целостью запасного общественного хлеба, где имеются хлеба запасные магазины.

XIV) Наблюдение за правильным составлением обследований на право получения пособия от казны по закону 25 июня 1912 года (пайков) семьям лиц, ушедших на войну по мобилизации. Присутствие при раздаче пайков. В этого рода делах Комитет должен руководствоваться всецело законом 25 июня 1912 года.

§34. Канцелярией Волостного Исполнительного Комитета заведывает Председатель Комитета и Секретарь. Для успешности делопроизводства могут быть образованы отделы, заведывание которыми Комитет может возложить на членов своих.

§35. Выдача паспортов производится только жителям волости, приписанным к сельским или волостному обществам и записанным в посемейные списки, на прежних основаниях и согласно Уставу о паспортах.

§36. На прежних же основаниях выдаются жителям и разного рода удостоверения и справки, необходимые им по разного рода делам.

§37. При распределении канцелярии Волостного Исполнительного Комитета на отделы Комитета вырабатывает по своему усмотрению порядок делопроизводства в каждом отделе.

§38. Волостной Исполнительный Комитет prepares все дела, требующие разрешения на волостном Совете и созывает Совет по мере накопления дел, или в случаях, не терпящих отлагательства.

§39. Волостной Исполнительный Комитет в порядке надзора за закономерностью его действий подчинен Уездному Исполнительному Комитету и Уездному Комиссару.

§40. Деятельность и делопроизводство Волостного Исполнительного Комитета подлежит ревизии Уездного Комиссара, или уполномоченного лица по постановлению Уездного Исполнительного Комитета. Право ревизии, чрез ревизионную Комиссию, принадлежит также Волостному Совету (сходу).

§41. Волостной Исполнительный Комитет может быть переизбран только в особо важных случаях с разрешения Уездного Исполнительного Комитета или по требованию Уездного Комиссара. Полномочия избранных членов Волостного Исполнительного Комитета длятся до введения Волостного Земства и учреждения Волостной Управы, с началом функций которых как Волостной Исполнительный Комитет, так равно Волостной Совет (сход) существовать перестает и все функции последних, имущество и капиталы переходят в ведение Волостного Земства.

§42. Все должностные лица Волостного Исполнительного Комитета за злоупотребления по службе и растрату общественных сумм и имущества подлежат уголовной ответственности на общем основании, как за преступления по должности.

***

1917 года мая 17-го дня настоящая инструкция утверждена в заседании сего числа Винницким Уездным Исполнительным Комитетом без поправок. Подписали: Председатель Ренненкампф, Товарищи Председателя: А. Баранов, И. Олейник, Члены: Ф. Дахновский, И. Тригуба, М. Оныщук, С. Прокопчук, С. Игнатенко, К. Акимов, Д. Штопка, П. Юрьев, И. Федчишин, Д. Миронюк, П. Черноморец [11].

Блажевич Ю.І.,
*кандидат історичних наук, доцент,
Почесний краєзнавець України
(м.Хмельницький)*

ЗЛОЧИНИ НАЦИСТСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ ПРОТИ МИРНОГО НАСЕЛЕННЯ І ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В ШЕПЕТІВСЬКОМУ ГЕБІТСКОМІСАРІАТІ (1941-1944 РР.)

В статті на основі архівних, документальних та історичних матеріалів, публікацій місцевих періодичних видань висвітлено злочинну діяльність нацистського режиму щодо знуцань і знищення дітей та підлітків мешканців краю, особливо єврейських, використання їх для медичних експериментів, потреб німецьких військових госпіталів, рабської праці на примусових роботах.

Ключові слова: *злочинна політика нацистів щодо дітей і підлітків, Шепетівський гебітскомісаріат, гетто, нищення єврейських дорослих громадян і дітей на території гебітскомісаріату.*

Актуальність проблеми та стан її вивчення. В травні цього року виповнилося 75 років завершення Другої світової війни в Європі, а у вересні – закінчення цього найбільшого збройного конфлікту у світі за всю історію людської цивілізації. Друга світова війна тривала 2194 дні від 1 вересня 1939 року до 2 вересня 1945 року. В ній брали участь 62 держави з 73, які тоді існували. Загинуло до 70 млн. людей, з яких СРСР втратив майже 30 млн. військових та біля 15 млн. цивільних в Україні відповідно – 2,5 млн. загинули під час військових дій, 5,5 млн. – втрати серед військовополонених та мирного населення, тобто п'ята частина населення України станом на 1941 рік. Плануючи війну на Сході проти Радянського Союзу Гітлер під час наради вищого генералітету підкреслював, що вона буде різко відрізнитися від війни на Заході «На Сході, - заявив він, - жорстокість є благом для

майбутнього». Відповідно до такої тези поряд з військовими діями планувався і здійснювався в реальних окупаційних умовах тотальний фізичний, духовний та адміністративний терор проти цивільного населення та військовополонених [1, с. 6,14].

Як відомо, серед цих людських втрат майже половина – це цивільні жертви, зокрема й 6 млн. євреїв в світі, й зокрема 1,5 млн. осіб єврейської національності в СРСР. Так, наприклад, у «Пам'ятці німецького солдата» чітко зазначалося: «У тебе немає серця і нервів, на війні вони не потрібні... не зупиняйся, якщо перед тобою старий або жінка, дівчина чи хлопчик. Убиваючи, тим самим рятуюш себе від загибелі, забезпечивши майбутнє своїй сім'ї і прославившись у віках» [2, с. 766-772].

В директивах плану «Барбароса», затвердженого верховним командуванням вермахту 13 березня 1941 року, рейхсфюрер СС Гімлер отримав пряму вказівку на знищення євреїв, слов'ян і циган, а також комуністів, військових комісарів і політпрацівників без суду і слідства. Для здійснення цього завдання були створені чотири оперативні групи СС, які безпосередньо займалися фізичною ліквідацією цих категорій і груп населення (А,В,С,Д). «Ейзацгрупи С і Д» отримали наказ про такі звірячі дії в Україні, зокрема й на Поділлі [3, с. X-XI].

Подіям Другої Світової війни в цілому присвячено сотні тисяч статей, монографій, спогадів, документів, світлин тощо. Стосовно нашого краю є також тисячі публікацій вітчизняних та зарубіжних вчених, краєзнавців, дослідників, журналістів, пересічних громадян. На тему, заявлену в статті, певні матеріали є в недавніх дослідженнях М. Михайлюка, П. Слободянюка, В. Прокопчука, Ю. Олійника, С.Демченка, А. Філінюка, О. Круглова, М. Гориної, Л. Качуровської, В. Галатиря, автора статті, в наукових публікаціях «Черная книга», «Матеріали Кам'янець – Подільської обласної комісії із встановлення і розслідування злочинів нацистів в регіоні (1941 – 1944 рр.), «Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині.1941 – 1944. Документи і матеріали», «Подолани в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.), в матеріалах наукових збірників наукових конференцій різних рівнів, журналів, публікацій місцевих періодичних видань тощо.

Метою цієї статті є більш глибоке детальніше вивчення зазначеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Шепетівський гебітскомісаріат включав чотири райони: Берездівський район (населення 31,2 тис. осіб), Полонський район (46,1 тис.), Шепетівський район (42,2 тис.), Славутський район (50,9 тис.) [1, с. 33]. Як і у всіх гебітскомісаріатах Кам'янець – Подільської області, на території Шепетівського гебіту, згідно з гітлерівським планом «Ост», наказами і розпорядженнями окупаційної влади, було встановлено жорстокий режим щодо мирного населення, особливо до осіб єврейської національності, а також насамперед, без суду і слідства, безжалісно знищували партійно – радянських активістів, комсомольців, а пізніше – членів підпільних організацій та партизанських загонів, членів їх сімей, військовополонених, тих, хто їм допомагав і підтримував, хто виявляв будь – який непослух щодо розпоряджень місцевої окупаційної влади.

В травні 1944 року в місті Шепетівці була створена спеціальна комісія, яка розпочала розслідування злочинів нацистів на території міста і району і комісії по Берездовському, Славутському, Полоноському і Шепетівському районах. В ході розслідувань і судово – медичних експертиз було встановлено, що в місті Шепетівці було організовано два пересильні концтабори для радянських військовополонених: один діяв на території колишнього авіазенітного містечка біля Судилківського шосе і існував з липня 1941 року до його кінця; другий концтабір розташовувався в колишньому містечку дещо в стороні від Славутського шосе, діяв протягом всього окупаційного періоду і був розрахований на 20 – 30 тис. осіб. В обох концтаборах був встановлений найжорстокіший режим страшних знущань, голоду і повної безнадії. Все харчування – це «баланда», приготовлена з води, луски з проса, круп і гнилої, не очищеної картоплі або кормового буряка. До цього добавляли 150 – 200 грамів ерзац-хліба. Давали таку «їжу» один раз на день, це сприяло розвитку різних епідемій (дизентерії, черевного тифу тощо), не вистачало води. Полонених виводили по групах в певні години до невеликих струмків або до великих калюж, що утворювались після дощу. Хто не встигав за відведений час попити

каламутної води і намагався це зробити наперекір забороні, його розстрілювали на місці. Від голоду військовополонені їли листя з дерев і кущів, виривали з корінням траву, різні бур'яни. Німці раз на тиждень, в певний день і в певну годину, дозволяли мешканцям Шепетівки приносити цим нещасним людям харчові продукти, однак охорона (німці і поліцаї) попередньо забирали собі яйця, масло, молоко, фрукти, деколи й м'ясні вироби, а все інше викидали на землю, а потім спостерігали за бійками полонених за шматок хліба чи вареної картоплі тощо. Все це приводило, як вже зазначалось, до різних хвороб, епідемій, дистрофії і смертних випадків. Медикаментів і перев'язочного матеріалу практично не було, хоча в таборі був госпіталь, що не діяв. Такий стан приводив до великої смертності, що в дні епідемії перевищувала 300 смертей щоденно, в інші дні – до 50 – 70 осіб [2, арк. 10-12].

Перший табір біля Судилківського шосе називався літнім, бо на зиму військовополонених переводили в табір, що розташовувався у військовому містечку біля Славутського шосе. Від голоду й холоду частина полонених відставала й падала, їх не піднімали, а зразу ж розстрілювали. Міська комісія із розслідування злочинів нацистів зафіксувала десятки свідчень мешканців Шепетівки про те, що бували випадки, коли, наприклад, біля 4,0 тисяч військовополонених із залізничної станції 30 серпня 1941 року гнали в табір вдень, то тих, хто не міг йти і падав по дорозі, було біля 200 розстріляних, а вночі переганяли ще одну партію полонених (біля 7, 0 тис. осіб), було застрелено не менше 700 [3, с.376].

За деякими даними, тільки в літньому таборі, який, як вже зазначалось, діяв з липня 1941 року і до кінця року, загинуло біля 9,0 тисяч військовополонених. А під час сипного тифу біля 3,0 тис. осіб було загнано в казарму і спалено заживо. В зимовому таборі загинуло біля 12,0 тисяч полонених. Багато в'язнів взимку замерзали в вагонах, бували випадки, про це свідчили працівники залізничного вокзалу, коли з вагонів викидали більше замерзлих трупів, ніж там залишалося живих [3, с.377].

Комісією було встановлено, що недалеко від табору по Славутському шосе, судово-медичною експертизою було

досліджено два кладовища. На одному з них виявлено 53 могили і могили-траншеї (розміром 3х2м, 20х4 м), в яких було захованено в залежності від розмірів від 42–х до 250 – 300 трупів, всього не менше 4,0 тис. осіб. На другому кладовищі досліджено 83 могили і могили-траншеї (розміри 1,8х0,8м, 8,3х3м), де були захованені від 4-х до 104-х трупів, всього не менше 6,0 тис. осіб. Як встановила судово-медична експертиза, більшість трупів відносилась до молодого і середнього віку, всі були чоловічої статі і майже 90% не мали кульових поранень, а померли від голодної смерті [3, с.378-379].

Ще одне кладовище, розташоване на 1,5 га, недалеко від літнього табору по Судилківському шосе, нараховувало 179 могил, в яких було захованено від 4 - 6 трупів до 50 – 60 трупів, всього до 3,5 тис. осіб. Як встановлено комісією, всі могили відносяться до 1941 року [3, с.379-380].

Як відомо, німецькими окупантами проводилось систематичне і планове нищення осіб єврейської національності. Не минула ця недоля й шепетівських євреїв. Вже 27 липня 1941 року комендантом міста був виданий наказ про збір усіх осіб єврейської національності. О

10 - й годині 28 липня усі євреї Шепетівки зібралися біля старої поліклініки. Через деякий час окупанти почали відбирати та садовити у вантажні автомобілі молодих і сильних чоловіків і жінок, які могли становити загрозу німецькому «новому порядку». Одружених жінок і тих, у кого були діти, поки що не брали. Після цього колона автомобілів попрямувала в ліс на західну околицю міста. Перед розстрілом поліцаї познімали з людей золоті та срібні прикраси, одяг. Вирок виконали солдати 45-го резервного поліційного батальйону, які в той день знищили більше 800 євреїв. Це був перший масовий розстріл, однак не останній. Вже 20 і 23 вересня 1941 року цими ж вбивцями із 45- го батальйону було розстріляно ще 600 євреїв з Шепетівки і з села Судилкова [6].

5 вересня 1941 року виходить наказ головного політичного відділення рейхскомісаріату «Україна» до генерального комісаріату округи «Волинь – Поділля» про створення в усіх населених пунктах, в яких проживає більше 200 євреїв, концтаборів «гетто». В

Шепетівці цей наказ почав виконуватися в грудні 1941 року [6]. В січні 1942 року в місті було відведено три вулиці, огорожено колючим дротом, куди було загнано 6,0 тис. євреїв, з них біля 4,0 тис. дітей з усієї Шепетівки, а також біля 2,0 тис. євреїв з села Судилково. Ніхто із них не мав права на вихід із гетто. Всі цінності, гроші, хороший одяг і взуття забирались відразу, бранці гетто змушені були навіть платити податок за своє перебування там. Продукти харчування в табір не поставлялись, продавати або обмінювати речі на продукти заборонялось. Фактично поселенці гетто були приречені на голодну смерть. В концтаборі була неймовірна тіснота. В кожній кімнаті, або будинку знаходилося по декілька єврейських сімей, проводити релігійні обряди і свята заборонялось. Деякі діти і підлітки під покровом ночі намагались повзком вибратись за межі гетто і шукали будь-яку провзію, щоб підтримати своїх батьків і сестер. Однак при поверненні, у більшості випадків, їх виловлювали, жорстоко били і розстрілювали. Взагалі навіть ходити по табору дозволялось в певні години. За непослух били гумовими палицями і розстрілювали без суду і слідства. Щоденно таких розстрілів було до 10-15, трупи яких в межах гетто й хоронились, в основному біля синагоги. Окрім того, доросле населення і підлітки щоденно відправлялись на різні роботи поза межами табору, зимою їх виганяли навіть напіводягненими і босими. Літом 1942 року тих, хто залишився ще в живих, розстріляли і восени 1942 року гетто перестало існувати. Таким чином було знищено біля 8,0 тис. дітей, підлітків, жінок і людей похилого віку. Одним з найбільших єврейських кладовищ став сосновий ліс за містом Шепетівка справа від шосе на Новгород – Волинський [2, арк. 14-15].

Необхідно також зазначити, що німцями застосовувались найжорстокіші методи звірячої розправи і розстрілів мирних громадян не тільки єврейської національності, а й людей інших національностей, партійно – радянських працівників, комсомольців, політпрацівників, активістів, партизан, підпільників та їх сімей, родичів, друзів та товаришів. Мешканців міста жорстоко карали за те, що вони підтримували їх, за саботаж, відмову працювати, шкідництво на підприємствах тощо. Так, наприклад, вже в

листопаді 1941 року було розстріляно 13 жителів міста і району, у березні 1942 року військовий суд засудив до розстрілу 31 особу, 25 січня 1943 року за вбивство одного німецького офіцера і двох солдатів було розстріляно 80 людей, які за підтримку партизан сиділи у в'язниці міста Шепетівки. В січні 1944 року німецькою жандармерією було ліквідовано 49 ув'язнених, які були поховані на подвір'ї тюрми «СД» [4, с. 404]. До речі, про такі звірства окупаційної влади розповіла членам міської комісії із розслідування злочинів нацистів Кременко Ганна Максимівна, яка 4 місяці і 19 днів була ув'язнена в цій тюрмі «СД», над нею жорстоко збиткувались, били дерев'яними качалками, повибивали зуби. В цій в'язниці було 10 камер, в кожній з них було не менше 47 – 50 осіб, а в деяких – до 70. Вона бачила, як щонеділі з тюрми відправляли на розстріл по 60 – 70 людей. Всіх їх роздягали в коридорі тюрми, зв'язували руки і кидали на машини. Особливі катування застосовувались до молодих дівчат – підпільників, дівчат – комсомолок, яких ще й обов'язково гвалтували [3, с.381-382]. Комісією із розслідування злочинів нацистів становлено, що закатованих активістів хоронили в тому ж місці, де було єврейське кладовище, однак на окремому кладовищі (площа один гектар). Тут було досліджено 7 могил-ям і могил-траншей (розміри 45х4м, 4х2,5 м). В могилах, за приблизними підрахунками, зафіксовано біля 3,0 тис. трупів. Більшість розстріляних віком від 20, 35 – 50 років, в могилі №5 в основному знаходились дитячі трупи і декілька жіночих, серед них труп громадянки Дедюк, яка була на 8-му місяці вагітності [3, с.383-384].

За свідченнями мешканців міста Троянова і Більчинського було встановлено ще декілька місць поховань закатованих людей: недалеко від православного кладовища та від єврейського кладовища, на площі біля поліклініки, біля синагоги, на залізничній станції, на подвір'ї тюрми «СД», в підвалах і на подвір'ях будинків, що знаходились на території шепетівського гетто тощо. В результаті клопіткої роботи комісії із розслідування злочинів нацистів в місті Шепетівці було встановлено, що загалом було знищено майже 10, 0 тис. мирних громадян і більше 20,0 тис. військовополонених [3, с.384-386].

На території міста Шепетівка окупаційною владою також створювалися «трудові табори». Туди поміщали тих, хто порушував трудову дисципліну, відмовлявся працювати, ухилявся або переховувався від поїздки у Німеччину, а також тих, хто підозрювався у зв'язках з партизанами. Розпорядження про направлення порушників на «перевиховання» підписав керівник Шепетівського гебітскомісаріату. В цьому розпорядженні визначався термін такого «перевиховання», що складав від кількох тижнів до шести місяців. У «трудових таборах» в'язнів примушували працювати по 20-22 години на добу. Це тривало до останніх днів окупації. Знесилених каторжною працею і постійним голодом людей німецькі окупанти вивозили до котлованів на західну околицю міста і розстрілювали [4, с.404].

До речі, варто також зазначити, що окупанти досить часто проводили облави в людних місцях, на базарі, в дворах, що нагадували полювання на місцевих мешканців. Їх саджали у в'язницю, або в «трудові табори», де примушували важко працювати по 10-12 годин на добу. Як кажуть, відпрацьований матеріал, тобто напівтрупи, вантажили на автомашини, вивозили на західну окраїну міста і там розстрілювали. Крики цих людей лунали вдень і вночі, тому гітлерівці вирішили возити приречених євреїв, українців, поляків та осіб інших національностей на машинах з оркестром, щоб глушити звирячі крики своїх жертв [12, с174-175].

Варто також зазначити, що шепетівський табір для військовополонених був розподільчим. Тому полонених через деякий час переправляли в інші табори, які знаходились в Польщі, Німеччині та інших країнах. В самому таборі в місті Шепетівці також проходили акції щодо вербування військовополонених для формування козачих підрозділів. До речі, в серпні 1942 року козачі школи, які до того часу діяли в славуцькому таборі для військовополонених, були переведені у Шепетівку, у спеціально збудовані для них казарми. В цей час окупаційна влада розпочала роботу по формуванню козачих частин в рейхскомісаріаті «Україна» та її генеральних округах, зокрема й в окрузі «Волинь – Поділля». Козаків, які попали в полон, спочатку концентрували в Славуті, а потім, після відповідної перевірки, направляли в резервні

козачі частини (Миколаїв та Кам'янець – Подільський), а звідси – у військові частини, які формувалися в Шепетівці [5]. Так, наприклад, у серпні 1942 року був сформований 2-ий Донський полк (800 осіб), пізніше перейменований у 570 – й козачий батальйон. Також в цей час було створено 4-й і 5-й козачі полки по 800 осіб, 6-й і 7-й зведені козачі полки (800 – 1000 осіб). У вересні – листопаді 1942 року був сформований 9 – й Донський ім. генерала Бакланова полк (1000 осіб). До речі, цей підрозділ у серпні – вересні 1944 року брав участь у придушенні Варшавського повстання. Протягом 1942-1943 років було сформовано ще декілька таких полків, а весною 1943 року – 69-й козачий ескадрон (командир – німецький майор Вітман), який діяв проти партизан, пізніше брав участь у придушенні Варшавського повстання. Вищезазначені козачі підрозділи німці використовували при охороні залізниць, мостів, залізничних станцій, а також залучали до каральних акцій проти партизанів. Водночас, необхідно зазначити, що частина полонених козаків погоджувалась служити німцям, щоб при першій можливості перейти на сторону партизан, тому надійною опорою окупантів були тільки царські офіцери і козаки старшого віку, які в минулому були репресовані радянською владою [4, с.408].

Комісією також встановлено, що в деяких населених пунктах Шепетівського району було по-звірячому замучено сотні мирних громадян різних національностей. Так, наприклад, громадянин Шмировський О.М. з села Верхня Медведівка дав свідчення, що біля села Судилкова є два кладовища, на яких захоронені у великій кількості трупи мирних людей і військовополонених. Обидва кладовища розташовані із правої сторони від Судилківського шосе, одне з них на території площею 200 x100 м за селом Судилкове. Комісією також встановлені окремі могили біля сіл Нова – Рудня, Савич – Сед, Білокриниччя, кладбище між селом Травлин і станцією Хролин тощо. На жаль, підрахунків щодо цих жертв не проводилось. Також не залишилось достатніх свідчень про людські втрати в Берездівському районі, що входив до Шепетівського гебітскомісаріату, є тільки загальна цифра – 735 осіб замучених і вбитих німцями та їх поплічниками [7, с.497].

У серпні 1941 року в місті Славуті під тимчасовий табір для радянських військовополонених було використано існуючу до війни по провулку Шевченка тюремну установу, в якій утримувалися по декілька місяців робітники заводів і фабрик міста за запізнення на роботу, вони добували торф поряд з тюрмою. Як пише Ю. Соколов у книзі

« Пока живы – надо встречаться»: «З Шепетівки пригнали велику кількість полонених і помістили в бараках торфорозробок. З ближнього лісопункту потягнулися до військового містечка підводи зі стовпами, з вантажівок вивантажували мотки колючого дроту. Полонені рили глибокі ями, встановлювали в два, а де і в три ряди стовпи, обносили табір колючою сіткою». А з вересня 1941 року Славутський табір почав діяти на території військового містечка [13, с.133], який отримав назву «Stammlager 301. Slavuta Zweiglager» - «Шталаг 301. Відділення в Славуті», пізніше – «Шталаг 357». Дане відділення призначалося для утримання хворих та поранених військовополонених рядового та сержантського складу. Під табір використано 10 триповерхових казарм для особового складу дивізії, обнесених рядами огорожі з колючого дроту. По кутах загорожі стояло п'ять сторожових вишок, з яких проглядалася не тільки територія табору і загорожі, але й прилегла до табору місцевість. На оснащених кулеметами та прожекторами вишках, які з'явилися у 1943 році після посилення режиму охорони через втечі полонених, цілодобово несли охорону німці. На кожній вишці перебувало по два німецьких солдати. В нічний час подвір'я табору і загорожа освітлювалися прожекторами, за огорожею табору патрулювала охорона з собаками.

Кожен поверх блоку ділився на два відділення, в яких по обидва боки від проходу стояли суцільні трьохярусні нари з неструганих дощок. При масовому надходженні хворих на кожному поверсі лежало до 800 чоловік. Табір ділився на дві зони. Шість блоків з хворими знаходилися в першій зоні: 1-й блок – тифозні та холерні хворі; 2-й – дизентерійні хворі; 3-й і 4-й – хірургічні хворі; 5-й і 6-й – терапевтичні хворі та видужуючі, канцелярія та поліція табору. Саме ця зона мала назву грослазарет.

Блок №1 полонені називали «блоком смерті». Щоб потрапити до нього, потрібно було пройти через двори п'яти блоків і стільки ж хвірток з колючим дротом та поліцаєм. Друга зона табору grosлазарету відділялася від першої шосейною дорогою із Славути у Шепетівку. В другій зоні було чотири блоки: 7-й блок – хворі, які видужували і готувалися для відправлення на роботу в Німеччину; 8-й і 9-й – робочі команди, які обслуговували табір і працювали на різних роботах; 10-й блок – лікарі, фельдшери, медсестри, зв'язківці, жінки [13, с.135-136].

На невеликій відстані від блоку №6 знаходилося окреме приміщення, відведене під гестапо. Під ним розміщувався карцер – холодний, напівтемний цементний підвал, в якому стояв тапчан для сидіння, дерев'яна параша та залізне ліжко без матраца.

Блоки не опалювалися, котельні не працювали. Зима 1942-1943 р. була вкрай холодною, проте ніяких підстилок на нари не видавали. Люди тулилися один до одного і так зігрівалися, мертві лежали серед хворих до самого ранку.

Полонені по кілька місяців знаходилися в брудному одязі, в'язням табору одягу не видавали. Добре, якщо поранений мав шинель чи речовий мішок під головою. Військовополонені не мали змоги помитися, не було умов для прання білизни. Лише весною 1943 року, у зв'язку із великою завошивленістю та епідемією тифу, почали проводити незначні дезінфекційні роботи. Взуття прибулих в табір полонених змінювалися на дерев'яні колодки, липові довбанки (німецькою – шлори) для того, щоб в'язні не могли тікати.

Годували тричі на день. На сніданок давали банку «кофе» із горілого зерна без цукру, або літр води з сахарином, 250 грам ерзацхліба. На чотири чоловіки давали кілограмовий буханець такого хліба. Обід складався з однієї літри баланди з магару (неочищений від лушпиння вид проса), лушпиння гречки, нечищеної картоплі, прилого гороху і немеленої пшениці, давали також бовтанку із прілої житньої муки. Зимою в баланду додавали мерзлу картоплю і шматки конини. В обід четверо санітарів вносили у відділення великі дерев'яні діжки з баландою, окропом та мішок з хлібом. Для отримання їжі кожен полонений мав власну посудину: миску, кухоль, консервну банку, казанок. Тим, хто не мав

посуду, їжу наливали у пілочки. На вечерю видавали черпак рідкої каші із лущиння гречки. В цю кашу вливався жир, який полонені називали гасом. Інколи давали вівсяну кашу, яку готували для коней.

У повідомленні Надзвичайної державної комісії по розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників сказано: «Добовий харчовий раціон військовополонених складався з 250 грамів ерзацхліба та двох літрів так званої баланди». Ерзацхліб випікали із спеціального борошна, доставленого з Німеччини. В одному зі складів лазарету знайдено 15 тонн цього борошна, що зберігалося у 40-кілограмових паперових мішках з фабричними етикетками «Шпельцмель». Судово-медичною та хімічною експертизами, а також аналізом, зробленим інститутом харчування Наркомздорв'я СРСР, встановлено, що борошно являло собою половину з мізерною домішкою крохмалю (1,7 %). Харчування подібним хлібом спричиняло голодування, дистрофію, поширення важких кишково-шлункових захворювань, що призводило до частих летальних випадків [13, с.136-137]. У госпіталі існував невеликий за чисельністю німецький медичний персонал, головним лікарем (штабс-артц) табору був німець. Медичне обслуговування табору здійснювали полонені радянські лікарі та санітари. Медикаментів для хворих практично не видавали. Окрім розчинів марганцівки, кислої калію та риванолу, обмеженої кількості паперових бинтів в розпорядженні лікарів нічого не було. Перев'язувальний матеріал фельдшери та санітари робили з білизни померлих. Брудні бинти прали, кип'ятили і знову пускали в хід. Лікарі робили перев'язку пораненим один-два рази в місяць. Однією із перших інфекційних хвороб у таборі, що переросла в епідемію, була дизентерія. Проти дизентерії боролися голодуванням, їли підгорілі сухарі, заборонялося їсти баланду, пити сиру воду. Полонені марганцівку розчиняли у кип'яченій воді та пили по півсклянки два рази в день. Для лікування дизентерії використовували відвар дубової кори, цингу лікували відваром хвої.

У лютому 1943 року всіх хворих з блоку №1 перевели у блок №6. До хвіртки, замість поліцая, поставили німця, озброєного автоматом та пістолетом, в блоці розмістили на проживання

відділення німецьких автоматників. До кінця лютого почастишали випадки отруєння. Німці називали хворобу «парохолерою». Як правило масове отруєння наступало тоді, коли в баланду клали м'ясо конини. Після двох-трьох діб хвороби третина хворих видужувала без допомоги лікарів. Таких хворих німці кудись відправляли. Літом 1943 року прилітав літак з німецькими лікарями, які були в масках і комбінезонах. Вони проводили анатомування трупів. Доступ радянських лікарів до хворих на холеру заборонявся. Приблизно через два місяці «парохолера» припинилася так само раптово, як і розпочалася. Це були медичні дослідження над полоненими табором.

Полонених, які видужали, відправляли на примусові роботи до Німеччини. Полонених grosлазарету, які утримувалися у другій зоні, використовували на важких фізичних роботах за межами табору. Їх формували у робочі команди і гонили на заготівлю лісу, обслуговування пилорам, розбирання зруйнованих в місті будівель, обслуговування табору, на сільськогосподарські роботи тощо. Діяли спеціальні команди копачів могил, їх називали «капутчиками» [13, с.138].

Бажання вирватися з полону і воювати з фашистами, голод, знущання, постійна загроза смерті спонукали військовополонених до індивідуальних та групових втеч з табору. Вони знаходили притулок у місцевих жителів Славути та навколишніх сіл, у зв'язку з чим 15 січня 1942 року шепетівський гебітскомісар попередив населення, що «за надання військовополоненим, що втекли, будь-якої допомоги, винні будуть розстріляні. Коли безпосередні винуватці не знайдуться, то у кожному випадку будуть розстріляні 10 заручників». Районна управа в свою чергу оголосила, що всі військовополонені, які самовільно покинули лазарет, оголошуються поза законом і підлягають розстрілу в усякому місці, де їх було виявлено».

Велика втеча полонених з табору через Славутську районну лікарню відбулася 14.06.1942 року. В числі втікачів були учасники підпілля Гнат Кузовков, Олексій Манько, Абрам Ліхтенштейн, Анатолій Троїцький, лікарі Симон Катахідзе, Друян, санітар Максим Сідненко та інші. Ця група склала ядро Славутського

партизанського загону, який згодом отримав ім'я Ф. Михайлова. Пізньою осінню 1942 року у партизанський загін прибуло більше 100 втікачів із робочого блоку Славутського табору. 23 грудня 1942 року, коли лютувала хуртовина, 11 полонених в медичних халатах, забраних в операційній, вибралися із корпусу через вікно туалету, перерізали ряди колючого дроту і здійснили втечу. Через 20 діб вони вийшли у розташування партизанського з'єднання Шитова на Житомирщині. У квітні 1943 року у Славуту прибула група військовополонених із Житомирського табору, від яких підпільники довідалися про спробу втечі там через підкоп. Таким незвичним способом втечі з полону вирішили скористатися і підпільники гротазарету.

Всю підготовчу роботу: кадри, розрахунки, інструменти, освітлення, вентиляцію, безпеку, сигналізацію та інші питання – вирішували керівники підпільної організації. Роботи по прокладанню тунелю з підвалу 2-го блоку розпочали на початку травня 1943 року. Вхід у підвал зробили з кутової кімнати нижнього поверху блоку №2, де знаходилась хліборізка. Лаз розміром 1х1 метр вирізали у підлозі, замаскували кришкою, на якій поставили ящик з хлібом. Підвал мав два відсіки, в одному з яких починалася теплотраса. Через лаз можна було потрапити у теплотрасу, яка вела до першого блоку і до кухні.

За розрахунками підпільників, тунель мав бути довжиною біля 100 метрів на глибині 2-2,5 метри, висотою 70 см, шириною 60 см. Основою розмірів тунелю послужили розміри ящиків, які використовували як дрова на кухні і якими підпільники обшивали стіни та стелю тунелю. Працювали в підкопі у дві-три зміни, по 5 чоловік в кожній. Кожен, хто брав участь у підкопі, знав тільки свою п'ятірку. Лише Р. Лопухін та П. Кузьменко знали всіх «шахтарів». Вже на двадцятому метрі тунелю забітники відчули нестачу повітря, від чого швидко втомлювалися, задихалися, втрачали свідомість. Тоді по всій трасі підкопу було зроблено дванадцять повітряних отворів, куди встановили металеві труби діаметром від 50 до 100 мм. Щоб замаскувати вентиляційні труби на поверхні, було вирішено на ділянці, під якою проходив тунель, посіяти укроп та петрушку, посадити паростки картоплі.

З появою отворів на поверхні землі став чутний гуркіт та стукіт працюючих в тунелі людей. Тоді Р. Лопухін та Р. Ломакін вирішили організувати самодіяльний оркестр, який би в потрібний час проводив репетиції у зоні будівництва «метро», щоб заглушити шум з-під землі. Комендант табору Планк погодився на створення самодіяльності, але дав наказ перевіряти репертуар та не допускати більшовицької пропаганди. Блок №2 стали називати музикально-проносним. Тут діяли гуртки художньої самодіяльності, хор та оркестр, для якого столярі виготовили примітивні гітари, скрипки, балалайки, мандоліни.

Ще однією складною проблемою було освітлення тунелю. Славутська підпільниця Антоніна Петрійчук-Баженова передала групі Р. Лопухіна карбідну лампу і 10 ручних ліхтариків. Проте це не вирішило питання. Скористалися тим, що у блок №2 було підведено електроенергію, обладнали електроосвітлення в тунелі.

Спочатку землю транспортували солдатськими речовими мішками. Згодом для транспортування було виготовлено 4 ящики із фанери у вигляді човників. Човники мали довжину 50 см., ширину – 25 см., висоту – 20 см. Їх обшивали шкірою із взуття, ремнями всіх видів, речовими мішками та брезентом для того, щоб не було шуму при перетягуванні волоком. Човник вміщав приблизно один солдатський мішок землі. В один бік тягнули човник із землею, а в інший – повертали його до перевалочної станції або у забій.

Втечу було призначено на 23 листопада 1943 року, цьому посприяли і погодні умови: темна ніч, дощ зі снігом, сильний вітер. До 23 годин всіх 89 учасників втечі розбили на групи. За планом, після виходу з підкопу полонені мали спочатку по-пластунськи перелізти дорогу, а потім бігти до лісу в напрямку водонапірної вежі. Перша група втекла повністю, поступив сигнал виходити другій групі. Раптом пролунав постріл.

Як виявилося пізніше, один із полонених порушив інструкцію. Замість того, щоб дорогу переповзти по-пластунськи, він долав на четвереньках, а при спуску в кювет наробив шуму. Вартовий почув шум та вистрілив, засвітилися прожектори. Зуміло втекти лише 15 чоловік. Решта змушена була поспішно покинути тунель та зайняти свої місця на нарах. Німецькі солдати з ліхтарями

виявили вихід з тунелю та простояли біля нього з автоматами до ранку. Ранком німці почали шукати вхід у тунель, намагалися у вихід з тунелю направити собаку, але вона не пішла. Двоє поліцаїв визвалися залізити в лаз і вияснити звідки тягнеться хід. Через півтори години, подолавши в штольні завал піску, поліцаї пролізли в колектор, знайшли і відкрили замаскований лаз. Ранком 24 листопада всі лікарі, фельдшери, санітари, хворі та поранені другого блоку були вишикувані на плацу, полонених перерахували, викликали по прізвищах, було відібрано 60 чоловік і відправлено в карцер. Через 2 доби заарештованих вивезли в Німеччину. Для пошуку втікачів прибула поліцейська жандармерія. Через три дні після втечі на кавалерійський плац перед gros lazаретом приземлився літак, яким прибула спеціальна комісія. Німецькі офіцери знімали підкоп на кіно та фотоплівку, називаючи його «гросметрополітен». Навіть есесівці не приховували свого захоплення.

Як вже зазначалось, вкрай важкі умови утримання військовополонених у gros lazареті спричиняли високу смертність в'язнів, особливо у блоках №1 та №2, під час епідемій дизентерії, тифу та, так званої, парохолери. Причина смерті не встановлювалася. Факти смерті полонених «перевіряли» лише поліцаї, конвоїри та санітари, померлих похоронній команді здавав старший санітар відділення, в робочому блоці – прибиральник. Траплялися випадки, коли санітари несли «померлих», які у дворі оживали, їх відносили назад. Кожен день дві парокінні підводи вивозили мерців на кладовище. У багатьох спогадах є свідчення про те, що трупи вивозилися також візком, який тягнули самі полонені. Шосейну дорогу, що пролягала паралельно табірній загорожі і по якій везли померлих на кладовище, військовополонені називали «дорогою смерті». Мертвих на кладовищі перед тим, як скинути в яму, роздягали догола, одяг померлих здавався на відповідні склади. Кладовище було розташоване в південно-західному напрямку за метрів 200 від зовнішньої огорожі табору і займало територію у 2 гектари. Копали могили та здійснювали поховання спеціальні команди – «тоткоманди», їх ще називали «капутчиками». Зимом з ранку до вечора на кладовищі копошилися десятки фізично

виснежених людей, які багаттям відігрівали землю, кирками та лопатами копали глибокі ями, готуючи останній притулок для співвітчизників, а, можливо, і для себе.

У спогадах в'язнів є твердження, що у таборі траплялися випадки людодства. Зокрема, йдеться про те, що члени похоронної команди нерідко вирізали у трупів частини тіла, пекли їх на вогні і поїдали. Довідавшись про це, фашисти влаштували показовий розстріл канібалів.

Згідно офіційного повідомлення Надзвичайної державної комісії по розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників у Славутському госпітальє загинуло біля 150 тисяч військовополонених [10, арк. 264-275]. До цього часу списки загиблих госпітальє у німецьких архівах не виявлені, точна кількість загиблих невідома. До речі, про масову загибель військовополонених у Славутському концтаборі в 1941-1943 роках йшлося на Нюрнберзькому процесі над військовими злочинцями Німеччини. Рішенням №116 від 17.05.1990 року виконком Славутської міської ради територію в 44 гектари, де знаходяться могили померлих у таборі і розстріляних військовополонених та цивільних осіб, оголошено Полем Пам'яті. З 2007 року на території Поля Пам'яті здійснюється перепоховання останків військовополонених радянських воїнів та полонених німецьких солдатів. Славутська міська рада планує поставити питання перед Кабінетом Міністрів України про визнання цього захоронення Міжнародним меморіалом жертв Другої світової війни.

Варто також зазначити, що незважаючи на найсуворішу охорону й страшні репресії полонені все ж влаштовували індивідуальні та групові втечі з «госпітальє», знаходячи притулок у місцевого населення Славути та навколишніх населених пунктів. Військовополонених, що втекли і були затримані, а також громадян, що надавали їм допомогу, гітлерівці заарештовували, били і розстрілювали. Так, наприклад, лише в селі Вульки Славутського району було замордовано і розстріляно 69 осіб і спалено 25 хат, а також інших господарських будівель – 35 [11, арк. 78].

Напередодні війни на Полонщині жили біля 10,0 тисяч осіб єврейської національності. Більшість з них не встигли виїхати, адже

німці з'явилися в м. Полонному 6 липня, на 14 день після початку війни. Зразу ж розпочалась жорстока розправа над єврейським населенням. Це були в основному жінки, діти, люди похилого віку, які не мали можливості захистити своє життя. Погроми, пограбування, постійні погрози, напади й розстріли стали повсякденним явищем. Вже 1 вересня 1941 року німецький каральний загін із Шепетівки (там був адміністративний центр гебіту), провів каральну акцію проти євреїв. В цей чорний день майже 4, 0 тисячі цих громадян було розстріляно в привокзальному лісі. В іншому лісі біля Понінки восени 1941 року окупанти знищили 2, 4 тис. євреїв різного віку і закопали в шести могилах-траншеях, в одній з них поховали дітей.

На території Полонного було створено єврейське гетто. В цьому таборі, що розташовувався на території гранітного кар'єру на Баранівській вулиці утримувалось майже 1300 в'язнів, які перебували в нелюдських умовах, без їжі, медичного обслуговування, води, їх використовували на важких роботах, примушували нищити пам'ятники на єврейському кладовищі тощо, а 25 червня 1942 року німцями було розстріляно 1270 осіб в лісі за залізничним переїздом. Новолабунських євреїв розстріляли в лісі біля цього села [14, с. 68-70].

В червні 1944 року Полонська районна комісія із розслідування злочинів гітлерівських загарбників на території регіону, що входив до складу Шепетівського гебітскомісаріату, встановила, що за період окупації німцями і поліціями було знищено 8679 осіб різних національностей, з них найбільше євреїв. На території району комісією досліджено 16 могил. Частину могил, що були розташовані в двох кілометрах від міста Полонного в напрямі до села Понінка, було розкопано. Там були останки майже 4,0 тис. трупів, всі розстріляні, лежали обличчям вниз, голі. При відступі німецьких військ з території Полонського району в с. Воробіївка по – зв'язному замучено і розстріляно 220 людей. Їх вивели за село на відстань одного кілометра до яру, там вони були розстріляні, облиті бензином і спалені. Спалено було й село Воробіївка. Причиною такої жакливої акції стала допомога мешканців села партизанам [8, арк. 99].

Починаючи з січня 1942 року окупанти почали вивозити жителів гебіту, в основному молодь, на каторжні роботи до Німеччини та Австрії. До речі, спочатку люди їхали добровільно, їх проводжали з урочистостями, однак вже з весни 1942 року вивіз людей до рейху став примусовим. Для кожного району Шепетівського гебіту було встановлено план в кількості тисячу і більше юнаків і дівчат. Однак більшість з молодих людей намагалися різними способами уникнути цієї участі, ховалися в лісах, тайниках, на горищах, симулювали різні хвороби (віспа, тиф тощо). Окупанти та їх поплічники поліцаї, старости сіл, інші активісти) розпочали полювання за молоддю, до осіб, які ухилялися, як вже зазначалось, застосували жорсткі покарання, аж до повішань і розстрілів.

Таким чином з населених пунктів Шепетівського гебітскомісаріату на важкі роботи в Німеччину на оборонні підприємства, а в Австрію – на сільгоспроботи, було насильно вивезено з Берездівського району 1235 осіб, з Полонського району 1954, з Шепетівського району -1682, з м. Шепетівки – 273, Славутського району – 2 822 особи [9, арк. 3].

Прошло вже 75 років після Великої Перемоги над нацизмом. Замість землянок і напівземлянок в населених пунктах регіону з'явилися ошатні й добротні оселі, протягом декількох років було відбудовано все зруйноване окупантами, запрацювали школи, лікарні, ФАПи, клуби, бібліотеки, музеї, церкви, побутові підприємства, відродилась промисловість, енергетика, сільське господарство, Україна здобула незалежність, однак нам, починаючи з літа 2014 року, знову довелось відчувати страшний подих путінської агресії на Сході України, яка триває й досі. Знову довелось згадати лозунг «Все для фронту, все для перемоги!», знову в села і міста почали прибувати «вантажі – 200» з тілами загиблих героїв АТО і ООС, знову продовжується боротьба за мир на Донбасі, знову боремся за повернення анексованого Криму. Впевнені, що мир і спокій все одно запанують на нашій землі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Слободянюк П.Я. Воєнне лихоліття на Поділлі (1941-1945 рр.): монограф./ Слободянюк П.Я., Телячий Ю.В. – Кам'янець - Подільський: ПП «Медобори-2006», 2007.- 312 с.
2. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХМО)ф. Р – 863.оп.2. спр. 44. арк. 10-19.
3. Матеріали Кам'янець – Подільської обласної комісії із встановлення і розслідування злочинів нацистів в регіоні (1944-1945 рр.): збірник документів.- Хмельницький: ФОП Мельник А.А.- 2015.-454 с. (серія: « Праці Державного архіву Хмельницької області»: вип. 11).
4. Лукашук О.В. Окупаційний режим в роки Другої світової війни у Шепетівці (липень 1941 – лютий 1944) // Матеріали Міжнародної науково-кращезнавчої конференції «Південно – Східна Волинь: від давнини до сьогодення». – Шепетівка: ПП Мельник А.А., 2015.- С. 403 – 410.
5. Организация казачьих частей вермахта на Украине. [http:// www/ istmira/ com /KAZAKI-mezhdu-gst lerom/ 2442-organizaciya-Kazachik-chastej-vermaxta-na-ukraine/ html/](http://www.istmira.com/KAZAKI-mezhdu-gst-lerom/2442-organizaciya-Kazachik-chastej-vermaxta-na-ukraine/html/).
6. Круглов А.И. Хроника Холокоста в Украине. [http://holocaust-ukraine. net/res/custom/files/scientific- literature/3-4 – Kruglov- Hronika. pdf](http://holocaust-ukraine.net/res/custom/files/scientific-literature/3-4-Kruglov-Hronika.pdf).
7. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941 – 1944. Документи і матеріали ./ Кам'янець – Подільський: Оіюм, 2009. – 576 с.
8. ДАХМ. О.ф. Р – 863, оп.2, спр.48, арк. 1-99.
9. ДАХМ. О.ф. Р – 863, оп.2, спр.30, арк. 3.
10. ДАХМ. О.ф. Р – 863, оп.1, спр.2, арк. 264-275.
11. ДАХМ. О.ф. Р – 863, оп.2, спр.30, арк. 78.
12. Ратич Л.С. Важкі випробування шепетівчан в період фашистської окупації (4 липня 1941 р. – 11 лютого 1944 р.) // Велика Волинь: минуле і сучасне (Матер. Міжнар.наук. краєзн. конф., жовтень 1994 р.).- Хмельницький: Доля, 1994 р.-С. 173-176.
13. Ковальчук С., Ковальчук А. «Славути. Минуле і сучасне». – Київ: ФОП Мельник А.А., 2016.- 312 с.4 іл.16.

14. Бенцианов С.Л. Еврейские страницы в истории Полонного // Полонному 1000 років. Матер. Міжнарод. наук.-практ. конф. 15-17 червня 1995 року, м. Полонне. – Кам'янець - Подільський: Кам'янець -Подільська міська друкарня, 1995. – С. 66-70.

Гриньова Л. В.,
здобувачка вищої освіти
(м. Хмельницький)

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ У НАВЧАЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У повідомленні аналізуються найбільш знакові події та процеси, пов'язані з роллю та місцем Кам'янця-Подільського в Українській революції 1917–1921 рр., яка стала важливим періодом в реалізації основних завдань розвитку молодого української нації через контекст подачі матеріалу подільськими дослідниками О. М. Завальнюка та О. Б. Комарніцького.

Ключові слова: Поділля, Українська революція 1917–1921 рр., навчальний посібник, Кам'янець-Подільський, Центральна Рада, гетьманат П. Скоропадського, Директорія УНР.

Однією із найбільш актуальних проблем для дослідницьких практик сьогодення є тема Української революції 1917–1921 рр. Посилений інтерес до різних аспектів революційної доби детермінований, зокрема, загальними суспільно-політичними змінами, що відбуваються в нашій державі. За умов російсько-української війни, яка краю загострила питання щодо національної самоідентифікації, усебічне вивчення власного державотворення на різних етапах історичного сходження має не тільки теоретичне, а й вагоме практичне значення.

Не менш значимим при вивченні знакового періоду національної історії виступає проблематика її регіонального осмислення. Адже розуміння специфіки протікання й реалізації багатьох революційних процесів допомагає з'ясувати загальні тенденції та водночас віддзеркалити діяльність непересічних особистостей високого рівня. Крім того, краєзнавчий матеріал слугує вагомим навчальним матеріалом, який допомагає виховувати дітей на засадах патріотизму та відданості Вітчизні.

У цьому контексті важливим є навчальний посібник за авторством О. М. Завальнюка та О. Б. Комарніцького, присвячений

губернському центру Поділля в роки Української революції 1917–1921 рр. Структурно він розподілений на чотири розділи. Перший присвячений історії Кам'янця-Подільського напередодні революції. У другому розповідається про революційні процеси в місті доби Центральної Ради. Періоду гетьманату П. Скоропадського у доли Кам'янця-Подільського присвячено третій розділ посібника. Врешті, у четвертому розділі йдеться про завершальний період революції, коли біля владного керма утвердилися структури Директорії УНР. Окремим розділом подано хронологію найважливіших подій з історії Кам'янця-Подільського, що значно допомагає віднайти потрібну інформацію [1].

У передмові до видання автори наголошують на тому, що спонукальним мотивом до написання роботи послужили факти недостатньої її вивченості, при наявності почасти унікального конкретно-історичного матеріалу. Кам'янець-Подільський якраз належить до таких знакових центрів, які відіграли значну роль в історії революції. «Волею історичних обставин, – пишуть дослідники, – він став тимчасовим державним центром Української Народної Республіки і назавжди увійшов в історію національного державотворення 1917–1920 рр.» [2].

У першому розділі «Кам'янець-Подільський напередодні революції» науковці лапідарно зхарактеризували різні аспекти розвитку міста, що передували революційному вибуху. У їхнє поле зору потрапили питання організації системи управління в місті, проекти забудови та спорудження важливих об'єктів господарського, торгівельного та релігійного значення, промислового розвитку, соціальної та етнічної структури населення міста. Доповненням до соціально-економічних характеристик слугує аналіз політико-суспільних процесів початку ХХ ст., зокрема страйкової боротьби, партійної структуризації, громадських ініціатив та ін., а також культурно-освітнього та релігійного розвитку міста [3].

У другому розділі вагомо на місцевому матеріалі представлено період Української Центральної Ради. Автори відзначають факт зміни влади у губернії, коли 6 березня 1917 р. Подільський губернатор передав виконувати повноваження

представникові Подільської губернської земської управи та був відсторонений від влади Кам'янецький повітовий комісар В. Маркевич. Замість нього обрали популярного ще з часів революції 1905–1907 рр. П. Блонського [4].

Окремо автори аналізують становлення нових владних центрів у місті, які постали завдяки громадській ініціативі. В такий спосіб були сформовані міська рада громадських організацій, рада робітничих депутатів, яка невдовзі об'єдналася з радою солдатських депутатів. Чільне місце у цих структурах на даному етапі суспільного розвитку відігравали представники російських соціал-демократів та соціалістів-революціонерів.

Щодо військового чинники у житті міста та його вплив на розгортання революційних процесів, то дослідники достатньо ґрунтовно висвітлюють проведення з'їзду делегатів Південно-Західного фронту, який відбувся у Кам'янці-Подільському з 7 по 20 травня 1920 р. за участі головнокомандувача фронтом генерала О. Брусилова. На форумі виступив й військовий міністр О. Керенський. Із важливих та принципових рішень, що їх ухвалили делегати автори посібника виділяють рішення про наступ російської армії та про формування добровольчих ударних частин [5].

Особлива увага у книзі приділяється розвитку українського руху у губернському центрі Подільської губернії. Науковці подають розлогу картину святкування у Кам'янці-Подільському з нагоди проголошення Центральною Радою І Універсалу. На вулиці вийшло багато людей під жовто-синіми та червоними прапорами і транспарантами з написами «Земля і воля народові!» та «Хай живе Українська Центральна Рада!», був влаштований мітинг, де виступали активні діячі українського руху. Таке ж саме піднесення викликало у місті проголошення ІІІ Універсалу [6].

Вагоме значення у справі згуртування українства відіграло Подільське культурно-освітнє товариство «Просвіта», яке відновило свою діяльність 17 березня 1917 р. Завдяки його зусиллям вдалося переконати гласних губернського земського зібрання у необхідності запровадження навчання у початкових школах на рідній мові. Для

підготовки вчителства до цього кроку у місті були запроваджені курси української мови.

Політичні уподобання кам'янчан наприкінці 1917 р. – на початку 1918 р. досить виразно ілюструють результати виборів до Всеросійських та Українських Установчих зборів. На перших виборах довелося вибирати з 16 кандидатських списків, 9 з яких утворили політичні партії. На виборчі дільниці з'явилося 7916 громадян, або близько 45%. Найбільше голосів зібрав список Єврейського національного виборчого комітету – 3823, за блок українських есерів, Селянської спілки та українських соціал-демократів проголосувало 1200 виборців, за краєвий польський список – 1094. Інші учасники виборчих перегонів суттєво відстали. Приміром, за більшовиків у місті голосувало всього лише 219 виборців, за меншовиків – 111. Приблизно такими ж були результати до Українських Установчих зборів, які відбулися наприкінці грудня 1917 р. [7].

Отже, період Центральної Ради у губерньському центрі Подільської губернії характеризувався значним наповненням політичних процесів, які охопили всі сторони життя місцевого населення. Кам'янчани схвально оцінили зміну політичного режиму та в основі своїй підтримали державотворчі починання Центральної Ради. Проте кінець 1917 р. характеризувався наростанням анархії та встановленням у краї австро-угорської військової адміністрації.

Третій розділ навчального посібника присвячено добі гетьманату П. Скоропадського. Державний переворот призвів до зміни влади на Поділлі. Губерньським старостою був призначений земський діяч С. Кисельов, а обов'язки повітового старости став виконувати консерватор А. Подерні. З метою охорони міста була сформована Державна варта.

За нової моделі державного устрою розпочався неприхований тиск на органи місцевого самоврядування. Кам'янець-Подільська міська дума не становила винятку у цьому контексті. Лише 20 жовтня 1918 р. Подільський губерньський староста своїм рішенням допустив до виконання обов'язків міського голови представника українських патріотичних сил А. Морозовського [8].

Проти згортання демократичних свобод виступили й більш ширші кола кам'янчан. У місті була створена Подільська філія Українського Національного Союзу, яка подавала губернському старості меморандуми та протести на реакційні дії влади та щонайменші можливості використовували представники українських соціалістичних партій і громадських організацій, аби відстояти завойовані революцією права.

Втім, у діяльності гетьманату були вагомі позитивні напрацювання, пов'язані з національно-культурним будівництвом. Зокрема, у Кам'янці-Подільському був організований національний хор, перший виступ якого відбувся 6 жовтня 1918 р. Колектив виконував багато українських народних пісень.

Завдяки зусиллям товариства «Просвіта» у місті відкрили українську гімназію для дорослих імені С. Руданського [9].

Однак найважливішою культурно-освітньою подією цієї доби стало урочисте відкриття 22 жовтня 1918 р. Кам'янець-Подільського державного українського університету. Ідея заснування національного вищого навчального закладу на західних теренах держави реалізувалася напрочуд швидко. Вперше вона була озвучена О. Шульмінським на засіданні міської думи 4 січня 1918 р. До справи були залучені громадські діячі, представники самоврядних структур краю та державні посадові особи. Особливою активністю у справі просування проекту відзначався І. Огієнко, який згодом став першим ректором університету.

На свято відкриття навчального закладу прибула представницька делегація з Києва. Серед гостей були присутніми посланець гетьмана генеральний хорунжий Лібов, ректори Чернівецького і Київського університетів, заступник міністра освіти П. Холодний, десятки уповноважених від політичних, державних, релігійних, громадських та молодіжних організацій Поділля, Галичини, Київщини. На адресу адміністрації університету надійшло з різних куточків України та закордону близько 400 вітальних телеграм [10].

Водночас суспільно-політична ситуація восени 1918 р. різко погіршилася. 14 листопада до Подільського губернського старости з Києва надійшло повідомлення про очікуваний антигетьманський

виступ українських партій. Зміна влади у Кам'янці-Подільському відбулася без особливого опору репрезентантів гетьманату.

Оцінюючи втрати та здобутки цього непростого та неоднозначного періоду в національному державотворенні, автори посібника наголошують на негативному впливі на загальні процеси обмеження демократичних свобод та застосування репресивних заходів з боку владного режиму. Наразі дослідники відзначають позитивні зрушення в культурно-освітній галузі та відносно стабільному розвитку регіону.

У третьому розділі посібника аналізується доба Директорії Української Народної Республіки разом із вкрапленням на певних етапах історичного розвитку структур, що репрезентували радянську модель державності. У квітні 1919 р. більшовики вдруге у Кам'янці-Подільському шляхом збройного виступу зуміли прийти до влади. Вони реорганізували революційний комітет та за російським зразком проводили політику націоналізації промислових підприємств, розподілу поміщицької землі та інші заходи. Та найжахливішим є те, що більшовицька присутність на Поділлі супроводжувалась перманентним кривавим терором. Для ілюстрації цього факту автори наводять слова чекістки Фаня, котра любила цинічно повторювати: «Мій наган сьогодні не снідав»[11].

Війська УНР знову зайняли Кам'янець-Подільський 3 червня 1919 р. За три дні до міста прибув уряд УНР, а 10 червня сюди переїхав С. Петлюра. Від цього часу губернський центр Поділля перетворився на наступні п'ять місяців у державний та політичний центр країни.

Влітку 1919 р. перед проводом УНР у внутрішній політиці стояли такі основні завдання:

- «– налагодити стосунки з повстанцями та спільними силами повести боротьбу за визволення території України від ворогів;
- утворити єдиний державницький фронт всіх українських патріотичних сил;
- відновити діяльність адміністративного апарату на місцях;
- в міру визволення українських земель провести ряд соціально-економічних перетворень, передусім аграрну реформу і різко збільшити соціальну базу підтримки Директорії УНР;

– стабілізувати міжнаціональні відносини і залучити демократію національних меншин до державного будівництва» [12].

У сфері зовнішньої політики стояло складне завдання щодо прориву у дипломатичних відносинах з метою визнання УНР країнами Заходу.

На шляху реалізації цих завдань стояло чимало перепон. У Кам'янці-Подільському на різних етапах розвитку діяли опозиційні формування. Крім того, досить напруженими залишалися стосунки між галицьким та наддніпрянським проводами.

Особливої гостроти у Кам'янецьку добу Директорії УНР набули українсько-єврейські відносини. З метою упередження погромів С. Петлюра 17 липня 1919 р. прийняв єврейську делегацію, яку запевнив у застосуванні жорсткої системи покарань за прояв погромницької агітації. А 26 серпня за його підписом вийшла відозва «Проти погромів» [13].

Восени 1919 р. до Кам'янця-Подільського вступили польські військові підрозділи, розпочавши нову сторінку в історії міста. Від українських урядових структур тут залишився міністр ісповідань І. Огієнко, який наразі виконував обов'язки Головноуповноваженого уряду УНР. За його безпосередньої участі на базі міністерств були утворені референтури та комісії, які допомагали у вирішенні державних справ. Одне з найнагальніших питань порядку денного полягало у врегулюванні відносин між польськими військами та місцевими мешканцями [14].

На цьому етапі визвольних змагань радянським військам вдавалося двічі завойовувати Кам'янець-Подільський. Спочатку це трапилося в липні-вересні 1920 р., а 16 листопада вони остаточно закріпилися в губернському центрі.

Таким чином, доба Української революції 1917–1921 рр. належить до найбільш перспективних тем дослідницьких студій. Саме в цей період українському народу вдалося реалізувати давнішню мету щодо побудови власної держави. Регіональний матеріал із вивчення різних проблематик революційної доби дозволяє значно глибше поглянути на суспільно-політичні, соціально-економічні та культурно-освітні процеси та допомагає у проведенні виховної роботи на засадах патріотизму. Відтак

аналізований навчальний посібник є вельми актуальним і необхідним для зацікавленої читацької аудиторії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Кам'янець-Подільський в Українській революції 1917–1920 рр.: Навчальний посібник зі спецкурсу для студентів історичного факультету. Кам'янець-Подільський: «Аксіома», 2010. 116 с.
2. Там само. С. 3.
3. Там само. С. 5–30.
4. Там само. С. 31–32.
5. Там само. С. 34.
6. Там само. С. 36.
7. Там само. С. 38.
8. Там само. С. 43.
9. Там само. С. 46.
10. Там само. С. 49.
11. Там само. С. 53–54.
12. Там само. С. 55–56.
13. Там само. С. 62.
14. Там само. С. 81.

Диях Ю.Г.,
магістрантка
Білий Л.Г.,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м.Хмельницький)

ПРАВО НА ЗАПОВІТ, ЙОГО СКАСУВАННЯ ТА ЗМІНУ

Цивільне законодавство про спадкування надає фізичній особі можливість за життя на власний розсуд вирішити долю належного їй майна на випадок смерті. Свою волю особа виражає шляхом складання заповіту, а після смерті заповідача спадкоємці набувають спадкових прав тільки в тому обсязі та вигляді, як це зазначено в заповіті.

Заповіт за Цивільним кодексом України має право складати фізична особа з повною цивільною дієздатністю на момент складання заповіту, а не до чи після вчинення цього діяння. Згідно з ч. 1 ст. 34 ЦК України повну цивільну дієздатність набуває та фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття). Заповідач має право призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин; заповідач має право на визначення обсягу спадщини, що має спадкуватися за заповітом, на заповідальний відказ, на покладення на спадкоємця інших обов'язків, а також право на скасування заповіту тощо.

Заповіт – це особисте розпорядження фізичної особи, зроблене у встановленій законом формі, про передання після своєї смерті належних їй майнових і немайнових прав та обов'язків іншим особам. Фізична особа має право заповідати права й обов'язки, які належать їй на момент складання заповіту, а також ті права й обов'язки, що можуть належати їй у майбутньому.

У праві заповідати знаходить своє відображення принцип диспозитивності суб'єктивних прав фізичних осіб, у першу чергу правомочність розпоряджатися речами, що належать їм за правом приватної власності. Заповідальнаправоздатність формально визна-

ється за кожною фізичною особою, однак, на відміну від інших елементів правоздатності фізичної особи, вона фактично звужена суто особистим характером заповіту як правочину, який не можна вчинити через представника. У зв'язку з цим можна говорити, що право заповідати з'являється у фізичної особи з виникненням у неї права ухвалення рішення про складання заповіту чи виникненням у неї заповідальної дієздатності, яка виникає на момент повноліття. Отже, заповіт може скласти тільки цілком дієздатна особа, що передбачено цивільним законодавством.

Безперечно, заповіт є правочином, відтак на нього поширюються загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину. Зазначене стосується й змісту заповіту, який не може суперечити актам цивільного законодавства та інтересам держави й суспільства, його моральним засадам [1, с. 76].

Наступною кваліфікуючою ознакою є те, що зміст заповіту не може суперечити інтересам держави й суспільства. У запропонованому контексті під інтересами держави та суспільства, на нашу думку, треба розуміти певні цінності. Різноманітність цінностей можна по ділити на два типи: предметні та суб'єктні цінності, що є двома взаємодоповнюючими протилежностями.

Останньою кваліфікуючою ознакою є те, що зміст заповіту не може суперечити моральним засадам суспільства. Це означає, що мораль індивіда в нашому випадку має ґрунтуватися на добровільному та особистому волевиявленні, а правове регулювання такого волевиявлення має відбуватися за допомогою юридичних норм, авторитет яких підтримується силою держави. Особа, яка складає заповіт, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності, тобто право на заповіт має лише фізична особа з повною цивільною дієздатністю, яка усвідомлює значення своїх дій та може ними керувати. Відтак заповідачем може бути фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття); фізична особа, яка не досягла повноліття, але набула повної цивільної дієздатності у зв'язку з реєстрацією шлюбу; фізична особа, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором; неповнолітня особа, яка записана матір'ю або батьком дитини.

Волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі [1, с.76].

Відповідно до ст. 1234 Цивільного кодексу України право на заповіт реалізується особисто, текст заповіту, що подається для посвідчення, може бути написаний заповідачем власноручно або за його проханням та з його слів, нотаріусом власноручно або за допомогою загальноприйнятих технічних засобів. У цьому разі заповіт має бути вголос прочитаний заповідачем і підписаний ним, про що зазначається перед його підписом.

Особистий характер заповіту виключає можливість його вчинення через представника, у тому числі батьками, опікунами (піклувальниками). Заповідач має право призначити своїми спадкоємцями фізичних осіб, незалежно від наявності в нього із цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин (ч. 1 ст. 1235 ЦК України); призначити іншого спадкоємця на випадок, якщо спадкоємець, зазначений у заповіті, помре до відкриття спадщини, не прийме її або відмовиться від її прийняття чи буде усунений від права на спадкування, а також у разі відсутності умов, визначених у заповіті (ст. 1242 та ч. 1 ст. 1244 ЦК України); без зазначення причин позбавити права на спадкування будь-яку особу із числа спадкоємців за законом, крім тих, які мають право на обов'язкову частку в спадщині; у разі смерті особи, яка була позбавлена права на спадкування, до смерті заповідача, позбавлення її права на спадкування втрачає чинність (ч. ч. 2, 3, 4 ст. 1235 ЦК України) [2, с.160].

Свобода волевиявлення заповідача має свій вираз також і в безумовному його праві на зміну чи скасування в будь-який час раніше складеного ним заповіту, на складання нового заповіту, на зміну обсягу спадщини, що має спадкуватися за заповітом, на зміну визначених ним раніше спадкоємців тощо. Право заповідача на зміну чи скасування заповіту реалізується шляхом складання ним нового заповіту, у зв'язку із чим заповіт, який було складено пізніше, скасовує попередній заповіт повністю або в тій частині, у якій він йому суперечить [4, с.140]. При цьому кожний новий заповіт скасовує попередній і не відновлює заповіту, який заповідач

склав перед ним. Якщо новий заповіт, складений заповідачем, був визнаний недійсним, чинність попереднього заповіту не відновлюється, крім випадків, встановлених ст. ст. 225 і 231 Цивільного кодексу України: якщо заповіт дієздатної фізичної особа, зіставлений саме в момент, коли вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла ними керувати, за позовом цієї особи визнаний судом недійсним, а в разі її смерті – за позовом інших осіб, чії цивільні права або інтереси порушені, та у випадках, коли за рішенням суду заповіт, вчинений особою проти її справжньої волі внаслідок застосування до неї фізичного чи психічного тиску з боку другої сторони або з боку іншої особи, визнаний недійсним.

Склад спадкового майна, коло спадкоємців та чинність заповіту визначаються лише після відкриття спадщини. Навіть позов про визнання заповіту недійсним можливий лише після смерті заповідача. Заповіт, складений особою, яка не мала на це права, зокрема недієздатною, малолітньою, неповнолітньою особою (крім осіб, які в установленому порядку набули повну цивільну дієздатність), особою з обмеженою цивільною дієздатністю, представником від імені заповідача, а також заповіт, складений із порушенням вимог щодо його форми та посвідчення, згідно із ч. 1 ст. 1257 ЦК України є нікчемним, тому на підставі ст. 215 ЦК України визнання такого заповіту недійсним судом не вимагається. І навпаки, на вимогу спадкоємців заповіт може бути визнаний судом чинним.

Вільне право розпорядження належним заповідачу майном передбачає, зокрема, встановлення ним певних умов для спадкоємців. Крім того, заповідач має право зробити в заповіті заповідальний відказ, відказоодержувачами в якому можуть бути особи, які входять, а також ті, які не входять, до числа спадкоємців за законом. Тобто відказоодержувачем є особа, яка може й не бути спадкоємцем ні за заповітом, ні за законом, але отримує право після відкриття спадщини на користуватися певним майном чи на отримання якоїсь речі. Право відказоодержувача має особистий характер, а відтак заповідальний відказ втрачає чинність у разі смерті відказоодержувача до відкриття спадщини. Виконання спадко-

ємцем, на якого заповідачем покладено заповідальний відказ, відбувається лише в межах реальної вартості майна, яке перейшло до нього, з вирахуванням частки боргів спадкодавця, що припадають на це майно.

Певним виключенням із загального правила слід вважати право спадкування обов'язкової частки в спадщині незалежно від змісту заповіту. Реалізація права на обов'язкову частку в спадщині не вимагає згоди інших спадкоємців на її отримання, а також не залежить від місця проживання такого спадкоємця. У випадках заперечення проти видачі свідоцтва про право на спадщину на обов'язкову частку з боку інших спадкоємців або якщо інші спадкоємці вважають, що розмір обов'язкової частки має бути зменшений з урахуванням обставин, які мають істотне значення, вони вправі звернутися з відповідним позовом до суду. [3, с.117].

Список використаних джерел та літератури:

1. Заїка Ю. О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток: монографія. Київ: КНТ, 2007. 76 с.
2. Заїка Ю. О., Рябоконт Є. О. Спадкове право: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 160 с.
3. Заїка Ю. О. Становлення і розвиток спадкового права в Україні: автореф.дис...д-ра юрид. наук. Київ, 2007. 117 с.
4. Заїка Ю. О. Спадкове право України. Київ: Істина. 2006. 140 с.

Кашуба Г.С.,
магістрантка
(м.Хмельницький)
Жданкіна Л.К.,
кандидат юридичних наук
(м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕХОДУ ЧАСТКИ УЧАСНИКА ТОВАРИСТВА В ТЗОВ: НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

За останні два роки відбулись суттєві зміни в поточному стані правового регулювання товариств з обмеженою відповідальністю. З прийняттям Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» з'явилися особливості в правовому регулюванні переходу права на частку в капіталі товариства, про які буде йти мова далі. В цій статті буде проаналізовано як чинне законодавство України, так і наведені прикладі права країн Європи та США.

Як відомо, учасник товариства має право продати свою частку у товаристві іншій особі. А інший учасник, у свою чергу може скористатися переважним правом купівлі частки. На відміну від «старого законодавства», прийнятий Закон чітко визначає, що переважне право учасника поширюється тільки на придбання ним частки іншого учасника, яка продається. Тобто, у випадку безоплатного відчуження учасником своєї частки (укладення договору міни, дарування), переважне право іншого учасника на купівлю такої частки поширюватись не буде [1].

Переважне право виникає разом із суб'єктивним правом учасника товариства з обмеженою відповідальністю на частку у статутному капіталі та перебуває в пасивному стані до отримання повідомлення про намір продати частку іншим учасником товариства з обмеженою відповідальністю. Тобто остаточно виникнення переважного права купівлі частки у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю пов'язується з волею суб'єкта припинити своє право на частку [2, с. 30].

Останнім юридичним фактом, від якого залежить виникнення переважного права учасника товариства з обмеженою відповідальністю, є повідомлення про намір продати частку (далі – повідомлення). Основним питанням, яке виникає при аналізі сутності цього повідомлення, є те, чи можливо його вважати офертою, тобто пропозицією укласти договір (ст. 641 Цивільного кодексу України)? Причому це питання не суто теоретичне, оскільки впливає на «вибір» тих норм цивільного законодавства, що підлягають застосуванню. Вирішення відповідного питання зумовлює необхідність врахування того, що:

а) оферту може надіслати будь-яка зі сторін майбутнього договору (ст. 641 Цивільного кодексу України) [3], а повідомлення має змогу вчинити тільки учасник товариства з обмеженою відповідальністю;

б) на відміну від пропозиції, вчинення повідомлення – це обов’язок учасника, котрий має намір відчужити свою частку шляхом укладення договору купівлі-продажу;

в) адресування повідомлення, на противагу оферті, завжди обмежується заздалегідь визначеним колом осіб у правовому сенсі (учасником/учасниками), а не в економічному – як це відбувається зазвичай при виборі майбутнього контрагента за договором;

г) зазначене повідомлення відзначається організаційним характером, адже за його допомогою відбувається саме організація продажу частки у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю. Не дивно, що ініціатива у цьому питанні належить учасникові товариства, оскільки саме він зацікавлений у правомірній реалізації належної йому частки з метою недопущення настання негативних наслідків у випадку порушення переважних прав інших осіб [2, с. 31];

г) повідомлення відіграє подвійну роль – інформативну та пропозиційну. Інформативна має своїм змістом інформування носія або носіїв переважних прав про намір продати частку у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю і про його (їх) можливість реалізувати переважне право. Натомість, з іншого боку, це повідомлення характеризується певними властивостями, які «наближають» його до оферти. За допомогою повідомлення має

місце пропозиція укласти договір, адже в ньому обов'язково має бути вказана ціна та інші умови продажу частки. На відміну від оферти, воно не завжди має своїм результатом укладення договору саме того розміру частки й на зазначених умовах. У разі множинності суб'єктів переважного права застосовується така конструкція вирішення колізії переважних прав, як пропорційність здійснення переважного права;

д) порівняно з пропозицією укласти договір це повідомлення може адресуватися декільком носіям переважного права (у випадку коли учасників троє і більше). Оферта, як відомо, має бути адресована визначеній особі. Певну подібність повідомлення можна виявити з так званою «публічною офертою», зверненою до невизначеного кола осіб. Однак у публічній оферті вбачається намір суб'єкта укласти договір із будь-якою особою, що погодиться на таку пропозицію. Учасник, який вчинив повідомлення декільком учасникам товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю, не має не лише такого наміру, але й спроможності з кожною особою укласти договір стосовно відчуження певної частки у статутному капіталі товариства, оскільки він реалізує одну частку. Обмеженість учасника такого товариства тільки однією часткою унеможливорює її продаж кожному з носіїв переважного права, які виявили бажання її придбати. Тому на підставі викладеного слід констатувати неможливість кваліфікації повідомлення про продаж як оферти [2, с. 31-32].

Під здійсненням переважного права слід розуміти реалізацію його носієм тих правомочностей, що складають зміст цього права. Суб'єкт переважного права може реалізувати або не здійснювати його. Іншими словами, обрання способу здійснення повністю залежить від волі носія права, але обмежується тими правовими можливостями, що складають зміст переважного права [2, с. 33].

Дану можливість регулюють ст. 20 та 21 Закону України «Про товариства з обмеженою відповідальністю». Зазначеними статтями встановлюється, що учасник, який вирішив продати свою частку або її частину третій особі, має обов'язок письмово

повідомити про це інших учасників товариства та надати інформацію про ціну та розмір частки, що відчужується та інші умови продажу частки. Кожен учасник товариства протягом 30 днів з дати отримання такого повідомлення може скористатися своїм переважним правом купівлі частки або її частини. У разі, якщо продавець частки отримав письмову заяву від іншого учасника товариства про намір скористатися переважним правом, то вони зобов'язані укласти договір купівлі-продажу частки або її частини протягом одного місяця. У Законі дотримано принцип пропорційності при реалізації переважного права. Так ч. 2 ст. 20 містить положення що, якщо кілька учасників товариства вирішили скористатися своїм переважним правом, то вони купують частку або її частину пропорційно до розміру належних їм часток у статутному капіталі товариства. Але якщо жоден з учасників товариства не повідомляє про свій намір придбання частки, то вважається що така частка на 31 день може бути відчужена третій особі на умовах, що були запропоновані іншим учасникам товариства.

Закон надає можливість товариству у своєму статуті прописати інший порядок реалізації переважного права, розподілу відчужуваної частки або її частини між іншими учасниками товариства, може бути також встановлена відмова від реалізації переважного права. Крім того, статутом може бути встановлений обов'язок для учасника товариства, який продає свою частку або її частину, спершу провести переговори щодо її продажу з іншими учасниками товариства. Відповідні положення про реалізацію переважного права можуть бути встановлені, змінені або виключені за одностайною згодою загальних зборів учасників, в яких прийняли участь всі учасники товариства [4].

Відповідно до ч. 7 та 8 ст. 20 Закону України «Про товариства з обмеженою відповідальністю» переважне право учасника не застосовується у разі:

- якщо продаж частки або її частини здійснюється на аукціоні (публічних торгах) відповідно до закону;
- якщо це передбачено корпоративним договором, стороною якого є такий учасник.

Продаж частки в товаристві може бути оформлено договорами з різними назвами, зокрема: договором купівлі-продажу частки в статутному капіталі товариства, договором купівлі-продажу корпоративних прав, договором відступлення корпоративних прав тощо. Зазвичай у таких договорах маються на увазі саме відносини з купівлі-продажу корпоративних прав [5].

У листі Держкомпідприємництва від 25.08.2004 р. № 5764 було висловлено позицію, що договір купівлі-продажу корпоративних прав повинен бути нотаріально засвідчений. Насправді законодавство не містить обов'язкових вимог щодо нотаріального засвідчення такого договору, тож його можна укласти в простій письмовій формі [5].

Що стосується порядку оформлення відчуження часток, то Законом внесено зміни до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» (далі – Закон про реєстрацію), яким окремо, суто для цілей реєстрації змін про склад учасників передбачені [6]:

- перелік необхідних документів;
- категорії осіб, котрі можуть звертатись для вчинення відповідних реєстраційних дій [7].

Відтепер основним документом, який фіксує факт відчуження частки є акт приймання-передачі, і Закон не вимагає подання для реєстрації нового учасника договору купівлі-продажу, іншого правочину або протоколу загальних зборів товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю про прийняття нового учасника. Водночас закон вимагає здійснення нотаріального посвідчення справжності підписів сторін на таких актах приймання-передачі [6].

Варто окремо зазначити, що сторони, як і до цього, вправі укласти договір купівлі-продажу частки в простій письмовій формі, а нотаріальне посвідчення може здійснюватися на вимогу однієї зі сторін/за їхньою взаємною згодою. При цьому Законом України «Про товариства з обмеженою відповідальністю» була зменшена ставка державного мита для посвідчення цієї категорії документів (1 неоподатковуваний мінімум доходів громадян замість 1% від

суми договору). Другою суттєвою зміною в процедурі оформлення і реєстрації зміни складу учасників товариства з обмеженою відповідальністю, стало визначення суб'єктного складу потенційних заявників. Відтепер Законом про реєстрацію передбачено, що у випадку відчуження частки згаданий вище акт приймання-передачі (разом з іншими необхідними документами) може бути поданий новим учасником та попереднім власником частки [6].

Враховуючи зазначене, можна зробити висновок, що запроваджені нововведення суттєво спрощують та забезпечують процедуру відчуження і оформлення частки в товаристві за новим власником, зокрема, тому що:

- передбачена Законом «Про товариства з обмеженою відповідальністю» можливість для нового власника частки самостійно звернутися із заявою про проведення реєстраційних дій виключає його залежність від волевиявлення інших учасників (зокрема, оформлення протоколів загальних зборів товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю про прийняття нового учасника) та дозволяє йому самостійно набути статусу учасника товариства;
- використання акту приймання-передачі як основного документа, що посвідчує перехід прав на частку, знижує ризик протиправного відчуження частки (на підставі протоколу загальних зборів, що підписувався головою та секретарем зборів, які могли і не бути належним чином уповноважені учасниками товариства з обмеженою відповідальністю);
- з урахуванням того, що відтепер в статуті товариства з обмеженою відповідальністю можна не вказувати перелік учасників, зміни до Єдиного державного реєстру вносяться без відповідного рішення загальних зборів, що робить Єдиний державний реєстр першочерговим та основним джерелом відомостей про актуальний склад учасників. Перехід до такої моделі цілком відповідає вже усталеній практиці стосовно того, що новий учасник товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю стає «правомочним» по відношенню до третіх осіб лише після внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру [6].

Разом з тим варто зазначити, що наразі більшість нотаріусів призупинили надання послуг з вчинення реєстраційних дій щодо зміни складу учасників товариства з обмеженою відповідальністю у зв'язку із недостатнім розумінням порядку проведення відповідних процедур. Проте варто розуміти, що така ситуація є тимчасовою та триватиме до моменту видання профільними органами відповідних роз'яснень та напрацювання практики роботи за новими правилами.

У будь-якому випадку внесені зміни до механізму регулювання переважного права та процедури відчуження мають позитивний характер.

Проаналізувавши судову практику у спорах про переведення прав і обов'язків покупця можна дійти окремих висновків щодо застосування позивачами додаткових способів захисту. Такими способами захисту є: недійсність рішення загальних зборів; визнання недійсним статуту (повністю або частково); скасування реєстраційних дій; зобов'язання державного реєстратора вчинити реєстраційні дії, пов'язані зі зміною учасників/ засновників у Єдиному державному реєстрі. Враховуючи, що учасники товариства з обмеженою відповідальністю здатні безпосередньо реалізовувати свої корпоративні права лише з моменту внесення відповідних відомостей до Єдиного державного реєстру, єдиними реально дієвими похідними вимогами буде саме скасування реєстраційної дії, за якою старий покупець був легалізований, а також вчинення нової реєстраційної дії про включення інформації про особу, на яку було переведено права покупця, як про нового учасника, та відповідних змін до установчих документів [8].

Судовим рішенням обов'язково має зазначатися хто саме повинен бути зазначений в реєстрі як новий учасник товариства, з визначенням остаточного розміру частки та внеску до статутного капіталу.

Отже, відчуження частки у статутному капіталі здійснюється через продаж учасником частки/частини статутного капіталу товариства іншому учаснику товариства, або у разі відсутності зацікавлення у купівлі частки іншими учасниками товариства, третій особі. Також відчуження частки або її частини можливе через укладення договору міни або дарування, в такому

разі інші учасники товариства не мають переважного права. Ще одна зміна власника частки у статутному капіталі може здійснюватися через перехід частки до спадкоємця або правонаступника учасника товариства.

Що стосується порівняння положень законодавства щодо статутного капіталу в Україні з іншими країнами варто відмітити, що в Україні, Республіці Молдова і Російській Федерації складові власного капіталу майже подібні. Спільним для цих країн є віднесення статутного, додаткового, резервного капіталів, нерозподілених прибутків до власного капіталу підприємства. Що стосується додаткового капіталу, то відмінними є складові цієї бухгалтерської категорії в різних країнах, а також те, що наприклад, в Україні і Росії для обліку додаткового капіталу передбачений один рахунок з однойменною назвою, а в Молдові існують два види капіталу: додатковий і неосновний, адже окремо відображаються суми переоцінки як складова саме неосновного капіталу [9].

Цивільне законодавство Республіки Молдова встановлює обмеження для загального розміру власного капіталу. Якщо після закінчення звітного періоду вартість чистих активів буде менше статутного капіталу підприємства, то забороняється розподіляти чистий прибуток підприємства. Власники повинні погасити зобов'язання, які виникли або прийняти рішення щодо зменшення статутного капіталу. В іншому випадку, на основі судового рішення товариство може бути ліквідовано [10, с. 223-224].

Особливим у Франції є класифікація капіталу на інвестиційні гранти та спеціальні податкові знижки. Французькі підприємства можуть купувати і продавати свої частки, але тільки за певних умов: для передачі працівникам, при зменшенні статутного капіталу або з метою регулювання ситуації на ринку. На відміну від бухгалтерського обліку в Україні, операції, пов'язані з введенням та виведенням основних засобів з експлуатації, не впливають на власний капітал [11, с. 290].

У Великобританії, як і в більшості розвинутих західних країн, переважають такі організаційно-правові форми підприємств, як корпорації та партнерства. Це свідчить про переважання у власному капіталі частки інвестованих вкладів. Тому зазвичай

власний капітал розглядається як позичений фірмою та який необхідно повернути в майбутньому [9].

У Німеччині компанії практикують довгострокове фінансування (зовнішнє – за рахунок банківських кредитів, внутрішнє – через реалізацію пенсійних програм). Протягом останніх років середня для Німеччини частка власних коштів в загальній сумі активів не перевищувала 20 % [11, с. 292]. Учасники часто намагаються вкласти частину своїх інвестицій в компанію як кредити, навіть якщо поверненість таких кредитів обмежена. Для товариств з обмеженою відповідальністю законом встановлені мінімальні розміри статутного капіталу, обумовлені права з викупу власних часток. Правила формування резервів встановлені тільки для юридичних осіб, в основному вони призначені для покриття можливих збитків або збільшення статутних капіталів. В Італії компанія може володіти не більше ніж 10 % від всього заявленого статутного капіталу. На ці частки не відбувається виплата дивідендів, а права голосу резервуються доти, доки частки не перейдуть до нового власника. В звітності їх відображають за ціною придбання [9].

У Голландії встановлюється мінімальний розмір резерву переоцінки, що є обов'язковими для всіх підприємств. Він формується в тому випадку, коли активи та пасиви оцінюються за поточною вартістю. Коли компанія перераховує свої активи (в бік збільшення), вона повинна відобразити на балансі резерв переоцінки, який дорівнює різниці між балансовою вартістю активів до та після переоцінки. Також до обов'язкових резервів відносяться: резерв капіталізованих засновницьких витрат, а також капіталізовані науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи; резерв нерозподіленого прибутку дочірніх та асоційованих компаній, що обліковуються за методом власного капіталу, якщо прибуток не може бути розподілений компанією та отриманий без будь-яких обмежень. Порівнюючи структуру власного капіталу в Естонії та Україні, відзначимо, що вона є практично однаковою, за винятком того, що відсутній рахунок, який би обліковував неоплачений капітал. Також в Естонії виділяються деякі об'єкти в

окремі рахунки, які в Україні знаходяться у складі інших, більш загальних рахунків.

У Республіці Польща капітал складається зі статутного, підписаного (неоплаченого) додаткового капіталу, резервів на переоцінку активів, іншого резервного капіталу, нерозподіленого прибутку, чистого прибутку або збитку фінансового року. Резерви, утворені для оподаткування доходів організації або фізичних осіб, слід відрізнити від інших резервів. Згідно з Положенням з бухгалтерського обліку і інструктивних матеріалів з оподаткування доходів перша група резервів призначена «згладжувати» тимчасову різницю, яка виникає із визнання одержаного доходу або витрат, понесених в різних періодах. Даний резерв повинен бути утворений для відстрочки податкових платежів. Інші резерви призначені для захисту від різних ризиків, потенційних витрат, фінансових наслідків інших інцидентів. У тому числі, резерв створюють на прострочену дебіторську заборгованість (наприклад, яка виникла з причини банкрутства контрагента або неплатежів з боргових зобов'язань більше 6 місяців), сумнівні борги. У США і Японії статутний і партнерський капітал відображається в межах фактично оплаченого, в зв'язку з тим, що стаття заборгованості учасників (засновників) відсутня. За недостатньої оплати часток умовні зобов'язання по зібраних грошових коштах, що виникли, розкриваються в поясненнях [9].

Сучасна правова доктрина Великобританії не надає однозначного визначення поняттю «капітал». У чинному законодавстві і загальному праві Великобританії поняття «капітал компанії» використовується для визначення: 1) статутного капіталу компанії – капіталу, сформованого учасниками компанії; 2) позикового капіталу компанії – капіталу, сформованого кредиторами компанії, перед якими в компанії є боргові (грошові) зобов'язання, включаючи зобов'язання перед власниками облігацій компанії [12, с. 203].

Британське право передбачає дуже складну і архаїчну процедуру зменшення статутного капіталу. Для зменшення статутного капіталу учасники компанії мають ухвалити спеціальну резолюцію на загальних зборах, тобто резолюцію яка вимагає

кваліфікованої більшості. Крім того, право загальних зборів зменшити капітал має бути закріплене у статуті. Якщо компанія ухвалює спеціальну резолюцію про зменшення розміру капіталу, то така резолюція повинна бути представлена суду для затвердження (ст. 136 (1) Акту про компанії 1985). Суд, розглядаючи спеціальну резолюцію, представлену для затвердження, зобов'язаний впевнитися, що інтереси кредиторів компанії, а також її учасників не постраждають унаслідок зменшення капіталу компанії. Зменшення розміру статутного капіталу супроводжується зміною (зменшенням) номінальної вартості часток або скороченням їхньої кількості [12, с. 220].

Оскільки зменшення капіталу компанії може істотно порушувати інтереси її кредиторів, Акт про компанії 1985 містить цілий ряд спеціальних вимог, що повинні бути виконані компанією, яка бажає зменшити свій капітал. Зазначені вимоги викладені в ст. 136 (3) – (6) Акту про компанії 1985. Закон передбачає їхнє обов'язкове застосування тільки в двох випадках: а) якщо зменшення капіталу пов'язане зі звільненням учасників компанії від відповідальності у відношенні ще не оплаченого капіталу (тобто компанія позбавляється права вимагати від учасників внесення будь-яких платежів по частково оплачених або неоплачених акціях); б) якщо скорочується розмір вже оплаченого капіталу шляхом виплати учасникам відповідних сум з капіталу компанії. Однак суд вправі застосувати вимоги, викладені в ст. 136 Акту про компанії 1985, і в будь-якому іншому випадку, якщо вважає це за необхідне для захисту інтересів кредиторів компанії. Спеціальна резолюція про зменшення капіталу компанії набирає чинності тільки після реєстрації реєстратором компаній наказу суду про затвердження спеціальної резолюції й протоколу, що містить відомості про новий розмір статутного капіталу компанії (ст. 138 (2) Акту про компанії 1985) [12, с. 222].

Ознайомившись з положеннями законодавства інших країн щодо формування статутного капіталу, можна зробити висновок, що законодавство, Молдови, Російської Федерації та Естонії майже не відрізняється від українського законодавства. Німецьке законодавство встановлює мінімальний розмір статутного капіталу

товариств, в Україні ж відсутній мінімальний розмір статутного капіталу для товариств з обмеженою відповідальністю. У Сполучених Штатах Америки та Японії відсутня стаття заборгованості учасників по оплаті статутного капіталу, в Україні навпаки визначається строк для погашення такої заборгованості, а також відповідальність за несплату заборгованості.

Список використаних джерел та літератури:

1. Господарське право: навч. посіб. для підготовки до іспитів / В. С. Мілаш. Х.: Право, 2015. 328 с.
2. Господарське право: підручник / В. С. Щербина. – 5-те вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2018. 600 с.
3. Цивільний кодекс України: прийнятий 13.01.2003 р. К.: Видавництво Паливода А.В., 2020. – 369 с.
4. Борисова В. І. Корпорація – організаційно-правова форма корпоративних відносин. Право та інновації. 2015. № 4(12). С. 9-16.
5. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. ВВР України. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст.144
6. Гронь Д., Родіонов С. Зміни у сфері відчуження часток ТОВ та процедури його оформлення. Юридична газета. 2018. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/korporativne-pravo-ma/zmini-u-sferi-vidchuzhennya-chastok-tov-ta-proceduri-yogo-oformlennya.html>
7. Даскалюк О., Козак С. Equity and Management: нові можливості для учасників товариства з обмеженою відповідальністю. URL: http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA011399
8. Дацюк В. Як підготувати Статут ТОВ та ТДВ і корпоративний договір за Законом №2275. Юридична газета online. 2018. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/yak-pidgotuvati-statut-tov-ta-tdv-i-korporativniy-dogovir-za-zakonom-2275.html>
9. Зозуляк О.І. Про закритий перелік організаційно-правових форм підприємницьких юридичних осіб. Актуальні

проблеми приватного права : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 92-річчю з дня народження д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (м. Харків, 28 лют. 2014 р.).

Харків, 2014. С. 128–132.

10. Карпова В. Операції з корпоративними правами в ТОВ: правові аспекти. URL: http://bz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/BZ010907

11. Кібенко О. Р. Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України: дисертація на здобуття наук. ступеня доктора юр. наук: 12.00.04/ Кібенко Олена Рувімівна. Х., 2006. 526 с.

12. Борисова В. І. Юридична особа : поняття та ознаки. Приватно-правове регулювання суспільних відносин : традиції, сучасність, перспектива : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19–20 квіт. 2012 р.). Київ : ТОВ «Білоцерківдрук», 2013. С. 70–72.

Ковальчук О.Л.,
старший викладач
(м.Хмельницький)

«ІСТОРИЧНА ПРАВДА» ВАСИЛЯ СТУСА

Поети – народ невинуватий: хоч там що їм, а вони, навіть за суворой реальності, марять задумами. Як пізніше у власній розвідці “Василь Стус: життя як творчість” (2004) син Дмитро Стус гранично широко і душевно тонко написав про батька:

- Непростої зими 1965-1966 років, гуляючи з Валею (майбутньою дружиною Валентиною Попелюх.) Святошинським лісом, мимоволі Василь Стус звернув увагу на красу вкритих памороззю безлистих зимових дерев. Ніякого надміру, жодних зовнішніх прикрас, – ніщо не заглушало суті величних чи покручених стовбурів і кістяків-гілок, що у величному супокій споглядали за суєтою людського життя. “Такою й має бути поезія”, – міркував Василь, – “вільною від лущиння й нашарування щоденності, від намулу випадковостей, лише квінтесенція буття, людського переживання кожної миті, котрою живе людина у світі. “Зимові дерева” – це ж блискуча назва для нової книжки віршів”.
[1]

Що ятрило душу, висвітлюють рядки із приватного листа в грудні 1966 р. до українського мистецтвознавця та правозахисника Богдана Гориня (1936), уже засудженого “за антирадянську пропаганду” на три роки концтаборів:

- Недавно один мій товариш, який любить по-жіночому поплакаться, сказав: ми, мовляв, пропадає покоління. Справді: нам, людям, що доходять (чи перейшли) межу 30-річчя, залишається менша половина з можливого й дарованого нам. Звідти ми винесли тільки лють невдоволення – наші локомотиви “по той бік пристрасті”. Ця наша лють хіба ще колись нас удруге (чи й не раз) повертатиме до молодості. І, може, стане сумною причиною нашої гіркої подовженої до смерті молодості. Згага незробленого, лють перед неосяжним (ніби й неосягненим), нічні полюції натомість діянь – це наше. Згадую бідного Джеймса Джойса, що носив свою

Ірландію в серці, що зробив із неї духовно-безтілесу інтелігентську реальність і жив – так, як живе всякий (навіть – український) інтелігент: без рук, без яєць, без учинків. [1]

Василь Стус знав, у які терени він свідомо ступає. У тодішній Україні на таке була здатна лише когорта сміливців. Вільні від лушпиння й нашарувань щоденності, від намулу випадковостей, лише сама квінтесенція свідомого буття. У національній культурі перед вів “набір холуїв від літератури, обозних маркітанток естетики, які на національній трагедії шиють собі розмальовані шаровари блазнів-танцюристів, що на трупі України витанцьовують хвацького гопака”. На все про все у видатного українського поета XX століття не залишалося і двадцяти років.

Василь Семенович Стус народився на Святвечір, 6 січня 1938 р. у селі Рахнівка Гайсинського району Вінницької області у заможній селянській сім’ї. Піднімався він із самих низин. Його майбутні батьки, бідний сирота Семен Дем’янович Стус, котрий не так давно повернувся з німецького полону, та дівчина із заможної сільської родини з польським корінням Їлина (Еліна, Ірина) Яківна Сінківська шлюб узяли у 1920 р.

Так, посагом за наречену Семен отримав корову, але працювати в поті чола довелося у родині всім. До середини 1920-х рр. подружжя нажило пару коників та добрий візок. Тож Голодомор 1933 р. Стуси перетерпіли легше за односельців. “Стерпно було”, а потім “куркулів”-одноосібників поставили на олівець. Тож, опинившись у невизначеному становищі, Семен Дем’янович подався на заробітки в Керч. До колгоспної отари вступати він не збирався, а хотів заробити грошей, аби розрахуватися з передбаченим у таких випадках величезним податком. Тим часом, зерно, що вродило у 1933-му, Їліні Яківні довелося здати державі. З огляду на неврожай вага виявилася значно меншою за встановлену норму продрозверстки.

Жах полягав навіть не у тому, що на зиму багатодітна мати залишилась з дітьми без хліба, а в тому, що із тавром “саботажниці” вона опинилася під загрозою суду. На щастя, про це жінку вчасно попередили. Тож у рідній Рахнівці Їлина Яківна на бабусю

залишила двох менших діточок – Марусю та Василька, а сама із двома старшими вирушила на Крим – до чоловіка, на раду.

Вислухавши дружину, Семен Дем'янович виричав очі та не йняв віри:

- Що ти верзеш, жінко!?! Де це бачено, щоб у селян весь хліб забирали, а тебе за це ще й до суду кликали? За що!?! Немає таких законів! [3]

Події розвивалися стрімко. У 1938 р. Семену Дем'яновичу раптом запропонували у добровільно-примусовій формі посаду... завгоспа. Довелося погодитися, комнезами усупільнили все майно, рахуючи навіть їхню клуню... Оточували звідусюди, головою колгоспу зробили рідного брата дружини – Дмитра Сінківського. З іншого боку, на загальних зборах за кандидатуру непоступливого “куркуля”-одноосібника Стуса проголосували одногосно, нехай кандидат і не був присутнім.

Отож, заднім числом міцного газду поставили перед фактом:

- Або, Семене, піднімеш колгоспне господарство, або сядеш.

В українцях дух Запоріжжя не витруїти. Як мирна форма спротиву, почався масовий відтік найбільш підприємливих селян... в міста і в промислові центри. На щастя, Семену Дем'яновичу стрівся вербувальник із Донбасу, котрий фалував голодних селян до праці на одному з новостворених хімічних заводів. Аби уникнути примусової колективізації, навіть без обов'язкової відкріпної довідки, Семен Стус вирушив у місто Сталіно (нині – Донецьк). Коли на новому місці якимось облаштувався, то у 1940 р. покликав туди дружину зі старшими дітьми – Палажкою, котра вже ходила у восьмий клас, та Іваном. Якимось жилося...[3]

Та на Великдень 1941-го батько самі, без дружини, поїхали до Рахнівки та привезти до Сталіно двох найменших дітей. Ось так цілою родиною вони й оселилися в окремішній комірчині гуртожитку 107-го заводу (Донецький казенний завод хімічних виробів). еСеРеСеРія перетворювалася на тоталітарну зону, де на партійні кошти, відібрані у простого народу, за американськими і німецьким проектам, будувалися нові підприємства, електростанції, шахти і рудники.

У роки Радянсько-німецької війни евакуюватися не вдалося, тож нацистську окупацію 1942-1943 рр. родина провела в місті, у жажливих злиднях.

За будь-яку ціну хотілося вирватися із злиднів, і шлях із безвиході лежав через освіту... Тож у 1944-1954 рр. вимушений донецчанин Василь Стус навчався у Донецькій міській середній школі №265, яку закінчив зі срібною медаллю. Як до Марії, так і до Василя, тато завжди знаходив потрібні слова, переконливу мотивацію:

- Не будеш вчитися – підеш на залізницю кайлувати.

Рідні бачили, що потяг до літератури у хлопця прокинувся рано. Приблизно у 4-6 класах той уже знав напам'ять майже весь “Кобзар”

І свідомо у 1954 р. юнак вступив на історико-філологічний факультет Сталінського державного педагогічного інституту (СДПІ) за спеціальністю “українська філологія”; через рік молодий вуз мав університетську програму. Доволі швидко всі згурталися довкола худорлявого юнака із далекого робочого передмістя, котрий до вузу потрапив без іспитів як срібний шкільний медаліст і досі жив у заводському бараку. Той мав купу природних талантів: міг самотужки радіоприймача зібрати та пісню заспівати, акомпануючи собі на гітарі.

На майданчик для палких дискусій, гострого обговорення політичних подій, швидко перетворилася кімната №35 студентського гуртожитку, її назвали “35-й кантон”. Були ж бо вони звичайними юнаками.

Вчився майбутній філолог жадібно, часто – поза програмою. Досконало він опанував німецьку мову, аби в оригіналі читати улюблених Генріха Гейне і Райнера Марію Рільке, наполегливо студіював латину, з власної ініціативи заглиблювався в давньоукраїнську мову. Як справжній літературний ерудит, у товариському колі “35-ого кантону” Василь Стус міг порекомендувати потрібні книжки зі спецфонду обласної бібліотеки, особливо – коли йшлося про зарубіжних та вітчизняних літераторів, котрі перебували під забороною в еCePeCePії.

У розмовах із товаришами дедалі частіше лунали прізвища яскравих особистостей Розстріляного відродження (Єжи Ґедройць): Миколи Хвильового, Валер'яна Підмогильного, Володимира Винниченка, Миколи Куліша, Михайля Семенка, Миколи Зерова, Володимира Свідзінського, Аркадія Любченка, Тодося Осьмачки, Михайла Драй-Хмари. Разом із тим, студент не лише наполегливо працював у бібліотеці, але й став активним учасником літературного об'єднання “Обрій”, що діяло під орудою завідувача кафедрою історії зарубіжної літератури Донецького державного університету, професора Тимофія Т.Духовного; “на прохання самого Миколи Бажана” той інтелектуал готував статті для Української радянської енциклопедії.

Закінчивши із червоним дипломом університет, за свідомим розподілом, рятуючи однокурсницю Зінаїду Кононученко, аби та не потрапила на три роки в глуху Кіровоградщину, у липні 1959 р. випускник виголосився викладати українську мову та літературу в семирічці села Таужне Гайворонського району Кіровоградської області із місячною платнею в розмірі 336 рублів 83 копійки... Василь знав, що його заGREBуть до війська... Того ж року, 22 грудня, в газеті “Літературна Україна” дебютант опублікував першу добірку з трьох віршів, вступне слово до якої – “Доброї путі. Поезії Василя Стуса”, написав перший лірик України Андрій Малишко:

- Здається, що творчість 21-річного учителя з Вінниччини Василя Стуса має хороші поетичні зерна... зокрема, своєрідність підходу до явищ життя і вміння узагальнювати ліричні роздуми (а не говорити про них загально). Думка і художній образ часто живуть у нього органічно, воедино злиті, форма вірша чітка і виразна. Добре знання мови визначає загальну культуру молодого здібного літератора.

Тим часом життя тривало. Ще рік тому на вокзалі, чекаючи на електричку, він здибав скромну красуню Валентину Попелюх (1938). Вже у вагоні виявилось, що вони в Академмістечку майже поруч живуть. Рік пара зустрічалася, грала в бадмінтон. Кохана навіть не здогадувалася, що він – поет, але Бориса Пастернака Василь читав пристрасно, трохи згодом юнак зізнався, що й сам дещо пише.

Настав день і довелося визначатися, чому він пише... 4 вересня 1965 р. в Києві на прем'єру фільму “Тіні забутих предків” Сергія Параджанова у кінотеатрі “Україна” зібралася столична інтелігенція, обурена тим, що напередодні Україною прокотилася хвиля арештів творчої молоді. Зокрема 1 вересня т.р. за ст.62, ч.1, КК УРСР (антирадянська агітація і пропаганда) забрали Івана Світличного, Опанаса Заливаху, Михайла Косіва, Михайла Гориня, Богдана Гориня. У залі серед глядачів, був і Василь Стус.

Попри всі випробування, 10 грудня 1965 р. Василь Стус одружитися з Валентиною Василівною Попелюх. І нехай до 1972 р. пара мешкали у батьків дружини – у прохідній кімнатці двокімнатної квартири №1, в одноповерховому будинку на вісім квартир, на вулиці Львівській, 62, де під час окупації гітлерівці тримали... коней. Вільний від лущиння й нашарування щоденності, від намулу випадковостей, лише квінтесенція буття. Мине трохи часу, і “Зимові дерева” всевладно завітчає Весна.

Так, світ не без добрих людей. Завдяки підтримці літературознавця Романа Корогодського (1933-2005) невдовзі в Центральному державному історичному архіві УРСР знайшлася вакансія – молодшого наукового співробітника. Життя Василя Стуса почало влагоджуватися. Незабаром чоловік дізнався, що дружина вагітна, а це сторазово посилило завзяття. Не притишив хід наукових досліджень періоду Української Революції 1917-1920 рр. навіть офіційний лист із видавництва “Молодь”, яким повідомлялося, що подану збірку “Круговерть” вилучено з плану.

Стрімку кар'єру молодого науковця урвав заступник директора Інституту літератури АН УРСР Сергій Дмитрович Зубков (1919-2007). Застосувавши партійний і адміністративно-науковий вплив, він домогся звільнення непоштового аспіранта з радянської установи. Знову довелося все починати з нуля.

Улітку 1966 г. великий поет знайшов підробіток на будівництві... метрополітену, а за два місяці, 17 вересня т.р. влаштувався на посаду старшого інженера Відділу технічної інформації проектно-конструкторського бюро Міністерства промисловості будівельних матеріалів УРСР. Редагування технічних текстів нудило, але 110 рублів зарплатні інженера на

дорозі не валялися. 15 листопада 1966 р. у подружжя Стусів народився син – Дмитро Стус, нині літературознавець, дослідник творчості батька.

Коли влада замовчує талант, вона цим провокує Божу Іскру на більш рішучіші, юридично карні вчинки; брунькується суд людей над Господнім обранцем. Так трапилося і з Василем Стусом. Втративши можливість творчо реалізовуватися, гнівно він слав листи в різні інстанції. В Україні давно існувала партійно керована гравітація, де не лише поняття, а й люди пересувалися за рішенням парткому. На підставі свідчень “українського патріота з бельгійським паспортом” Ярослава Добоша 12 лютого 1972 г. в святошинській квартирі Василя Стуса влаштували трус та вилучили потрібні для судилища “предмети та документи, що свідчать про те, що Стус В.С. систематично виготовляв та розповсюджував документи, які паплюжать радянський державний та суспільний лад”. Так почалася кримінальна справа №47 у 12 томах по обвинуваченню молодого літератора у вчиненні злочину, передбаченого ст.62 ч.1 Карного кодексу УРСР. Перекласти хрест на інше плече, уже було неможливо.

У внутрішній в’язниці КДБ УРСР найбільше контрастували нари і... томик Гете німецькою мовою. Тривали допити, допити, допити – слідчий Управління КДБ при РМ УРСР по Київській області, старший лейтенант Логвінов нікуди не поспішав. Наказ мав один: зламати. Поета не просто заарештували і три місяці методично допитували, 6 травня 1972 р. його піддали примусовій психіатричній експертизі у 13-му відділенні Київської міської клінічної лікарні імені академіка І.П.Павлова.

Під час слідчих дій Василь Стус тримався і винним себе не визнавав, стверджуючи, що вилучені в нього документи не мають антирадянського змісту, а 14 (незакінчених і недрукованих) віршів та “десять документів наклепницького змісту” просто... документують радянську дійсність, про що арештований неодноразово писав у вищій інстанції. На допитах людської гідності поет не втрачав, кепкував над сумнівними свідками, глузував над слідчими Логіновим, Мезерою, Пархоменком, іноді відмовлявся від свідчень, що підступно підводили його до необґрунтованої підозри.

Судова колегія в кримінальних справах Київського обласного суду під головуванням універсального судді Г.А.Дишля, котрий в Україні судив, здавалося, усіх “націоналістів” та “віруючих”, розпочалася 31 серпня 1972 р. Враження ті слухання справляли задалегідь зрежисованого фарсу: 7 вересня Василеві Стусу іменем Радянської України впаяли п’ять років ув’язнення суворого режиму і три роки заслання у табори.

Глупої ночі з 3 на 4 вересня 1985 р. на дільниці особливого режиму колонії ВС-389/36-1 у селі Кучине Чусовського району Пермської області представники табірної адміністрації зафіксували смерть ув’язненого В.С.Стуса. [4]

На 48-му році життя великий український поет Василь Семенович Стус назавжди упокоївся під час сухого голодування в таборі для політв’язнів. Формально...

А від чого, ніхто достеменно й тепер сказати не може.

«Герої не вмирають...». І до сьогодні справа Василя Стуса залишається однією з історичних загадок. І сьогодні історичні події минулого не дають спокою сучасним дослідникам історичної правди.

«Справа Василя Стуса» – документальна книга, яку написав головний редактор «Історичної правди» Вахтанг Кіпіані за матеріалами кримінальної справи українського поета, правозахисника Василя Стуса, який був репресований за часів Радянського Союзу. Василя Стуса двічі засуджували за «антирадянську агітацію і пропаганду». У 1972 року його позбавили волі на п’ять років і дали три роки заслання. У 1980 році засудили на 10 років примусових робіт у таборі і 5 років заслання. Василь Стус не пережив другого покарання: у вересні 1985 року він помер у таборі в Пермській області.

Призначеним адвокатом поета на його другому судовому процесі був Віктор Медведчук – нині український політик, один з лідерів партії «Опозиційна платформа – За життя» та кум президента Росії Володимира Путіна. За правовою оцінкою сучасних юристів Романа Титикала та Іллі Костіна, захисник не впорався зі своїм адвокатським обов’язком і «фактично став пособником сторони обвинувачення, діяв усупереч і нормам права, і

вимогам професійної етики». Проте Віктор Медведчук вважає, що захищав Василя Стуса за тогочасними законами та не порушував норм адвокатської діяльності, які діяли тоді.

Саме Віктор Медведчук більше року тому **подав до суду позов** про захист честі, гідності та ділової репутації проти автора книги Вахтанга Кіпіані, видавництва Vivat і друкарні «Юнісофт». Він вважає, що в **книзі про нього поширена недостовірна інформація**. А тому попросив суд визнати недостовірними дев'ять фрагментів з книги, що стосувалися нього, та заборонити поширення цієї недостовірної інформації.

Судовий процес тривав рік. У результаті суддя задовольнила вимоги політика частково. Три фрагменти визнала недостовірними:

- «... чи була можливість у Стуса обрати “менше зло”. Проте є фактом, що наданого, підтримуваного держбезпекою адвоката звали Віктор Медведчук» ;
- «...Медведчук на суді визнав, що всі “злочини”, нібито вчинені його підзахисним, “заслужовують на покарання”»;
- «... він (Віктор Медведчук.) фактично підтримав звинувачення. Навіщо прокурори, коли є такі безвідмовні адвокати?...»;

ще в трьох заборонила згадувати Віктора Медведчука як персонажа твору без його згоди:

- «...розпинав поета (Василя Стуса.) — призначений державою адвокат Медведчук»;
- «...шістка комуністичної системи Медведчук...»;
- «Злочин перед поетом юрист Медведчук здійснив ще й тим, що не повідомив родині про початок розгляду справи... Боявся КГБ чи просто завжди був циніком та аморальним типом?». [2]

Автор і видавець за рішенням суду мають вилучити з тексту книги ці шість спірних фрагментів. Інакше суддя заборонила розповсюджувати вже надрукований наклад і випускати додаткові примірники, якщо в книгу не внесуть правки. Також вона заборонила використовувати будь-де інформацію, яку слід вилучити з книги та яка дозволяє «ідентифікувати» Медведчука як персонажа, про якого йдеться в книзі Кіпіані. [5]

Список використаних джерел та літератури:

1. Стус Д.В. «Василь Стус: життя як творчість», Дух і літера, 2019
2. В. Кіпіані «Справа Василя Стуса», Виват, 2019
3. <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3090491-vasil-stus-1-zgaga-nezroblenogo.html>
4. <https://ms.detector.media/trendi/post/25763/2020-10-19-toi-kogo-ne-mozhna-nazivati-shcho-oznachae-sudova-zaborona-knigi-pro-stusa-zi-zgadkami-medvedchuka/>
5. <https://nashformat.ua/products/sprava-vasylya-stusa.-zbirka-dokumentiv-z-arhivu-kolyshnogo-kdb-ursr-915779>

Костючок П.Л.,
кандидат історичних наук, доцент
(м.Івано-Франківськ)

УКРАЇНСЬКЕ/РУСИНСЬКЕ ПИТАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ «СЛОВАЦЬКОЇ ЛІГИ» 1934-1938 РР.

Післявоєнні трансформації в Центрально-Східній Європі і створення нових держав у регіоні не вирішили національних питань та етнополітичних протиріч. Більше того у міжвоєнний час вони посилювалися та поглиблювалися на тлі асиміляційної та інтеграціоністської етнополітики новоутворених держав.

Однією із таких новоутворених держав стала Чехо-Словацька Республіка. Хоча у ній більшість становили чехи і словаки та діяла демократична Конституція, в країні увесь час залишалися невирішеними питання з реальною статусністю національних меншин. Поряд з німецьким і угорським питаннями, які були магістральними в етнополітиці Чехо-Словацької Республіки, з початком 1930-х рр. до них доєдналося й українське/русинське питання. Воно стало доволі актуальним природно як для Підкарпатської Русі, так і Словаччини, а особливо її східної частини [13]. Якщо на Підкарпатській Русі українці/русини становили більшість і природно мали можливості до національного розвитку, то на території Словаччини вони мешкали в північно-східних районах і були піддані тотальній словакізації.

Поштовхом до активації українців/русинів у Східній Словаччині став перепис населення в Чехо-Словаччині 1930 р. На превелике здивування словацької влади українці/русини виявили опір її намірам записати їх словаками. З цією метою зі сторони українців/русинів відбулася відповідна акція, метою якої було підняття рівня української/русинської національної свідомості серед селян та боротьба за відстоювання власної національної ідентичності. Фронт боротьби за національну українську/русинську ідентичність очолила місцева інтелігенція, представлена у більшості випадків місцевими греко-католицькими священиками та почасти

вчителями й урядниками. У цій ситуації місцева словацька влада почала активно обсервувати український/русинський національний рух.

Починаючи з 1930 р. словацька влада активно цікавилася українським/русинським питанням. 19 серпня 1930 р. таємно Президія Міністерства внутрішніх справ Чехо-Словацької Республіки на своєму засіданні розглядала русинське питання в Словаччині. Для цього по даному питанню поліцейний комісаріат в Прешові підготував 33 сторінковий документ [3].

Автори документу вважали, що «Русини були кочовим скотарським народом, який переходив зі своїм стадом з місця до місця і ніколи не жив державним життям». Більше того «є писемні джерела про те, що до бувшої Шаришської жупи і загалом на Східну Словаччину дісталися русини аж в першій половині XIV ст.» [3].

Водночас автори документу проаналізували політичні процеси всередині української/русинської спільноти Східної Словаччини. На їх думку, «русинський народ є розділеним, фрагментованим на різні протилежні напрями, які ведуть між собою розлючену боротьбу і не стидаються жодних засобів. Напад «перед усім досяг серця русинського народу». В керівників неприятельських напрямів пробудилося дрімаюча свідомість і починають митися, звалюючи вину на протилежний табір». Вони вказували, що Підкарпатська Русь має «на політичні процеси Східної Словаччини незвичайний вплив» [3].

Упродовж першої половини 1930-х рр. словацька влада пильно стежила за українським/русинським національним рухом та намагалася знайти «рецепти» до вирішення українського/русинського питання. Так, 9 лютого 1934 р. український уряд в Братиславі видав розпорядження провести анкети про русинське питання в Словаччині. Причиною цього стала справа порусиніння словацьких шкіл в Східній Словаччині. Як аргумент наводився приклад священика з Телгарту, який «побив 10 дітей за те, що вони не знали десятибожжя казанне по руськи, але лише словацькою» [5, s.26].

У своєму розпорядженні словацька адміністрація вказувала, що «в останньому часі шириться агітація за заміну викладової мови на всіх словацьких школах Східної Словаччини в громадах, жителі яких є греко-католицького визнання. Тій агітації і похідним з нею Словаччини і республіці шкідливим наслідкам треба протидіяти» [5, s.26].

Словацька влада у першій половині 1930-х рр. неодноразово доносила про посилення українського/русинського руху. Так, вони стверджували, що найгострішу руську пропаганду виконують руські або українські емігранти: «священик у Годемарку родом українець, священик Шпілка, священик Янкєвіч, священик Крайтер, родом українець» [5, s.26].

30 травня 1934 р. і повторно 12 червня того ж року міністр внутрішніх справ звернувся до поліційного керівництва в Кошицях і Прешові, а також окружних начальників в Бардейові, Гіралтовцях, Гуменному, Старій Любовні, Межилаборцях, Міхаловцях, Прешові, Сабінові, Сніні, Стропкові, Спішській Старій Всі і Вранові щодо національної пропаганди, «яка йде до національного усвідомлення і руху званому «Лемківщина». Керівником даного руху був Д. Вислотський, який у 1919-1921 рр. в Прешові був редактором газети «Руський голос». На думку словаків, саме він «організував лемків з громад і містечок з т. зв. Лемківщини, які лежать також на польській стороні, також на чехословацькій стороні у Східній Словаччині і частково на Підкарпатській Русі» [4, s.1].

«Вислотський перестав бути русофілом і став відвертим сепаратистом, який прагне незалежності народу «лемків», не визнає державних кордонів і виголошує для свого населення потреби повної незалежності». Він «не тягне до Росії, ні до України, і навпаки ані до Польщі чи до Чехословаччини» [4, s.3]. Міністр зауважив, що «поляки слідкують той рух з інтересом» [4, s.3].

31 липня 1934 р. щодо «лемківської справи» словацька адміністрація в Братиславі надала міністру внутрішніх справ у Празі відповідний звіт. У ньому йшлося про характеристику Вислотського і його інспірації. Зокрема, він вважав, що «всі руси без огляду на мовні діалекти мають об'єднатися і створити одну велику Русь проти об'єднаних німців, аби ті могли зберегти всі

решта слов'янські держави на заході, які не могли би приєднатися до Росії». Водночас «між всіма русами має нібито бути одна літературна мова і то мова Пушкіна, Лермонтова та інших славних російських письменників» [4, s.9-10].

На думку словацьких властей «лемки є мешканцями руської народності в Польщі в політичних повітах: Н. Сонч, Грибів, Ясло, Кросно і Сянок в кількості 400 тис. осіб». «Лемковчанами називається перед переворотом і мешканці руської народності аж по Ужгород, які самі себе називають «руснаками». Також вони відзначили, що етнонім «лемко» походить від слова «лише» («лен»), замість якого вживають слово «лем» [4, s.10].

На їх переконання, «лемковці відрізняються від інших росіян т. зв. українців тим, що вимова у них є чиста «староруська», тілом і душею є росіянами. Називаються «твердими русняками» на відміну від інших росіян, які частково вже піддалися руху т. зв. українському». Водночас у Польщі «рух лемковський...має нібито цілу лаву прихильників серед молоді інтелігенції, яка є більш агресивною як старша генерація до якої належать д-р Собін, д-р Гагатко і інші, які влаштувалися на Підкарпатській Русі» [4, s.10]. Аналізуючи ситуацію на північній Лемківщині, словацька влада констатувала, що «польська влада підтримує рух лемківський, аби так була зроблена межа української експансії на захід» [4, s.10].

Словаки активізацію русинського політичного життя в середині 1930-х рр. сприйняли вкрай негативно. Прихильників русинського політичного життя презирливо називали «автономістичними шовіністами», які намагаються пробудити русинську свідомість [6, s.227-228]. Газета «Slovák» писала, що «русини в Східній Словаччині пробуджуються. Є на часі, аби словаки поставилися до русинського питання одне становище і не дозволили різним фенціковцям і жидовсковцям підбурювати наших співгромадян русинів в Словаччині – проти словаків» [1].

У Східній Словаччині місцеві адміністрації очолювали вихідці з націоналістично налаштованих кіл словацької політичної еліти, тому природно вони вдавалися до різного роду адміністративних зловживань, метою яких було різними способами «сприяти» словакізації українсько/русинського населення краю.

Відзначимо, що представники офіційної влади тісно взаємодіяли з відповідними спілками та товариствами, які на практиці намагалися втілювати їх ідеї в життя. Прикладом такої взаємодії стала діяльність Словацької Ліги у вирішенні українського/русинського питання. Відзначимо, що поштовхом для цієї діяльності Словацької Ліги стали вимоги українців/русинів замінити словацьку мову в деяких східнославацьких школах російською і в той же час забезпечити її викладання русинських вчителів.

Словацька Ліга була заснована за ініціативою І. Гессая 22 жовтня 1920 р. в Братиславі. Вона була наступницею Словацької ліги в Америці, яка була заснована ще в 1907 р. в Клівленді. Метою Словацької Ліги були підтримка словацького народу ментально, соціально та матеріально; праця над повним очищенням Словаччини від усього, що заважає національному розвитку Словаччини та Чехо-Словацької Республіки загалом; розширення знання словацької мови як державної на іноетнічній території Словаччини та зміцнення словацького духу не лише серед словаків, а й серед іншомовного населення у Словаччині [10, s.80; 11; 14].

У практичній площині цілями Словацької Ліги було піклування про культурні, а також про матеріальні потреби словаків, особливо там, де вони жили разом з національними меншинами, часто з точки зору чисельності як меншини, та протидіяти таким чином їх денаціоналізації. Тому Словацька Ліга прагнула надати свою допомогу греко-католицьким словакам, які проживали на території північно-східної Словаччини [10,s.81]. Упродовж 1935-1938 рр. Словацька Ліга на своїх засіданнях активно намагалася вирішити українське/русинське питання.

Відмітимо, що українське/русинське питання піднімалося Словацькою Лігою ще на конгресі в Лученці. Проте через брак інформації його було відкладено до наступного конгресу. Водночас Словацька Ліга категорично виступала проти ревізії кордонів з Підкарпатською Руссю [9].

Одним із важливих чинників протистояння «загрозі на словацькому сході» і греко-католицьким інспіраціям щодо «хто греко-католик, то русин» була релігійна асиміляція. У 1935 р. була проголошена ідея створення окремого греко-католицького

єпископства і іменування єпископа для словаків з літургійною словацькою мовою [8, s.157]. Для цього було розпочато переклад богослужбових книг з русинської на словацьку мову, які потрібно «постаратися видавати і апробувати», а у плані національного розподілу планувалося, що «словацькі і змішані парафії потрапили до однієї, переважно словацької дієцезії» [8, s.136-137].

Вперше українське/русинське питання як предмет фахової дискусії було підняте на X конгресі Словацької Ліги, який відбувся 8-10 червня 1934 р. у Спішській Новій Весі. З головною доповіддю виступив секретар Ліги Я. Руман. Він детально проаналізував статистичні дані, мовну і конфесійну ситуацію. Політик вважав, що причиною політизації українців/русинів стала політизація словацького внутрішнього політичного життя і відповідно підготовка до парламентських виборів 1935 р. Як обласний секретар Словацької Ліги в Кошіце, Я. Руман писав, що «було би дуже наївно, коли би ми не хотіли визнати, що русинська проблема власне нашою виною наступила так великих і небезпечних розмірів». Причиною цього він вважав, «в сполітизованні нашого публічного життя» [12, s.37]. Він також запропонував власний рецепт вирішення українського/русинського питання.

Відзначимо, що у сфері політичних уподобань русинів/українців Східної Словаччини в середині 1930-х рр. відбулися серйозні зміни. Вони почали активно брати участь у виборчих процесах. Так, Бардіївський начальник стверджував, що Фенцік «отримав в даному окрузі багатьох прихильників» [7, s.25].

21 лютого 1935 р. відбулося чергове засідання членів Словацької Ліги в Братиславі, на якому вирішувалося русинське питання. Члени Ліги погодилися, що «мовне питання потрібно відполітизувати і то тим, що не така велика кількість виборців мала б особливе значення для окремих чехословацьких політичних партій». Водночас делегати констатували, що «люди, які визначають себе за руських, не мають дотепер національної свідомості і що неголосною культурною працею і економічним піднесенням можна було би проблему 90 тисяч русинів в Словаччині поступово в короткому часі зліквідувати» [5, s.26].

На противагу русинському греко-католицькому духовенству і суттєвого зниження його ролі в Східній Словаччині словацькі політики розгорнули акцію протидії тезі «що греко-католик, то русин». У практичній площині вони запропонували створити окреме греко-католицьке єпископство для словаків у Міхаловці.

19 липня 1935 р. країнський уряд в Братиславі розіслав окружним начальникам Східної Словаччини розпорядження щодо виявлення русифікаційної діяльності з боку греко-католицького духовенства [8, s.86-87]. У свою чергу 1 червня 1935 р. Сабіновський начальник доносив про побутування між людьми «що рус, то більшовик», а також зростання на парламентських виборах голосів за комуністичну партію [8, s.98].

Для цього було розроблено відповідну програму денационалізації русинів. Як практична дія для пришвидшення даного процесу пропонувалося, щоби греко-католицька єпархія в Словаччині в Прешові «перейшла до словацьких рук». Також серед кроків для паралізування русинів потрібно було унеможливити «руську пропаганду» вихідцями з греко-католицького вчительського інституту в Прешові і з деяких народних греко-католицьких шкіл. Також пропонувалося видання для греко-католицьких словаків і для греко-католицьких шкіл релігійних і інших шкільних книг і «нарешті наблизити русів, які мешкають в Словаччині, чехословацькому культурному полотну тим, що була заведена в народних школах руських в Словаччині мова близька мові чехословацькій» [5, s.26].

У цій ситуації 17 серпня 1936 р. українці/русини висунули «Меморандум руського населення Пряшівської руської області», який включав 16 пунктів вимог. Серед них основною вимогою було приєднання до автономної Підкарпатської русі «250 тис. руського населення деградована на малоправну меншину руської області бувших жуп Земплінської, Абауйської, Шарішської, Спішської», оскільки «руське населення Пряшівської Русі виставлене всіляким національним видавлюванням, денационалізації, постійним нападам проти руських культурних інституцій і також економічним кривдам». Це вимагалось здійснити через «плебісцит під наглядом незацікавлених контролерів», «аби влада надала нам наші права».

Також у меморандумі йшлося про існування руських інституцій, заведення руської викладової мови в народних школах і призначення там вчителів руської народності, створення руських міщанських шкіл в округах Собранце, В. Свидник, Бардеїв, Сабінов, Гіралтовці, Ст. Любовня, Спішська Ст. Вєсь, Требішов, Вранов, Гуменне, Міхаловце, Пряшів; призначення руських шкільних інспекторів для всіх руських округів, схвалення руських книг для викладання «в мові Духновича», викладання руської азбуки і руського катехизму у всіх громадах, де богослужіння проводилося на старослов'янській мові, виділення дотацій бібліотекам в русинських громадах, видання законів в русинській мові, заведення русинських печаток, написів в усіх урядових структурах, які знаходяться в русинських громадах, державна підтримка руської гімназії в Пряшеві, руський текст на білетах, допуск русинів до урядування, призначення русинського референта і шкільного референта для руських шкіл, а також русинського референта для церковних справ, введення русинських урядників в експозитуру крайнього уряду. Автори меморандуму виступили проти заміни греко-католицького єпископа в Прешові і руських шкіл [7, s.2].

Словацька влада почала вивчати «нездорове становище в греко-католицькій церкві» [8, s.197-201]. У серпні 1936 р. окружний начальник зі Ст. Любовні доносив про зростання політичної діяльності з боку греко-католицьких священиків Якубян, Шамбрана, Кремпаху, які серед населення проводять «свою руську політику». Вони намагалися проявляти свою громадянську позицію і на практиці підтримували фенциківців. Так, 28 жовтня 1935 р. під час ославлення державного свята в Якубянах місцевий священик «провокативно вийшов з церкви в час, коли вчителі почали співати державний гімн» [8, s.175, 189]. В Гіралтовцях священики «перестають публічно мадярською говорити» [8, s.177]. У донесеннях словацькі чиновники констатували, що у більшості округах греко-католицькі отці політично підтримують Автономний Землеробський Союз [8, s.199]. На парафії у Собранецький, Міхаловський, Требішовський і Снінський округи, які відносилися до Ужгородської дієцезії, ужгородський єпископ не призначав священиків зі Словаччини [8, s.199-200].

Водночас у вирішенні українського/русинського питання словацька влада вдалася до переслідування греко-католицьких священиків. Так, 22 жовтня 1936 р. проти священика Дудінського з Годамарку Кежмарського округу була відкрита справа щодо «порусинізації своїх словацьких віруючих» [7, s.2]. В Ольшавиці Левочського округу 20 квітня 1937 р. місцевий окружний начальник відзначав, що «церква греко-католицька з руською богослужбою» [7, s.2].

Активна діяльність місцевої словацької влади, представників Словацької Ліги, та внаслідок цього пришвидшена словакізація спричинили до зменшення ареалу використання русинської/української мови особливо на словацько-українському етнічному пограниччі. Так, гіралтовецький окружний урядовець 22 червня 1937 р. доносив, що у Бенедіктовцях «розмовляють більшістю русинським наріччям», проте школа у даному селі була словацька. Така ж ситуація спостерігалася в Руському Кручові та Руській Волі. Водночас частково і словацька, і русинська мови використовувалися в Собоші, Шапінцу, Штявнику, Штефурові, хоча, як зазначав чиновник, «в житті» побутує словацька. У той час у Дюрдоші, Фіяші, Хмельові, Кобильніці, Кожанах місцеве населення розмовляє словацькою [7, s.2].

Сабінівський окружний начальник 23 серпня 1937 р. виокремив 12 населених пунктів з русинською більшістю (Басровці, Чірч, Ганіговці, Яковяни, Ястрабе, Кийов, Лютина, Олейніков, Орлов, Ренчішов, Уяк, Віслянка). Водночас відзначив, що у Лютні, Олейнікові і Вислянці проводиться «сильна агітація за заведення русинської викладової мови» [7, s.2].

Окружний начальник у Міхаловцях 7 жовтня 1937 р. занотував, що агітація має на меті, «щоби межа Підкарпатської Русі закінчувалася аж біля Попраду» і «щоби всі слов'яки греко-католицької віри зголошувались до руської народності» [7, s.2].

29 квітня 1937 р. в Братиславі відбулася чергова нарада Словацької Ліги щодо русинського питання і становища русинів в Словаччині. Було вирішено вимагати прийняття конституційного закону про визначення меж Словацької і Підкарпатурської земель, створення словацького греко-католицького єпископства,

будівництво словацьких державних шкіл на русько-словацькій межі, а також виробити програму господарської, соціальної і культурної роботи, підкреслити потребу національного надійного публічного представництва в Східній Словаччині, а також вимоги до політичних партій і часописів аби вони надмірно не форсували мовні вимоги руської меншини, видавництва словацьких греко-католицьких часописів, детальне мовне дослідження Східної Словаччини і наперед звернути увагу на важливість майбутнього перепису населення [8, s.18-20].

За ініціативи Словацької Ліги проводилися заходи по вшануванню відомих словаків. Одним із них стала акція Ради молодих словаків в Східній Словаччині і Земплінської, Шариської і Кошицької академічних спілок 25 лютого 1938 р. щодо встановлення пам'ятників відомим словацьким діячам в Кошицях, Міхаловцях, Прешові і Требішові до 20-річчя створення ЧСР [2].

Таким чином, у зв'язку з активізацією суспільно-політичного життя українців/русинів Східної Словаччини та їх відстоювання власних національних прав. Словацька влада, боячись ірредентистських тенденцій на сході, вдалася до активного обсервування українського/русинського питання з подальшим його вирішенням. У цьому контексті практичні кроки у його вирішенні зробила Словацька Ліга. Власне у 1934-1938 рр. українське/русинське питання стало предметом розгляду на її конгресах та зібраннях. Власне розробка рецептів вирішення українського/русинського питання з боку Словацької Ліги призвели до втілення її ідей словацькою владою, а саме посилення тотальної словакізації освітньої мережі, заборони українських/русинських товариств та спілок, переслідування українських/русинських діячів та навіть словакізація конфесійної сфери.

Список використаних джерел та літератури:

1. Agrárnici a fencíkovci chcú hranice až po Poprad Slovak 1935 13 júna č.134
2. Archiv Kanceláře prezidenta republiky, in. č. 691, D 4296, k.57

3. Národní Archiv, Předsednictvo ministerské rady, 1918-1945, in.č. 294, k.150.

4. Slovenský národný archív (дали – SNA), Krajinský úrad v Bratislave (1920, 1928-1939) (дали – KÚ), k.33.

5. SNA, KÚ, k.90.

6. SNA, KÚ, k. 185.

7. SNA, KÚ, k. 237.

8. SNA, KÚ, k.297

9. K rusínskej otázke Politika 1934 15 júna č.11

10.Koval' P. Ján Ruman a jeho pohľad na slovensko-rusínske vzťahy na severovýchodnom Slovensku v 30. rokoch 20. storočia s. 80-85
Режим доступу:

http://ilonas.net/valal/pdf/Koval2007_Jan_Ruman.pdf

11.Letz R. Dejiny Slovenskej ligy na Slovensku (1920-1948) [Martin], Matica slovenská 2000. 294 s.

12.Ruman J. *Otázka slovensko-rusínskeho pomeru na východnom Slovensku* Košice, 1935 44 s.

13.Švorc P. *Zakliata krajina (Podkarpatská Rus 1918-1946)*. Universum, Prešov 1996, 126 s.

14.Witt S. *Nationalistische Intellektuelle in der Slowakei 1918-1945: Kulturelle Praxis zwischen Sakralisierung und Säkularisierung* Oldenbourg, Berlin, Munchen, Boston 2015, 464 s.

Оліх Г.І.,
старший викладач
(м.Хмельницький)

УКРАЇНЬСКА ДЕРЖАВА ДОБИ ГЕТЬМАНАТУ: ДРУГА СПРОБА ЗБЕРЕГТИ НАЦІОНАЛЬНУ САМОСТІЙНІСТЬ У КВІТНІ-ГРУДНІ 1918-ГО РОКУ

***Анотація.** Висвітлено основні історичні передумови державного перевороту й заміни демократично-соціалістичної Центральної Ради на диктаторський Гетьманат в управлінні Україною. Окреслено досягнення і помилки Павла Скоропадського як очільника Української Держави і причини падіння гетьмансько-диктаторської форми правління.*

***Ключові слова:** Українська Держава, Павло Скоропадський, Гетьманат, Українська Народна Республіка, народ, нація, незалежність.*

Національно-визвольні змагання України у 1917-1921 роках відзначаються швидкою зміною влади, відсутністю закріплених територіальних і політичних позицій, постійною неузгодженістю інтересів та неефективних компромісів, перманентними військовими операціями з оборонною метою.

Так, з лютого 1917 року по квітень 1918 року на теренах українських земель була проголошена Українська Народна Республіка, яка управлялася Центральною Радою. На думку істориків, населення не сприйняло соціалістичних експериментів Центральної Ради і вважало її слабким керівним органом. Тієї ж думки дотримувалася Німеччина та її Союзники, вважаючи Центральну Раду неспроможною виконати умови Брест-Литовського (Берестейського) Мирного Договору. В обхід Центральної Ради Німеччина вважала доцільним замінити її сильним керівним диктаторським органом, але прямої участі у державному перевороті приймати не мала наміру. Одним з основних претендентів на нового керманіча був Павло Скоропадський – «великий землевласник, нащадок старовинного

козацького роду на Полтавщині, колишнього ад'ютанта московитського монарха Миколи II, авторитетного царського генерала,.. який першим у 1917 році українізував свій кінний корпус, а через кілька місяців був обраний військовим отаманом Українського вільного козацтва» [1, с. 343].

24 квітня 1918 року усі думки збіглися на особі П.Скоропадського. залишалося тільки ліквідувати Центральну раду. Реалізація цього рішення була швидкою. 28 квітня 1918 року на засіданні Центральної Ради було арештовано двох міністрів німецькими військовими. 29 квітня 1918 року Центральна Рада «зібралася на останнє, як виявилось, засідання, на якому ухвалила Конституцію Української Народної Республіки, змінила земельний закон та обрала Михайла Грушевського Президентом України» [1, с. 342]. Німецькі війська увірвалися до приміщення і розігнали Центральну Раду. Остання не чинила жодного супротиву і владу перебрав на себе гетьман Павло Скоропадський (ілюстр. 1).

Ілюстр. 1. Павло Скоропадський – гетьман Української Держави [2]

Впродовж 29 квітня 1918 року прихильники Гетьманату без важких кровопролитних боїв підпорядкували собі усі державні установи. Гетьманське управління встановило Українську Державу замість Української Народної Республіки. Робота Гетьманату як і попередньої Центральної Ради мала великі труднощі в управлінні країною. Перед новою владою постала низка першочергових завдань, а саме: відновити правопорядок, подолати кризу в економіці, зміцнити політичні позиції на міжнародній арені. Власне тому в Українській Державі встановилася диктаторська влада, де гетьман П.Скоропадський був наділений широкими правами: прийняття законів, призначення членів уряду, керівництво зовнішньою політикою і військовими справами, повноваження верховного судді.

Зазначимо, що служіння імперії не було порожнім звуком і гетьман П.Скоропадський добре знав які кроки слід здійснити для зміцнення внутрішніх і зовнішніх позицій Української Держави з метою збереження незалежності. Тому гетьман почав одночасну реалізацію комплексу заходів: розбудова постійної та регулярної армії; формування стійкого державно-управлінського апарату; налагодження дипломатичних відносин з якомога більшою кількістю країн; відбудова національної економіки і транспортної галузі; зміцнення фінансової сфери; державна підтримка освіти, науки і культури.

Гетьманату вдалося зміцнити українську грошову одиницю без реального золотого покриття, а також звести бездефіцитний бюджет Української Держави. Ці заходи сприяли поживленню функціонування промисловості, транспорту і торгівлі. Зі слів самого гетьмана «Україна була не тільки в стані організації, але майже зовсім зорганізованою країною: економічне життя в ній відновлювалося, торгівля була інтенсивна, залізничний рух і транспорт були майже нормальними. У нас було 400.000.000 пудів пшениці (6.400.000 тонн); Я зібрав більше 4 мільярдів, здебільшого у чужій валюті. Ми мали по складах більше 3.000.000 пудів цукру (48.000 тонн); металургійна індустрія теж починала функціонувати» [2]. Аграрна сфера також була постійно на порядку

денному й відбувалися заходи нормалізації ситуації у селах. Постійно тривали роботи у напрямі відбудови транспортних магістралей, що якісно сприяло національному економічному розвитку.

Позитивним слід вважати швидке налагодження роботи органів державного управління та дієвий адміністративний поділ Української держави на губернії і повіти.

Багато істориків відзначають позитивні зрушення в освітньому і культурному житті Української Держави. За правління та сприяння гетьмана П.Скоропадського було видано кілька мільйонів примірників українських підручників для початкових шкіл, в більшості яких введено вивчення української мови. Восени 1918 року в Українській Державі діяло 150 українських гімназій не тільки в містах, а й у окремих селах. У жовтні 1918 року в Києві та Кам'янці-Подільському було відкрито українські державні університети.

Разом із тим, була гадка відкрити українські університети в Харкові, Катеринославі, Одесі. В усіх вищих навчальних закладах України започаткували свою роботу кафедри української мови, літератури й історії. Було засновано Український державний архів, Національну галерею мистецтв, Український національний театр, Український історичний музей, Українську національну бібліотеку, яка нараховувала понад 1 млн. книг, десятки інших установ, покликаних сприяти відродженню української культури. Вагомим фактом у житті Української Держави було відкриття Української академії наук, президентом якої став В.Вернадський. Релігійне життя відзначилося формуванням фундаменту для Святої Української Автокефальної Православної Церкви [1, с. 346-347].

Доволі вагомими були досягнення Гетьманату у зовнішній політиці. Українську Державу визнали 30 країн. Серед них: Білоруська Народна Республіка, Німеччина, Османська імперія, Болгарія, Швейцарія, Швеція, Норвегія, Грузинська Демократична Республіка, Азербайджанська Демократична Республіка, Фінляндія, Іспанія, Данія, Голандія.

Ілюстр. 2. Українська Держава в добу Гетьманату [3]

Важливим було питання врегулювання державних кордонів (ілюстр. 2) та підписання прелімінарного миру Раднаркомом Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки із визнанням нею незалежності Української Держави. В усі часи переговори з різними керівними режимами Московії, починаючи з Козацької доби та закінчуючи реаліями ХХІ-го століття, для України були найскладнішими. Серед країн-сусідів, які були окупантами українських земель, – нерозв'язаними і найбільш гострими-конфліктними були і залишилися відносини з Росією, яка ніколи не визнавала факту незалежності України і її вільного вибору у веденні свого політичного й економічного курсу. Доба Гетьманату не була винятком – окрім урегульованих питань, невирішеними залишилися питання північно-східних кордонів, боргів Російської імперії та поділу державного майна. Відкритість кордонів завжди слугувало передумовою війни. Регулярним порушенням Брест-Литовського мирного договору відзначилася новоутворена Польська Республіка, яка вела методичні окупаційні операції на території Західноукраїнської Народної Республіки та Української Держави. Позивним було укладення мирного договору із двостороннім визнанням незалежності без територіальних

претензій між Українською Державою і Донською Республікою. Зміцненням їхніх взаємовідносин було спільне протистояння більшовицькій Росії. Важливо-важким також було питання із Кримом та Кубанню, які Гетьманат П.Скоропадського хотів приєднати до Української Держави на федеративних засадах. Кримські татари хотіли приєднання до Української Держави на правах автономії, що було реалізовано у вересні-жовтні 1918 року. Воз'єднанню Української Держави і Кубанської Республіки суперечили претензії Донської Республіки й таким чином переговори з офіційного поля перейшли у таємну площину. Активна політика гетьмана П.Скоропадського у приєднанні до Наддніпрянської Української Держави історичних етнічних земель та співпраця із Наддністрянською Українською Державою (яка невдовзі стала Західноукраїнською Народною Республікою) так і не була завершена у силу обставин, які спричинили короткий історичний період Гетьманату.

Попри зазначені успіхи й окреслені плани зміцнення Української Держави, за період свого короткого правління гетьман П.Скоропадський припустився кількох антиукраїнських помилок. Перш за все річ іде про великий ступінь залежності від Німеччини, війська якої практично займалися безкарним грабунком українського населення.

Крім того, багато істориків зазначає, що свідоме населення Української держави звинувачувало Гетьманат у створенні сприятливого середовища для розвитку проросійських і власне російських шовіністичних сил. У цьому вбачалася велика загроза молодому національному суверенітету за відносно нестабільних внутрішніх політично-ідеологічних умов. Так, на територію Української Держави переїхали правління кількох колишніх петербурзьких та московських банків, велика чисельність промисловців, землевласників, фінансистів, колишніх царських міністрів, генералів. Відтак, Українську Державу наповнювали такі загальноросійські шовіністичні організації як: «Монархічний блок», «Союз відродження Росії», «Союз російського народу», «Національний центр» та інші. Серед низки проросійських гасел, їх об'єднувало цілковите несприйняття української державності і

бажання повернути українські землі під російський управлінський купол. Реальну загрозу національному суверенітету було формування білогвардійської, так званої, Південної армії під керівництвом генерала Семенова. Головне бюро вербування до цієї армії базувалося в Києві, опорні пункти діяли в Одесі, Харкові, Житомирі, Рівному, Кам'янці-Подільському [1, с. 348]. Тісний взаємозв'язок із багатими верствами населення зумовило згортання соціальних покращень.

В Українській Державі наростала антигетьманська опозиція, яка посилювалася в міру посилення перерахованих антиукраїнських та антисоціальних прорахунків. Український національний союз, який очолив В.Винниченко, узяв курс на антигетьманське повстання. Причиною рішучих дій якого була заява П.Скоропадського про федералізацію з небільшовицькою Росією. Повстанський рух, очолений Директорією, набирав усе більше масштабів. Заручений підтримкою російських військ П.Скоропадський і новий гетьманський уряд, який був сформований із російських монархістів, не витримав сил Директорії. 14 грудня 1918 року гетьман П.Скоропадський зрікся влади і покинув Українську Державу.

Таким чином, понад семимісячна доба Гетьманату завершилася. Українські національно-визвольні перегони увійшли на новий третій рівень під керівництвом Директорії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Лазарович М.В. Історія України: Навчальний посібник. – К.: Знання, 2008. – 683 с.
2. Що встиг Скоропадський? – URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/12/13/153341/> (дата звернення: 25.11.2020)
3. Українська Держава – URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%B0 (дата звернення: 25.11.2020)

Парандій В.О.,
кандидат історичних наук, доцент
(м. Хмельницький)

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Сучасне українське суспільство продовжує переживати один із найскладніших періодів своєї історії. Для політичної ситуації характерні такі явища, як криза державності, політичного управління, криза національної ідентичності. Уперше за роки незалежності на весь зріст постало завдання подальшого зміцнення незалежності держави, збереження стабільності і міжнаціональної згоди. Визначальну роль у цьому процесі повинна відіграти українська національна ідея, яка покликана забезпечити необхідну консолідацію, згуртованість та національну єдність української нації, інтеграцію національних меншин до її складу при збереженні та розвитку їх етнокультурних особливостей, а також національна ідентичність як основна складова національної безпеки України.

Проблема гарантування безпеки в гуманітарній сфері є однією з найгостріших для сучасного світу. Неувага чи недооцінка гуманітарних її складових стає причиною розгортання серйозних конфліктів локального і навіть глобального характеру.

Проблеми консолідації, національної ідентичності, культури, мови, довіри, ідеології, релігії, толерантності тощо ставали і стають причинами виникнення різних за наслідками і глибиною криз та конфліктів у різних куточках планети. Однією з головних складових процесу становлення миру і спокою в будь-якому суспільстві та й у світі загалом є проблема формування та існування національних і глобальних ідентичностей. Адже, залежно від усвідомлення населенням необхідності тих чи інших державних та міждержавних утворень і власного місця в цих утвореннях, значною мірою залежить архітектура національної і міжнародної безпеки. [1]

Проблеми національної ідентичності досліджує широке коло зарубіжних і вітчизняних науковців. Так, серед представників

західної наукової думки можна, насамперед, відзначити Е. Сміта, П. Алтера, М. Ігнат'єфа, Р. Брубекера, Дж. Скопфліна, Б. Йека, К. Нілсена, У. Кімлика, Т. Найгута, Дж. Джозефа; російської – Ю. Ігрицького і В. Март'янова; української – О. Лановенка, О. Шевченка, В. Пироженка, В. Ліпкана та інших.

Поняття «ідентичність» нині широко використовується в етнології, психології, культурній та соціальній антропології, в політичних науках. У найширшому сенсі воно означає усвідомлення людиною власної приналежності до певної групи, яке дає їй змогу визначити своє місце в соціокультурному просторі та вільно орієнтуватися в навколишньому світі [2]. Отже національною ідентичністю є усвідомлення людиною власної приналежності до певної нації і держави.

Існує досить тісний зв'язок між поняттям «національна ідентичність» та «національна ідея». Уперше за роки незалежності постало завдання подальшого зміцнення незалежної держави, збереження стабільності і міжнаціональної згоди. Визначальну роль у цьому процесі повинна відіграти українська національна ідея, яка покликана забезпечити необхідну консолідацію, згуртованість та національну єдність української нації, а також інтеграцію національних меншин до її складу при збереженні та розвитку їх етнокультурних особливостей.

Українська національна ідея в останні роки стала предметом спекуляції з боку політичної еліти та лідерів і не приводить та й не може привести до консолідації політичних сил. Суспільство, держава повинні мати об'єднуючу ідею, цінності. Протягом багатьох століть такою об'єднуючою ідеєю була незалежність. Але ця ідея продовжувалася до тих пір, поки незалежність не стала реальністю. Сьогодні необхідна ідея, яка б організувала суспільство на створення якісно нового рівня життя. Оскільки мало мати власні кордони, герб, прапор, парламент, президента. Життя повинно покращуватися, але покращуватися для всіх. Це повинно стати тією об'єднуючою ідеєю для політичної еліти та народу, яка однаково сприймали б і в Києві, й у Львові, й у Мелітополі. [3]

Виникла необхідність формування консолідаційної ідеології, відтворення системи цінностей, які б об'єднували

учасників політичного процесу, здатних консолідувати українську громаду і привести український народ до злагоди і процвітання. На наш погляд, ключовими цінностями національної ідеї повинні стати відчуття відповідальності за долю країни, патріотизм, гуманізм, демократія, соціальна справедливість, освіченість. Вироблення такої національної ідеї є для України справою надзвичайної ваги й актуальності, тому що власне на її основі повинні визначатися головні орієнтири і цінності розбудови держави в контексті євроінтеграції.

Питання об'єднання українською національною ідеєю різних прошарків народу України, тобто народу, який проживає на території України, є складним. І не лише через його багатомірність, а й через методологію визначення національної ідеї, ідеї, яка має єднати не лише український етнос, а й увібрати в себе інтереси усіх етносів, що проживають на території України, тобто інтереси народу України.

Національна ідея, а також національна свідомість, національна освіта, культура, духовність повинні об'єднувати та згуртовувати суспільство. Усі складові державотворення немислимі без сильної наскрізної національної ідеї, у тому числі не тільки освіта, культура, політика, але й економіка та безпека.

Список використаних джерел та літератури:

1. Сладкий Д. Національна ідентичність як фактор національної та міжнародної безпеки. // Політичний менеджмент. №2. 2008. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/sladkyi_natsionalna.pdf
2. Гуманітарна політика Української Держави в новітній період: Монографія / За ред. С. І. Здіорука. К.: НІСД, 2006.
3. Морарь В. Національна ідея як фактор консолідації українського суспільства. // Науковий вісник «Гілея». Випуск 131 (№4). 2018. URL: <http://elar.tsatu.edu.ua/handle/123456789/7359>

Семенова А. М.,
аспірантка
(м. Хмельницький)

ЛІТЕРАТУРНО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ОЛІМПІАДИ ПАЩЕНКО КРІЗЬ ПРИЗМУ ЛИСТІВ О. Я. РІЗНИК ДО В. Я. КРИВИЦЬКОЇ

У повідомленні оприлюднюється невідомий досі епістолярій. У листах О. Я. Різник до співробітниці Канівського музею імені Тараса Шевченка В. Я. Кривицької йдеться про долю літературно-педагогічної спадщини О. М. Пащенко-Шульмінської. Відстежується значення Шевченківської теми в інтелектуальному доробку відомої просвітницької діячки.

Ключові слова: громадська діячка, Кобзар, Т. Шевченко, творча спадщина, листи, п'єса, пам'ятник.

Літературно-педагогічна спадщина відомої на Поділлі громадської та просвітницької діячки Олімпіади Михайлівни Пащенко-Шульмінської на сьогодні уже частково опублікована [1; 2; 3; 4]. У 2012 р. на IV міжнародній науково-практичній конференції «Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків» В. Р. Адамським були оприлюднені листи співробітниці Канівського музею імені Тараса Шевченка В. Я. Кривицької до неї, з яких можна відстежити перипетії щодо пошуку шляхів збереження інтелектуальних напрацювань О. М. Пащенко-Шульмінської [5].

Наразі у «Хмельницьких краєзнавчих студіях» нами розпочато публікацію авторських повідомлень О. М. Пащенко-Шульмінської до В. Я. Кривицької, що були виявлені в науковому архіві Шевченківського національного заповідника [6; 7]. У цих кореспонденціях також йдеться про побутові умови перебування підопічних Львівського будинку для престарілих та про можливості для творчої праці.

Однак питання повернення цінних комплексів наративних джерел, які б надавали можливість більш повного та об'єктивного

висвітлення знакових періодів в житті та професійній діяльності непересічних подолян, залишається актуальним питанням.

У даному повідомленні ставиться за мету ознайомити наукову громадськість та ширші читацькі кола з листами, що їх О. Я. Різник написала В. Я. Кривицькій після смерті О. М. Пащенко-Шульмінської. Із них ми можемо дізнатися про останні дні життя просвітницької діячки та про кінцеве вирішення справи щодо її творчої спадщини.

У науковому архіві Шевченківського національного заповідника нам вдалося виявити чотири листи О. Я. Різник, датованих груднем 1972 р. – квітнем 1973 р. У першому з них вона розповідає про останні миттєвості життя Олімпіади Михайлівни та її похорони. Також достатньо ґрунтовно вона оповідає про те, як вдалося врятувати значну частину її інтелектуального доробку.

У другому листі від 3 березня 1973 р. О. Я. Різник повідомила, які твори О. М. Пащенко-Шульмінської вона переслала до Музею. Передусім, це студії, присвячені Т. Г. Шевченку. Вони й до сьогодні зберігаються у науковому архіві інституції. 24 квітня 1973 р. О. Я. Різник відправила до Музею чергову партію Шевченкіани Олімпіади Михайлівни, про що повідомила письмово, а також окремо написала листа до В. Я. Кривицької.

Як бачимо, завдяки небайдужості двох жінок вдалося врятувати значну частину літературно-педагогічної спадщини О. М. Пащенко-Шульмінської. Зауважимо при цьому, що одній із них – В. Я. Кривицькій, не пощастило бодай раз зустрітися з легендарною особистістю. Хоча їхній епістолярій нараховує десятки листів.

Наголосимо, що оригінали листів знаходяться на зберіганні у Науковому архіві Шевченківського Національного заповідника у Каневі. Епістолярій подано у хронологічній послідовності із збереженням стилю та орфографії, які були притаманні О. М. Пащенко-Шульмінській.

Список використаних джерел та літератури:

1. Пащенко О. Матеріали до життєпису /Упоряд., авт. передм. В. Адамський. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2012. 469 с.

2. Сохацька Є. Олімпіада Пащенко про рідне слово в школі. *Музично-педагогічна і творча діяльність М. Леонтовича в контексті відродження національної освіти та культури*: Наукові доповіді першої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (10–12 грудня 1997 року). До 120-річчя від дня народження. Кам'янець-Подільський, 1997. С. 218–226.

3. Пащенко О. Тарасові річниці. *Кур'єр Кривбасу*. 2002. № 148. Березень. С. 162–167.

4. Пащенко-Шульмінська О. М. Моя Шевченкіана /Упоряд., авт. передм. В. Адамський. Кам'янець-Подільський: «Медобори–2006», 2014. 248 с.

5. Адамський В. Р. Доля інтелектуальної спадщини О. М. Пащенко крізь призму листів В. Я. Кривицької. *Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків*: мат. IV міжнар. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 17–18 травня 2012 р.) /Ред. кол.: О. М. Завальнюк (гол.), О. Б. Комарніцький (відп. ред.), Л. В. Баженов та ін. Кам'янець-Подільський: «Медобори–2006», 2016. С. 274–284.

6. Семенова А. М. Літературно-педагогічна спадщина Олімпіади Пащенко крізь призму листів до В. Я. Кривицької 1967 року. *Хмельницькі краєзнавчі студії*: наук.-краєзн. зб. / ред. кол.: Л. В. Баженов (гол.), Ю. І. Блажевич (співгол.), С. М. Єсюнін (відп. секр.) та ін. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2020. Вип. 28. С. 177–183.

7. Семенова А. М. Літературно-педагогічна спадщина Олімпіади Пащенко крізь призму листів до В. Я. Кривицької 1968 року. *Хмельницькі краєзнавчі студії*: наук.-краєзн. зб. / ред. кол.: Л. В. Баженов (гол.), Ю. І. Блажевич (співгол.), С. М. Єсюнін (відп. секр.) та ін. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2020. Вип. 29. С. 146–153.

Додатки

№ 1

Шановна Варваро Яківна! Дякую Вам за лист. Знаю, що Ви зараз дуже зайняті, обтяжені працею, готуєтеся до свята 50-річчя СРСР, як всі народи нашої Батьківщини. Перечитала всі Ваші листи

до О. М. Бачу, як хотілось Вам їй допомогти. Билась вона, бідна, як риба об лід, тяжко хвора на серце, на ноги. Не мала сили кудись сама поїхати, побачитися з письменниками, поклопотати про видання своїх праць. А добитися цього надзвичайно трудно. Працювала до останньої хвилини свого життя. Писала тремтячою правою рукою, а лівою – її підтримувала. Все мала ясний розум, світлі очі, читала без окулярів книги, журнали, газети. Хвилювалася, що не встигне дописати свого листа-сповіді й закінчити п'єсу «Гулевичівна». Влітку поборолася своєю хворобою тільки власною силою волі, а восени, в серпні місяці вже не могла ходити. Попухли ноги, потім руки, живіт, обличчя, і серце перестало битись. За тиждень перед смертю скаржилась мені, що прийняла стільки уколів, що немає місця, де колоти, «тіло, як сито». Так їй хотілося ще жити, не вірила, що навіки одійде з життя. Ще в липні 72 року раділа, коли я привезла радісну вістку Київського Музею-архіву про те, що її праці використовуються вчителями Київської області, з Ровно, з Дубно, що готується фонд її праць. Так сказала мені тов. Проценко в Музеї.

Не дочекалася... 10/IX о 5 годині ранку, коли всі глибоко спали, крім її сусідки, заволала: «Рятуйте мене!», зітхнула тяжко і на руках тої вчительки померла. Не встигла навіть сказати, кому передає свої роботи, свій довготривалий, тяжкий труд. Нам, її близьким друзям, було ніяково про це питати, хоча ми з розпукою відчували близьку смерть. В день похоронів лив дощ, як із відра. Наче сама природа оплакувала її, страдалицю, яка так любила все прекрасне. Всі приносили їй квіти, багато квітів.

На похоронах були тільки її найближчі друзі, п'ятеро з Клубу ветеранів педпраці при Домі вчителів, сестра О. М. по батькові з села – Софія Михайлівна та троє підопічних. Могила Олімпіади Михайлівни – на Личаківському цвинтарі, поки що без пам'ятника. А ще дивніше сталося з її рукописами. Сестра О. М. відмовилася взяти їх до себе, бо хвора на радикуліт. Клуб ветеранів педпраці, членом якого була О. М. з 1961 року, вже відмовився, бо не має своєї шафи в будинку вчителів; науково-педагогічна бібліотека не взяла, бо не має архіву... Деякий час вся ця справа небіжчиці лежала звалена адміністрацією інтернату на підлозі в

кімнаті однієї підопічної інтернату, розкидана або в розкритому паперовому мішку, розтягалися по кімнатах. Дуже боляче було на це дивитися. Сестра мала мою адресу, знала мою прихильність до О. М.; про те, що я їздила до Київського музею з проханням сестри і, нарешті, подумала, що так всі роботи пропадуть, що треба когось просити, щоб їх урятували. Вона написала мені листа й благала, щоб я взяла все до себе на збереження, а пізніше відіслала до Музею в Київ і в Канів. Ось так ці праці опинились у мене. Місцевком інтернату привіз мені додому. Я відчувала, що беру на себе в свої роки занадто тяжкий обов'язок, але іншого виходу не було. Думалось: «Невже мені ніхто не допоможе?» Надіслала листа Вам, Варвара Яківно, до Київського Музею тов. Проценко, попросила свою вірну, давню подругу київську піти до музею, виписати, які там є праці, щоб недостаючих туди надіслати. На днях одержала листа, що маю передати до Київського Музею-архіву. Надсилаю Вам також п'єсу про життя Т. Г. Шевченка після викупу з кріпацтва «На широкі шляхи», спогади про безсмертну маску Шевченка, «На Тарасовій горі», «Безсмертна пісня Кобзаря», «Вінок Тарасових днів». Все це я надрукувала сама, бо друкарницю неможливо дістати, хоч беруть вони дуже дорого. Навчилась я друкувати за один місяць, ще не маю практики. Прошу пробачити за невдалий друк. Прошу мені написати, чи можна Вам надсилати писані рукописи? Чи є у Вас своя друкарниця? Не знаю також, чи в Київському музеї приймають рукописи? Чи маю передати обов'язково друкованими? Оце саме затримало мене з відповіддю до Вас. Мусила сама друкувати в 4-х примірниках, щоб розіслати по інших організаціях м. Львова. Чому я так роблю? Всі письменники з Києва і зі Львова радять в своїх рецензіях на праці О. М., що спочатку треба п'єси й рукописи зі спогадами і дитячі п'єси дати на спробування в школи, театр юних глядачів, драматичний театр у Львові, одержати від них авторитетну рецензію, віднести до Львівської спілки письменників, а тоді вже звертатися до Київського музею Т. Г. Шевченка (Бульвар Шевченка, 12), до видавця «Радянська школа», до редакції ж. «Література в школі» (Київ 1, Ново-Підвальн. 5). Так радять: Т. Франко, Григор'єв, Полтарацький та інші. З цими рецензіями – звернутися тоді до Республіканського

відділу освіти, щоб зорганізували дитячий літературний кіносценарій. Надсилаю Вам дуже цікавий лист Олімпіади Михайлівни до редакції: «Чому так завзято клопочуть про нижчеупом'януті інсценівки?» Я цілком погоджуюсь з Олімпіадою Михайлівною, що пізнання минулої боротьби народу через літературні художні образи має величезне виховне значення. Ви, Варвара Яківна, і всі Ваші працівники проводите працю величезної ваги!.. Неначе дасте людям пити цілющу воду з чистого джерела... Я родом з Київщини, Шевченківського району, м-ко Городище. Звідти разом з робітниками заводу на підводах привозила до могили Шевченка погруддя ще в 1922 році; відвідувала багато разів. Бажаю Вам здоров'я, сил, успіхів у Вашій благородній праці.

З пошаною вдячна О. Я. Різник.

1/XII 1972 р.

Науковий архів Шевченківського національного заповідника.

– Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 76 – 76 зв. Автограф.

№ 2

Прошу прийняти від мене до Вашого Музею такі праці О. М. Шульмінської: 1) Вірш «На могилі Т. Г. Шевченка»; 2) Програма літературного вечора, присвяченого Т. Г. Шевченкові в 1964 р. 11/III. 3) Фотографія: О. М. Пашенко 20-ти років разом з сестрою Марією в 1899 році (в народному вбранні). 4) Доповідь О. М. Пашенко-Шульмінської «Доля жінки в творах Т. Г. Шевченка». (Оригінал доповіді і копія). 5) Особовий листок (Автобіографічні дані).

Бажаю Вам великих успіхів у Вашій благородній праці, найкращого здоров'я й щастя в особистому житті!

З пошаною О. Я. Різник.

3.III.73 р.

Науковий архів Шевченківського національного заповідника.

– Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 77. Автограф.

№ 3

До Державного Музею-Заповідника «Могила Т. Г. Шевченка» надіслано 24/IV 1973 р. такі опрацювання О. М. Шульмінської:

1) Картка-портрет Шевченка з нарисом «Від Балтики аж до Чернечої гори».

2) 4 доповідей (рукописи): «Поет – закутий Прометей, невільник, мученик», «Незабутньому Кобзареві», «Вінок Тарасових днів», «На сторожі коло них поставлю слово».

Машинописи: «Могутнє слово Шевченка», «Вплив Шевченка на письменників».

3) Стаття в стінну газету пансіонату «Более, чем странно».

4) 2 драматичних образки: «Пацин учитель» (за оповіданням Пархоменка «Пацин учитель», «Сирітська доля, що голка в сіні» (за пов. Шевчука «Вітрила»).

24/IV 1973 р.

О. Я. Різник.

*Науковий архів Шевченківського національного заповідника.
– Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 78. Машинопис. Копія.*

№ 4

Шановна Варвара Яківна!

Надсилаю Вам такі опрацювання Олімпіади Михайлівни Шульмінської:

1) Маленький портрет Т. Г. Шевченка з «Заповітом» і віршем «Від Балтики до Чернечої гори»...

2) 6 доповідей О. М. Шульмінської – «Вінок Тарасових днів», «Незабутньому Кобзареві», «На сторожі коло них поставлю слово», «Могутнє слово Шевченка», «Вплив Шевченка на письменників», «Поет – закутий Прометей, невільник, мученик».

3) Стаття в стінгазету пансіонату вчителів пенсіонерів: «Более, чем странно».

4) Два драматичні образки: «Пацин учитель» за опов. Пархоменка «Пацин учитель», «Сирітська доля – що голка в сіні» (за сторінками повісті В. Шевчука «Вітрила»).

Прошу написати, чи стануть Вам у пригоді надіслані дитячі п'єси? Чи часто відвідують Музей-заповідник «Могила Т. Г. Шевченка» школярі? Чи надіслали до Музею дитячі п'єси за пов. М. Пригари «Степом, степом», «Січова школа козацька»?

Від мене особисто прошу прийняти збережені мною такі матеріали: 1) Осип Маковей «Як Шевченко шукав роботи», 2) збережений образ: «Україна» № 10. 1971 рік. 3) 5 вирізок з газет про творчість Т. Г. Шевченка: «Вічно живий» В. Масик. Вірш Леся Вахніна (Літ. газ.) «Незабутній концерт» (з польської газети «Наше слово»). «Скарби геніального Кобзаря» - // - , «Завжди сучасний Шевченко» - // - , «Наше слово» Я. Німко.

Мрію влітку відвідати дорогу могилу Шевченка, поглянути на новий величний пам'ятник. В 1923 р. було встановлене тимчасово погруддя Кобзаря, поки скульптор створить величний пам'ятник. До того часу на могилі був високий хрест.

З пошаною О. Я. Різник.

24/IV 1973 р.

Науковий архів Шевченківського національного заповідника.
– Ф. 14. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 79 – 80. Автограф.

Сем'янчук П.М.,
кандидат економічних наук
(м.Хмельницький)

ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА: ІСТОРИЧНА СХОДИНКА ДО ЗДОБУТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

***Анотація.** Висвітлено основні історичні моменти становлення, утвердження, боротьби за незалежність Західно-Української Народної Республіки, її возз'єднання з Українською Народною Республікою. Наведено цитати важливих державотворних документів та історичні мапи. Окреслено низку проблем, перешкод і причин короткотривалості існування Західно-Української Народної Республіки, зокрема, й Української державності, загалом.*

***Ключові слова:** Українська Держава, Західно-Українська Народна Республіка, Українська Народна Республіка, народ, нація, незалежність*

Україна впродовж своєї багатостолітньої підневільної історії прагнула здобути незалежність та мирно співіснувати з сусідніми країнами без зазіхання на чужі території. Національно-визвольні ідеї регулярно давали про себе знати, особливо на зламі великих історичних епох та подій. Однією із таких була Перша Світова війна, яка істотно перекроїла політичну мапу Світу. Одним із таких прикладів став розпад «Клаптикової» Австро-Угорської імперії, яким серед інших поневолених народів скористалися й Українці для здобуття незалежності і побудови власної держави.

Одним із перших дієвих кроків було віче у Народному домі 22-го Вересня 1918-го. Українці вкрай негативно сприйняли ймовірне приєднання Східної Галичини до Польщі, яка у доволі близькій перспективі могла стати самостійною і незалежною країною. Історично важливим було ухвалення Української національної резолюції з таким формулюванням: «Всі Українці Снятинської Землі протестують отсим урочисто і привселюдно проти всяких змагань якого-небудь прилучення Східної Галичини до будучої Польщі, укріплюють свій протест народньою присягою,

шо ані ніхто із живих Українців повіту, ані ніхто із їх потомків ніколи-преніколи не узнає польської приналежности державної ні то польського суверена, будь ним князь, великий князь, король чи президент або який иньший репрезентант тої польської держави, що дальше пятнують всяку через польських політиків форсовану комбінацію прилученя Східної Галичини до Польщі як нужденний політичний морд всеї Української нації в Галичині а урочистою клятьбою одностайно і одностушно зобов'язуються всім таким насильним змаганням супротивити силу діла до послідної кроплі крови» [1].

Одночасно, в кінці Вересня 1918-го року, з метою захисту національних інтересів був сформований Центральний Військовий Комітет. У Жовтні 1918-го року його головою був призначений сотник Легіону Українських січових стрільців Дмитро Вітовський (ілюстр. 1).

Ілюстр. 1. Дмитро Вітовський – Голова Центрального Військового Комітету й організатор Падолістового Чину [1]

16-го Жовтня 1918-го року трапилася важлива історична подія – Габсбурзька імперія оприлюднила Маніфест про федералізацію свого державного устрою. Це дало поштовх поживавлення національних державотворчих процесів поневолених народів. Так, 18-го Жовтня 1918-го року у Львові відбулося важливе зібрання, на якому були присутні Українські депутати австрійського парламенту, галицького і буковинського крайових сеймів, представники всіх Українських партій, єпископи Святої Української Греко-Католицької Церкви й делегати від студентства. Це зібрання йменувало себе як Українська Національна Рада. 19-го Жовтня 1918-го року Українська Національна Рада прийняла важливе історичне рішення у виголошеному маніфесті: «Ціла етнографічна Українська область в Австро-Угорщині – а зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Старожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини – творять одноцільну Українську територію. Ся Українська національна територія уконституується отсим як Українська Держава» [1].

Цікавим є той факт, що у період проголошення Української Держави на західноукраїнських землях, у Європі вже була незалежна країна з назвою Українська Держава під керівництвом гетьмана Павла Скоропадського. Таким чином на мапі Європи одночасно існували дві однойменні країни, створені Українською нацією (ілюстр. 2).

Гетьманат Павла Скоропадського підтримав прагнення Української Держави здобути незалежність та мав чіткий намір надати матеріальну і військову підтримку побратимам, розділеним століттями й окупантами, для боротьби з польськими завойовниками. Продублювавши назву новоутвореної країни, західноукраїнські державотворці мали на меті показати історичну і кровну єдність з Українцями незалежної Наддніпрянщини й майбутнім возз'єднанням давньої та великої нації.

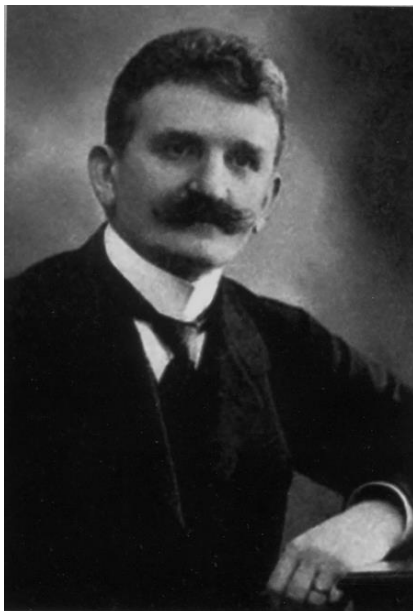

Ілюстр. 2. Наддністрянська і Наддніпрянська Українська Держава у період із 19-го Жовтня 1918-го по 12-те Падоліста 1918-го [2]

Принагідно зазначити, що відсутність представників Закарпаття була компенсована їхнім листом, в якому зазначалося: «Наш нарід доживає того спасенія, щоби раз вже висвободитися від ярма другого народу» [1]. Таким чином, три історичні Українські території зійшлися в єдиній думці здобуття незалежності і самостійності для Української держави.

Окрім сказаного, Українська Національна Рада обрала своїм президентом та керівником Віденської виконавчої делегації Євгена Петрушевича (ілюстр. 3). Галицькою і Буковинською виконавчими делегаціями Української Національної Ради відповідно керували Кость Левицький та Омелян Попович.

20-го Жовтня 1918-го року у Львові, на площі святого Юра, зібралося всенародне віче, на якому урочисто проголосили створення Української Держави. Планувалося мирно й легально перебрати державну владу. Проте Польща, Румунія та Угорщина мали свої окупаційні плани на Східну Галичину, Північну Буковину і Закарпаття.

Ілюстр. 3. Євген Петрушевич – Президент Української Національної Ради, а в послідууючому – Західно-Української Народної Республіки [1]

31-го Жовтня 1918-го року Льонгін Цегельський, приїхавши з Відня заявив, що Австрія має намір передати Українцям владу у Східній Галичині. Відповідно, Кость Левицький звернувся до австрійського намісника генерала Карла фон Гуйна визнати Східну Галичину, Північну Буковину і Закарпаття самостійною Українською Державою. Карл фон Гуйн повідомив, що не отримував з Відня жодних повідомлень, вказівок і розпоряджень з цього приводу. Таку саму відповідь дав австрійський комендант Львова Рудольф Пфеффер. Паралельним процесом було створення у Кракові Польської ліквідаційної комісії, яка готувалася перебрати владу у Східній Галичині.

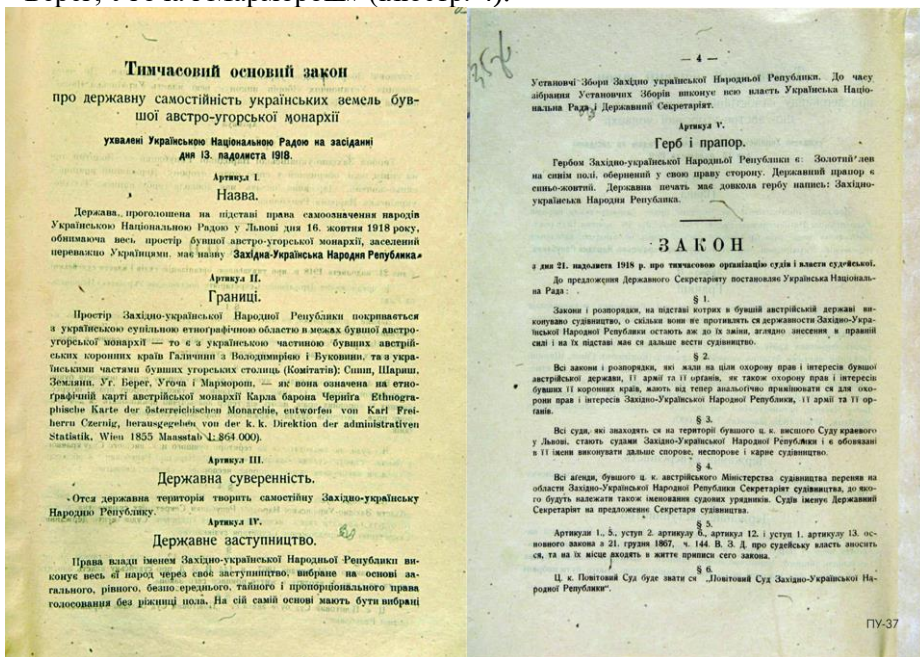
Зібрання Української Національної ради та Центрального Військового Комітету ввечері 31-го Жовтня 2018-го року розійшлися в думках стосовно плану дій на 1-ше Падоліста. Проте було прийняте рішення збройного повстання, а Центральний

Військовий Комітет перейменовано на Українську Генеральну Команду. Прийняте рішення одразу ж здійснили і в ніч із 31-го Жовтня на 1-ше Падоліста 1918-го року всі найважливіші урядові установи і казарми Львова було захоплено й підпорядковано Українській Державі. Проте була єдина вузлова помилка, яка призвела до послідууючої втрати Львова – Українські стрілецькі частини не зайняли залізничний вокзал. В інших містах західних Українських земель також відбулося беззбройна зміна влади. Ця раптова швидкість подій та велика політична воля на той момент дозволили реалізувати наступні державотворчі процеси.

5-го Падоліста 2018-го року Українська Національна Рада видала черговий історичний документ, в якому проголошувала демократичні основи побудови Української Держави: «не буде поневолення нації нацією і не сміє бути панування багатших та економічно сильніших над бідними й економічно слабшими. В Українській Державі всі горожани без різниці мови, віри, роду, стану чи пола будуть справді рівні перед проявом закону, а наскрізь демократичний лад, опертий на загальнім, рівнім виборчим праві, від громади починаючи і на державі кінчаючи, забезпечить верховний голос у державі демосови, масам робочого народу» [1]. Так, Українська нація завжди толерантно ставилася до інших народів і народностей, поважала чуже право й чужі інтереси.

Поволі молода Українська Держава формувала народну міліцію, разом з якою діяла австрійська жандармерія. 6-го Падоліста 1918-го року було створено Корпус Української державної жандармерії. 9-го Падоліста 1918-го року створено Державний Секретаріат (Уряд), який очолив Кость Левицький. 13-го Падоліста 1919-го року Українська Національна Рада прийняла «Тимчасовий основний закон про державну самостійність Українських земель бувшої австро-угорської монархії», новостворена Українська Держава мала офіційну назву Західна-Українська Народня Республіка, її гербом «є Золотий лев на синьому полі», а «простір Західно-Української Народньої Республіки покривається з Українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої австро-угорської монархії, – то є з Українською частиною бувших австрійських коронних країв

Галичини з Володимірією і Буковини, та з Українськими частями
бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг,
Берег, Угоча і Марморош» (ілюстр. 4).

Ілюстр. 4. Тимчасовий основний закон [3]

Варто зазначити, що починаючи з 1-го Падоліста 1918-го року Польська Республіка розпочала повномасштабні наступально-окупаційні дії. Столиця Західно-Української Народної Республіки з Падоліста 1918-го по Січень 1919-го переносилася зі Львова до Тернополя, а потім до Івано-Франківська. Північна Буковина була окупована Румунією в Падолісті 1918-го, а Закарпаття – Чехословаччиною у Січні 1919-го.

1-го Грудня 1918-го року представники Західно-Української народної Республіки (ЗУНР) й Української народної Республіки (УНР) у Фастові уклали і підписали важливий історичний договір, в якому проголошувалося: «Західно-Українська Народна Республіка заявляє цим непохитний намір злитись у найкоротшім часі в одну

Велику державу з Українською Народною Республікою – значить, заявляє свій намір перестати існувати, як окрема держава, а натомість увійти з усією своєю територією й населенням, як складова частина державної цілості, в Українську Народню Республіку» [1].

22-го Січня 1919-го року на Софійській площі в Києві відбувся урочистий Акт Злуки ЗУНР та УНР, за умовами якого Західно-Українська Народна Республіка стала частиною Української народної Республіки й отримала назву Західна область Української Народної Республіки (ЗОУНР), а Євген Петрушевич став членом Директорії.

На нашу думку, Акт злуки ЗУНР та УНР має надзвичайно важливе історично-психологічне значення. Адже розділене столітніми окупаціями з ментальними відмінностями Українське населення зуміло довести цілому світу про своє бажання жити в мирі та єдності під жовто-блакитними знаменами.

Оточена кільцем військово-сильніших польських та радянсько-московитських окупантів молода Українська Народна Республіка не змогла зберегти свою незалежність. Крім того, на міжнародній арені країни Антанти прийняли бік чужих Україні інтересів, які унеможливлювали її подальшу самостійність і територіальну цілісність.

Використані джерела та література:

1. Тимченко Р. ЗУНР: усе про республіку західних Українців. – URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/11/13/153262/> (дата звернення: 25.11.2020)
2. Концерт, бої за ратушу та Панахида, – Франківськ готується відзначати створення ЗУНР. – URL: <https://report.if.ua/afisha/koncert-boyi-za-ratushu-ta-panahyda-frankivsk-gotuyetsya-vidznachaty-stvorenniya-zunr/> (дата звернення: 25.11.2020)
3. Тимчасовий Основний Закон про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, яким

проголошувалася Західно-Українська Народна Республіка.
13 листопада 1918 р. – URL:

<http://unr.uinp.gov.ua/documents/timchasoviy-osnovniy-zakon-pro-derzhavnu-samostiynist-ukrainskikh-zemel-kolishnoi-avstro-ugorskoimonarkhii-yakim-progoloshuvalasya-zakhidno-ukrainska-narodna-respublika-13-listopada-1918-r> (дата звернення: 26.11.2020)

УДК 063 (477) «1950 / 1999»:02:316.4

Філонова І.Б.,
(м.Вінниця)

МЕДИЧНА ГАЛУЗЬ ВІННИЧЧНИИ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

«Історія – свідок минулого, світло істини,
жива пам'ять та вчитель життя...»
Марк Тулій Цицерон

У статті висвітлено діяльність закладів охорони здоров'я та виявлено особливості медичного обслуговування населення Вінниччини у роки Другої світової війни.

Ключові слова: окупація, медична галузь, лікувальні заклади

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю переосмислення подій Другої світової війни з урахуванням нової джерельної бази. У повоєнні роки окремі сторінки з історії України свідомо замовчувалися або залишалися недослідженими. Водночас у реконструкції історії повсякдення XX століття вагоме значення має вивчення особливостей медичного обслуговування населення у роки Другої світової війни.

Аналіз літературних джерел та публікацій засвідчив, що питання функціонування вітчизняної медичної галузі в 1943 – 1945 рр. ґрунтовно розкрито у праці Т. Вронської «В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943–1945 рр.)» [1]. У дослідженнях Н.Л. Сфимчук [2], І. В. Перехрест [3] висвітлюються проблеми відбудови медичної мережі в окремих регіонах України. Однак питання функціонування системи охорони здоров'я Вінниччини до сьогодні не було об'єктом комплексних історичних досліджень.

Мета цієї статті – дослідити діяльність закладів охорони здоров'я Вінниччини та з'ясувати особливості медичного обслуговування населення у роки Другої світової війни.

Як свідчать статистичні дані до окупації на території Вінниччини існувала доволі розвинена медико-санітарна мережа, до якої входили станом на 22 червня 1941 р.: міські лікарні – 44; сільські лікарні – 81; міські амбулаторно-поліклінічні установи – 95; аптеки та аптечні пункти – 586; санітарно-епідеміологічні станції; міські пологові будинки – 7; сільські пологові будинки – 300; жіночі і дитячі консультації – 66 51 [4, с. 48]. Працювали в медико-санітарній мережі 971 лікар та 4 185 осіб середнього медперсоналу [5, с. 474]. Наведені показники свідчать, що на території Вінницького регіону до війни існувала доволі розвинена система медичного обслуговування населення.

З початку німецького наступу на СРСР радянське керівництво вирішило все цінне майно та кадри медичної галузі евакуювати, щоб залишити німцям непридатну для використання медико-санітарну мережу. Директива ЦК КП (б) У від 6 липня 1941 р. вимагала від населення не залишати ворогу жодного цінного майна, а все те, що не підлягало вивезенню, підлягало знищенню [6]. Звісно, що такий підхід мав у перспективі катастрофічні наслідки передусім для цивільного населення.

Уже в перші дні після початку німецько-радянської війни території Вінницького регіону стали об'єктом бомбардувань гітлерівської авіації [7]. Тоді ж з'явилися перші жертви серед місцевого населення. Унаслідок швидкого просування на початку липня 1941 р. до регіону вступили німецькі (а також румунські) війська групи армій «Південь», окупували Вінницю 19-20 липня 1941 р. Уже до кінця липня (за іншими відомостями – до 2 серпня [8, с. 9]) гітлерівці повністю захопили Вінниччину.

Для кращого розуміння тогочасних соціально-економічних умов розглянемо коротко особливості окупаційного режиму у місті Вінниця. На наш погляд, висвітлення особливостей повсякденно-побутового життя допоможе ліпше осягнути стан медичної галузі і виявити визначальні чинники, що вплинули на здоров'я населення Вінниччини.

21 липня 1941 р. професор медичного інституту О.О. Севаст'янов (за царських часів – великий землевласник, який зумів адаптуватися до радянської влади), професор Г.С. Махулько-

Горбацевич та інженер І.Ф. Бернард склали ініціативну групу для переговорів з німцями про організацію місцевої міської влади. 23 липня 1941 р. було створене «Тимчасове Управління міста Вінниця», що виконувало роль самоврядування. Керівником Вінниці був призначений штатткомісар Маргенфельд. Передусім німецька влада розпочала впровадження плану пограбування економіки Поділля. Вже 6 вересня 1941 р. була видана директива про використання у німецькій військовій промисловості вивезеної сировини з окупованого Поділля [9]. «Вінницькі вісті» 17 вересня 1941 р. надрукували обов'язкову постанову, в якій йшлося про наступне: все майно фабрик, заводів, все, що вціліло на складах, установах і приватних квартирах, оголошується власністю німецької держави [10; 11]. Восени 1941 р. фашистське керівництво остаточно накреслило «Загальні основи економічної політики в окупованих східних областях» [12]. Узагальнюючими видаються слова райхсфюрера СС Г. Гіммлера, який сказав: «Нашим завданням є не германізувати Схід в старому сенсі цього слова, тобто прививати населенню німецьку мову і німецький закон, а добитися, щоб на сході жили лише люди дійсно німецької крові» [13, арк. 65].

На початку окупаційна влада запровадила у місті комендантський час та обов'язкову реєстрацію населення. Під час реєстрації кожна особа отримувала спеціальне посвідчення. Лише за наявності цього документу можна було отримати мізерну норму продуктів харчування (на 1 особу 150 гр. – 200 гр. хліба на добу). Запроваджувалися обмеження щодо вільного переміщення за межі населених пунктів. Без особливого дозволу місцевої влади жителі міст та сіл не мали права ходити із одного населеного пункту до іншого. Перепустки видавалися бургомістром, старостою або начальником поліції [14]. Водночас окупанти запровадили жорстку систему штрафів. За неправдиві відомості при оформленні продуктових талонів особи несли адміністративну відповідальність, а саме штраф у розмірі 1 000 крб. [15]. Обмін радянських рублів на нові гроші мав відбутися до 25 липня 1942 р. Проте й при цьому німецькі окупанти просто пограбували українське населення [16, с. 454]. За таких обставин значного поширення набула торгівля на

«чорному ринку», бартер (обмін) між населенням міста. Це все прискорило шалену інфляцію та зростання цін. До кінця 1941 ціни на деякі товари зросли у десятки разів. Якщо до війни десяток яєць коштував 10–12 руб., то до початку 1942 р. – 120 руб., ціна 1 л молока підвищилася від 2-х – 3-х руб. до 40 - 90 руб., 1 пуду борошна – від 40–50 руб. до 500-700 руб. тощо. До кінця 1942 р. ціни зросли ще у кілька разів. Пуд борошна – 2 500 крб., 1 кг сала – 900 крб., хліб вагою 2 кг – 180–200 крб., десяток яєць – 250–300 крб. [17, арк. 9]. Високі ціни не дозволяли забезпечити мінімальні потреби навіть працюючих осіб, не кажучи вже про їхні сім'ї. Приміром, восени 1942 р. середня заробітна плата працівника-українця на Вінниччині становила 200–300 руб. [18, арк. 21–22].

Цілком очевидно, що за таких умов населення Вінниччини було приречене на вимирання. Натомість німці і деякі впливові місцеві колаборанти отримували постійно якісні продуктові пайки (хліб, молоко, масло, яйця, м'ясо, крупи, цукор, сіль, чай тощо), частково одяг та предмети першої необхідності, що в основному поширювалися через мережу спеціалізованих закритих магазинів. Крамниці, ресторани, перукарні обслуговували тільки німців та колаборантів. Разом з тим, для забезпечення культурного дозвілля окупантів у місті діяли 2 кінотеатри, 6 бібліотек, більярд, казино, особливим успіхом користувався місцевий театр. Лише окупанти мали право користуватися залізничним і комунальним транспортом, поштою та аптеками. Змінили повсякденно побутове життя вінничан і численні руйнування житлового фонду[6].

Повсякденням окупації стали тотальні облави, а місцеве населення уникало відвідувань будь-яких громадських місць чи навіть з'являтися на вулиці. Населення окупованих територій перебувало під постійною загрозою знищення. Нерідко репресивні дії відбувалися і без зауважених «причин», а через зверхність окупантів. Відповідно до расової теорії, нацисти не були зацікавлені у кількісному зростанні слов'янського населення. Свого часу райхскомісар Кох зауважив: «...необхідно зробити все, щоб знизити народжуваність на цих територіях (в Україні). Фюрер передбачив для цього особливі заходи» [19, арк. 3].

Гітлер категорично заборонив притягати до відповідальності особовий склад Вермахту за будь-які злочини, вчинені щодо цивільного населення. Здійснюючи тотальну війну на фізичне винищення населення, окупанти тисячами вигублювали мирних громадян, особливо вбивства неповнолітніх вважалося нацистами як один з ефективних засобів підриву генофонду нації [20].

У період нацистської окупації лікування у Вінниці було платним. Запис до лікаря коштував 5 крб, виконання процедур – 100 - 400 крб залежно від складності операції; виклик лікаря додому – 25 – 50 крб, стаціонарне лікування мінімум 50 крб на добу без харчування. Однак хворі німецької армії та поліція мали право на безкоштовне медичне обслуговування. Зокрема, 1 травня 1942 р. вийшло перше розпорядження Е. Коха щодо функціонування системи охорони здоров'я на території Вінниччини, що входила до складу Райхскомісаріату «Україна». Ця постанова наголошувала на тому, що окупанти у лікарнях повинні бути безкоштовно забезпечені медикаментами, перев'язувальним матеріалом, повноцінним харчуванням, змінною білизною тощо [21, арк. 2; 22].

Згідно з архівними джерелами, в 1942 р. у Вінниці функціонували лікарня ім. Пирогова, інфекційна, акушерсько-гінекологічна, шкірно-венерична та туберкульозна лікарні, дві поліклініки та декілька медичних пунктів. Також діяла психіатрична лікарня, однак у квітні 1942 р. гітлерівці розстріляли майже всіх пацієнтів та переобладнали установу під власні потреби [13].

Слід відмітити, що під час німецької окупації гостро постала проблема кадрового забезпечення медичних закладів, адже частина лікарів, допоміжного медичного персоналу з наступом вермахту евакуювалась або відправилась на фронт; а лікарі єврейської національності були знищені. Тому лише невелика кількість колишніх медпрацівників Вінниччини залучились до роботи в нових умовах, здебільшого середній медичний персонал [23]. Для вирішення кадрової проблеми було дозволено функціонування спеціалізованих навчальних закладів: медичного, фармацевтичного технікумів і медінституту у Вінниці.

В умовах Другої світової війни на окупованих нацистами територіях Вінниччини різко погіршився санітарно-епідеміологічний стан. Жорстокі насильства, які чинили німці і представники колаборантських «козацьких» добровольчих формувань, призвели до сплеску шкірно-венеричних хвороб. Значно поширились й інфекційні захворювання, деякі з них набули характеру епідемій. Серед таких – різні види тифу, малярія, туберкульоз, дифтерія, скарлатина. З метою убезпечення поширення інфекційних захворювань серед самих німців наприкінці 1942 р. влада окупантів прийняла рішення про вакцинацію населення. Однак цей захід був малоефективним, оскільки поза увагою окупантів залишалися соціальні причини розповсюдження інфекційних захворювань. Хвороби поширювалися з неймовірною швидкістю й набули катастрофічних масштабів. Відтак в 1942 р. середня тривалість життя чоловіків становила 11 років, жінок 20 років [24]. Ці цифри обумовлені величезною дитячою смертністю і загибеллю зовсім молодих людей.

Виконуючи розпорядження німецького командування щодо депортації до Третього рейху цивільного населення, окупаційна влада Вінниці і області запроваджувала медичний огляд. Населення Вінниччини, яких нацисти відправляли до Німеччини, повинні були бути обов'язково фізично здоровими. Про результати проведених медоглядів регулярно повідомляли у вигляді звітів до органів управління. За деякими оцінками, із території Вінницької області, включно із румунською зоною окупації, було відправлено на роботи до Німеччини – понад 80 тис молоді [25, с. 153]. Один із типових випадків відправки населення до Райху із Вінниці описував у спогадах М. Селешко: «...в транспорті були такі дівчата і хлопці, що їх можна ще дітьми уважати. З боків, з переду і ззаду багато поліції. За тою поліційною резервою йшла друга колона, але вже без охорони. Це батьки і матері, що відправляють своїх дітей на вокзал. І в тій колоні плач і крик...» [26, с. 115]. Слід підкреслити, що можливістю уникнення депортації став підкуп відповідальних за мобілізацію осіб, серед яких поліцаї, старости, керуючі будинками, працівники біржі праці, і навіть лікарі. Для підкупу використовувалося здебільшого золото та гроші (10 – 20 тис крб).

Проте відкупитися могли одиниці. Відтак у намаганні ухилитися від відправки на роботу до Німеччини серед вінничан нерідкими стали випадки штучних каліцтв. У звітах є зафіксовані факти про випадки заподіяння навмисних хімічних опіків кислотою. Задокументованими є факти, коли подібні дії над власними дітьми вчиняли батьки [27, арк. 13].

Звірства гітлерівців особливо поширилися при їх відступі наприкінці 1943 – на початку 1944 рр. Також і грабунки значно активізувалися при відході нацистів наприкінці 1943 – на початку 1944 рр. У цей же час у деяких районах війська Вермахту виконували наказ про знищення усього майна, яке не можна було вивезти [4]. Важливо відмітити, що протягом війни у Вінницькій області були зруйновані 164 міських і сільських лікарень, 140 амбулаторій і поліклінік, 74 спеціалізовані диспансери [29].

Вінницю від німецьких загарбників звільнили на 1003 день війни. 20 березня 1944 року війська 1-го Українського фронту до 19 години заволоділи містом та ще кількома населеними пунктами. В тяжких умовах почалася масштабна відбудова. На початок 1945 р. населення Вінниці становило 27 тис. (напередодні війни 100 тис. осіб) [28].. У порівнянні з довоєнним періодом, у сотні разів зросла чисельність безпритульних та бездоглядних дітей [29]. 95% населення міста голодувало [4]. З початком ліквідації санітарних наслідків війни нестача відчувалась у всьому – від будматеріалів, заводського обладнання й до продуктів харчування. З відновленням лікувально-профілактичних установ загострилася ще одна проблема – велика кількість інвалідів, постраждалих під час війни. Як відомо, у Другій світовій війні загинув кожен п'ятий житель УРСР, кожен третій був поранений [6]. Кожен учасник бойових дій і чимало цивільного населення страждало від посттравматичних синдромів та нервово-психічних розладів, що супроводжували контузії та поранення.

У зв'язку з демографічною кризою, обумовленою негативними чинниками воєнного часу, на органи охорони здоров'я було покладено завдання сприяння підвищенню рівня народжуваності в Україні.

Підсумовуючи все вище зазначене, ми можемо стверджувати, що руйнація медичної галузі - це лише один із багатьох наслідків Другої світової війни. У подальшому процесі дослідження цієї тематики важливим завданням є більш ґрунтовний аналіз особливостей післявоєнного відновлення медичної галузі Вінниччини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вронська Т. В. В умовах війни: життя та побут населення міст України (1943–1945 рр.). – К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. – 83 с
2. Єфимчук Н. Л. Рівень медичного обслуговування сільського населення Житомирської області в 1943–1950 рр. / Н. Л. Єфимчук // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. — Запоріжжя: ЗНУ, 2014. — Вип. 40. — С. 154–158
3. Перехрест І. В. Медико-санітарні наслідки війни та окупації для Черкас та їх подолання (1943–1945 рр.) / І. В. Перехрест // Черкащина в контексті історії України: Матеріали Другої науково-краєзнавчої конференції Черкащини. — Черкаси, 2005. — С. 327–330
4. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область / голова головної редкол. П.Т. Тронько. Київ: Ін-т історії Академії наук УРСР, 1972. 777 с
5. Народне господарство Української РСР в 1969 році. Статистичний щорічник. Київ: Статистика, 1970. 611 с.,
6. Архіви окупації: 1941—1944 / [упоряд. Н. Маковська; голова редкол. Г.Боряк]. — К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. — 872 с. — (Більше не таємно ; т. 1)
7. Куликов В. Я. Оккупация Винницы. Свидетельство очевидца. — К. : ПАРАПАН, 2012. — 384 с.
8. Вінниччина в період Великої Вітчизняної війни 1941—1945 рр.: хроніка подій / [відп. ред. В. О. Птущенко]. — К. : Наукова думка, 1965. — 144 с.
9. Світлий промінь. – 1942. – 15 червня

10. Вінницькі вісті. - 17 вересня 1941 р.
11. ДАВО.– Ф.Р-1312. – Оп.1. – Спр.264
12. Вінницькі вісті. – 1942. – 14 лютого
13. ЦДАВО України. - Ф. - 4620. Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни 1941— 1945 рр. 1915—1937, 1941—1979 рр. - Оп.3. - Спр. 236. Масове знищення німецько-фашистськими загарбниками мирного населення і військовополонених України». Дисертація Халепю Т. І., 1948р., 217 арк.
14. Український голос. – 1943. – 1 вересня.
15. Вінницькі вісті. – 1943. – 5 жовтня
16. Україна в Другій світовій війні : погляд з XXI ст. : історичні нариси. Кн. 1 / [редкол. : В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець та ін.]. — К.: Наукова думка, 2010. — 734 с
17. ДАВО. - Ф. Р-1312. Вінницька міська управа, м. Вінниця. 1941—1944 рр - Спр. 4. Протоколи совещания у старосты города по вопросам снижения базарных цен на продукты питания, 16 августа 1941 г. — 23 февраля 1943г., 36 арк.
18. ЦДАГО. - Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. 1917— 1991 рр. оп. 22 оп. 23 - Спр. 124. Разведсводки оперативной группы НКВД УССР на имя тов. Хрущева о положении на оккупированной территории, 1 сентября — 25 октября 1942 г., 98 арк.
19. ЦДАВО Ф. КМФ-8. Колекція мікрофотокопій документів німецько фашистської окупаційної адміністрації і командування вермахту, що діяли на тимчасово окупованих територіях. 1939—1945 рр. Оп.1 - Спр. 182. О политике немцев на Украине и видах Германии на Украину; стаття Б. Кравцова в газеті «Голос» о встрече генерала Власова с Герингом; записка фон Сакена о моральном состоянии украинского народа в течении военной зимы 1942/1943 гг. и др., 1942—1943 гг., 161 арк.
20. Демографічні втрати України у роки Другої світової війни/ О. Є.Лисенко, О. Г. Перехрест // Архіви України. - 2015. - № 3. - С. 8-34.
21. ЦДАВО України. - Ф. 3206. (Рейхскомісаріат України). - Оп. 1. - Спр. 23. Інструкція про охорону хворих, 16 арк.

22. ЦДАВО України. Ф. 3206. (Рейхскомісаріат України). Оп. 1. Спр. - Плани будівництва лікарень для німців і фольксдойче, 1 грудня 1941 р. – 29 листопада 1942 р., 87 арк.,

23. Вінницькі вісті (Вінниця). – 1941. – 23 листопада

24. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг. Т. 2: Советская Украина в период коренного перелома в ходе Великой Отечественной войны (ноябрь 1942 г. — 1943 г.) / [руководитель ред. кол. И. Д. Назаренко]. — К.: Политиздат Украины, 1975. — 512 с

25. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—1945 гг. Т. 3: Советская Украина в завершающий период Великой Отечественной войны (1944—1945 гг.) / [председатель ред. кол. И. Д. Назаренко]. — К. : Политиздат Украины, 1975. — 462 с.

26. Селешко М. Вінниця: спомини перекладача комісії дослідів злочинів НКВД в 1937—1938 / М. Селешко. — Нью-Йорк — Торонто — Лондон — Сідней : Фондація ім. О. Ольжича, 1991. — 211 с.

27. ЦДАВО - Ф. 4620. Колекція документів з історії Великої Вітчизняної війни 1941— 1945 рр. - оп. 3 - Спр. 254. Акти про збитки, нанесені німецько-фашистськими загарбниками театрам, лікарням та мирному населенню на території Вінницької області, 1944 р., 35 арк.

28. Здравоохранение в СССР. Статистический сборник. — М.:Госстатиздат ЦСУ СССР., 1960. — С.212.; Народное хозяйство Украинской ССР в 1971 году / Статистический ежегодник/ Відповід. за випуск Д.А.Вертіков / - К.: Статистика, 1972. — С.9, 21, 31-33. 4. Здравоохранение в СССР. Статистический сборник. — М.: Госстатиздат ЦСУ СССР., 1960. — С.187.

29. Здравоохранения в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг.: Сб. док. и материалов. / Под ред. М.И. Барсукова и др. - М.: Медицина, 1977. - 575 с.

Цимбалюк Г.С.,
кандидат економічних наук
(м.Хмельницький)

УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА: НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ ТРИУМФ

В повідомленні розглянуто виникнення і розвиток законотворчої діяльності Української Центральної Ради, особливу увагу приділено питанню конституційного ладу і народного суверенітету. Висвітлено особливості формування та функціонування в Українській Народній Республіці кримінально-правової політики.

Ключові слова: Українська Центральна Рада, Українська Народна Республіка, конституційний проект, універсал, українська національна революція.

Найбільша трагедія народу – це втрата держави. Бездержавний етнос приречений на загибель. Тому боротьба за національне визволення, відновлення й розбудова самостійної країни – завжди священні. Українцям судилося значно довше від інших народів блукати лабіринтами століть до державної незалежності. Історія національного державотворення свідчить, що кожного разу, коли українці намагалися визволити рідну країну з неволі, гнобителі і недруги таврували їх «мазепинцями», «петлюрівцями», «бандерівцями», стирали імена патріотів з пам'яті нащадків, очорнювали, знищували. Безумовно, це стосується події, яку сьогодні називаємо Українською революцією 1917–1921 рр. За масштабом і суспільнополітичною значимістю вона була помітним явищем визвольних процесів Європи, ставши своєрідним феноменом [1, с.4].

Українська революція 1917–1921 років розпочалася в умовах революційних потрясінь, які охопили Російську імперію у березні 1917-го. Ключовим її рушієм був український народ і його політична еліта, що еволюціонувала від ідей політичної автономії та федерації до усвідомлення власної державної незалежності.

Перший етап Української революції розпочався відразу після перемоги російської Лютневої революції у Петрограді. В цей час у Києві було створено національний представницький орган – Українську Центральну Раду (УЦР). Після Всеукраїнського національного конгресу вона з київської організації перетворилася на загальноукраїнську.

20 листопада 1917 року Українська Центральна Рада прийняла Третій Універсал, яким проголошувалася Українська Народна Республіка (УНР). У документі були окреслені кордони УНР включно з Київщиною, Поділлям, Волинню, Чернігівщиною, Полтавщиною, Харківщиною, Катеринославщиною, Херсонщиною, Таврією (без Криму). Проголошувалося збереження федеративного зв'язку із Росією, яка б стала «федерацією рівних і вільних народів». Йшлося не про Російську Радянську Республіку, яку УЦР не визнала, а про буржуазну республіку.

Скасовувалася приватна власність на поміщицькі, удільні, монастирські, кабінетні, церковні та інші землі. «Право власності на землі поміщицькі й інші землі нетрудових хозяйств сільськогосподарського значіння, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі касується». Рада обіцяла добиватися якнайшвидшого встановлення миру, запровадження державного контролю на виробництві, встановлення восьмигодинного робочого дня.

Проголошувалися демократичні права та свободи: слова, друку, віросповідань, зборів, спілок, страйків, недоторканність особи та житла, право використовувати місцеві мови у стосунках з державними установами, скасування смертної кари, амністію для всіх політичних в'язнів, незалежний суд.

Передбачалося, що незабаром на розгляд Центральної Ради мав бути представлений проект конституції, який остаточно затвердять Всеукраїнські Установчі збори. Однак запланованого обговорення не відбулося через повстання більшовиків у Києві на Печерську і подальші політичні події, що відбувались у місті. Проголошення III Універсалу продемонструвало необхідність прискорити вироблення власної конституції.

Конституційна комісія завершила роботу і схвалила проект 10 грудня. Проект Конституції Української Народної Республіки був опублікований 16, 17, 20 (за ст. ст) грудня 1917 р. у газеті «Народня воля». Він містив 72 статті, які розподілялися на 8 розділів. Відповідно до опублікованого конституційного проекту УНР повинна була стати автономною частиною Федеративної Республіки Російської і реалізовувати суверенітет українського народу спільно з іншими народностями, які мешкають на її території, через всенародні збори, за винятком певних прав, що добровільно передавались центральним органам федерації.

Загальна характеристика конституційного ладу містила пояснення причин розробки власної конституції, яка мала сприяти захисту краю, забезпечення прав, свобод і добробуту своїх громадян. Закріплювалися принципи народного суверенітету та децентралізації, широкого самоврядування на рівні землі, волості й громади [2, с. 75].

Проект Конституції УНР, опублікований у грудні 1917 р., пропонував будувати демократичну державу в Україні й загалом у Росії, перетворивши останню на федерацію рівних складових частин.

Таким чином, проект Конституції УНР, який підготувала комісія Центральної Ради у грудні 1917 р., став основою для подальшого конституційного будівництва в роки Української революції. Цей документ закріплював відновлення української державності у складі оновленої Федеративної Російської Республіки. УНР добровільно передавала частину свого суверенітету загальнофедеральним органам в обмін на гарантування дотримання її конституції. Україна моделювалася як демократична республіка, у якій влада поділялася на три гілки, закріплювалося домінування в державному механізмі представницького органу Всенародних зборів, залежних від волі виборців, забезпечувалося дотримання прав громадян та реалізовувалося право національних меншин на національно-персональну автономію. Конституційні ідеї, втілені у проекті Конституції УНР у грудні 1917 р., актуальні й для сьогодення України.

Загальновідомо, що Центральна Рада від початку свого існування мала на меті координувати діяльність українського національного руху в умовах революційної кризи 1917 року. Однак розширення її складу протягом квітня – травня 1917 року, і особливо визнання Ради керівним органом щодо українських губерній внаслідок липневих переговорів та компромісу з Тимчасовим урядом, фактично наділили Раду законодавчими повноваженнями [3, с. 46].

Законотворчість УЦР була доволі різноманітною. Кримінально-правова політика УЦР базувалася на загальній внутрішній державній політиці УНР, урядові установи якої розпочали розбудову національної демократичної держави з республіканською формою правління, та на зовнішній міжнародній політиці, що склалася в умовах Першої світової війни і революційного перевороту, який стався в Російській імперії. Скасування в УНР смертної кари, оголошення УЦР амністії національного змісту й укладення міжнародного договору про амністування осіб, які притягувалися до кримінальної відповідальності в окремих країнах — учасниках Першої світової війни, свідчать про гуманістичне спрямування кримінально-правової політики українського уряду. УЦР, розуміючи сутність правового регулювання та охорони суспільних відносин і складність законотворчої діяльності, обґрунтовано не відмовилася від тимчасового використання законодавства Російської імперії.

Завдяки такій кримінально-правовій політиці УЦР змогла легітимно ввести у правове поле новоствореної держави систему актів іншої держави, які заповнили лакуни, що об'єктивно виникли у правовій системі й системі законодавства УНР.

Найважливішим актом УЦР став «Статут про державний устрій, права і вольності Української Народної Республіки», ухвалений 29 квітня 1918 року. Законодавець закріпив у ньому систему норм, які могли забезпечити гуманістичний розвиток не лише кримінального законодавства, а й системи права та правової системи загалом[4, с.222].

У Статуті передбачався поділ державної влади на три гілки: законодавчу, яку мали репрезентувати Всенародні збори,

виконавчу, вищий орган якої — Раду міністрів — повинні формувати Всенародні збори, та судову, вищим органом якої мав стати Генеральний суд УНР (артикули 23–26). Таким чином мало завершитися формування конституційного базису для системного розвитку кримінально-правового законодавства України. Однак застосування Статуту унеможливив внутрішній державний переворот, який очолив П. Скоропадський.

Отже, практичне значення прийняття Центральною Радою III Універсалу і проголошення Української Народної Республіки полягало в тому, що вперше була проголошена конкретна програма перебудови українського суспільства на демократичній основі - програма, що відповідала інтересам більшості. Сам факт проголошення прогресивних і справедливих політичних і соціально-економічних реформ показав українському народу реальність досягнення національної незалежності та побудови національної демократичної держави. Цей документ відіграв важливу роль і в розвитку української національної самосвідомості, і в зміцненні демократичної спрямованості українського національного руху.

Список використаних джерел та літератури:

1. Українська революція і державність (1917–1921 рр.) : наук.-бібліогр. вид. / НАН України ; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова) та ін. ; наук. ред.: С. С. Кіраль ; наук. консультант В. Ю. Омельчук ; вступ. ст. В. Капелюшного ; авт. кол.: В. С. Гоїнець, Л. М. Ковінченко, Л. В. Лісовська ; бібліогр. ред. Л. С. Новосолової. – Київ: НБУВ, 2018. – 817 с
2. Пижик А. Проект Конституції УНР 1917 р.: передумови появи, зміст, сучасні оцінки / А. Пижик, Ю. Слісаренко // Київські історичні студії. - 2018. - № 2. - С. 73-80.
3. Сусликов В. Є. Контент-анализ основных законодательных актов Украинской Центральной Рады / В. Є. Сусликов, О. В. Косякіна // Правовий часопис Донбасу. - 2018. - № 3. - С. 46-54.
4. Колос М. Конституційні основи кримінально-правової політики Української Народної Республіки (1917–1918 роки) /

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу
в контексті історичних подій XX–XXI ст. :
зб. наук. пр. Хмельницького інституту МАУП, 2020. – Вип. 14. – 146 с.

М.Колос // Вісник Конституційного Суду України. - 2016. - № 2-3. -
С. 216-224.

ДОДАТКИ

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ

УКАЗ Президента України «Про встановлення Дня пам'яті жертв голодоморів»

На підтримку ініціативи громадських організацій, Міністерства культури і мистецтв України, Державного комітету України у справах релігій, Державного комітету телебачення і радіомовлення України п о с т а н о в л я ю:

Установити в Україні День пам'яті жертв голодоморів, який відзначати щороку у четверту суботу листопада.

{Указ із змінами, внесеними згідно з Указом Президента N 431/2007 (431/2007) від 21.05.2007}

Президент України Л.КУЧМА
м. Київ, 26 листопада 1998 року

Закон України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні»

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

вшановуючи пам'ять мільйонів співвітчизників, які стали жертвами Голодомору 1932-1933 років в Україні та його наслідків;

шануючи всіх громадян, які пережили цю страшну трагедію в історії Українського народу;

усвідомлюючи моральний обов'язок перед минулими та наступними поколіннями українців і визнаючи необхідність відновлення історичної справедливості, утвердження в суспільстві нетерпимості до будь-яких проявів насильства;

відзначаючи, що трагедія Голодомору 1932-1933 років в Україні офіційно заперечувалася владою СРСР протягом багатьох десятиріч;

засуджуючи злочинні дії тоталітарного режиму СРСР, спрямовані на організацію Голодомору, наслідком яких стало знищення мільйонів людей, руйнування соціальних основ Українського народу, його вікових традицій, духовної культури і етнічної самобутності;

співчуючи іншим народам колишнього СРСР, які зазнали жертв внаслідок Голодомору;

високо цінуючи солідарність та підтримку міжнародної спільноти у засудженні Голодомору 1932-1933 років в Україні, що відображено в актах парламентів Австралії, Аргентинської Республіки, Республіки Грузія, Естонської Республіки, Італійської Республіки, Канади, Литовської Республіки, Республіки Польща, Сполучених Штатів Америки, Угорської Республіки, а також у розповсюдженій як офіційний документ 58-ї сесії Генеральної

Асамблеї ООН Спільний заяві з нагоди 70-х роковин Голодомору – Великого голоду 1932-1933 років в Україні (995-g07), яку підписали Аргентинська Республіка, Азербайджанська Республіка, Народна Республіка Бангладеш, Республіка Білорусь, Республіка Бенін, Республіка Боснія і Герцеговина, Республіка Гватемала, Республіка Грузія, Арабська Республіка Єгипет, Ісламська Республіка Іран, Республіка Казахстан, Канада, Держава Катар, Киргизька Республіка, Держава Кувейт, Республіка Македонія, Монголія, Республіка Науру, Королівство Непал, Об'єднані Арабські Емірати, Ісламська Республіка Пакистан, Республіка Перу, Південно-Африканська Республіка, Республіка Корея, Республіка Молдова, Російська Федерація, Королівство Саудівська Аравія, Сирійська Арабська Республіка, Сполучені Штати Америки, Республіка Судан, Республіка Таджикистан, Туркменістан, Демократична Республіка Тимор-Лешті, Республіка Узбекистан, Україна та Ямайка, а також підтримали Австралія, Держава Ізраїль, Республіка Сербія і Чорногорія та 25 держав - членів Європейського Союзу;

виходячи з Рекомендацій парламентських слухань щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років, схвалених Постановою Верховної Ради України від 6 березня 2003 року N 607-IV (607-15), та Звернення до Українського народу учасників спеціального засідання Верховної Ради України 14 травня 2003 року щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років, схваленого Постановою Верховної Ради України від 15 травня 2003 року N 789-IV (789-15), в якому Голодомор визнається актом геноциду Українського народу як наслідок зумисних дій тоталітарного репресивного сталінського режиму, спрямованих на масове знищення частини українського та інших народів колишнього СРСР;

визнаючи Голодомор 1932-1933 років в Україні відповідно до Конвенції від 9 грудня 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (995-155) як цілеспрямований акт масового знищення людей, приймає цей Закон.

Стаття 1. Голодомор 1932-1933 років в Україні є геноцидом Українського народу.

Стаття 2. Публічне заперечення Голодомору 1932-1933 років в Україні визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору, приниженням гідності Українського народу і є протиправним.

Стаття 3. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень зобов'язані:

брати участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу;

сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості та культури, поширенню інформації про Голодомор 1932-1933 років в Україні серед громадян України та світової громадськості, забезпечувати вивчення трагедії Голодомору в навчальних закладах України;

вживати заходів щодо увічнення пам'яті жертв та постраждалих від Голодомору 1932-1933 років в Україні, в тому числі спорудження у населених пунктах меморіалів пам'яті та встановлення пам'ятних знаків жертвам Голодомору;

забезпечувати в установленому порядку доступ наукових та громадських установ і організацій, вчених, окремих громадян, які досліджують проблеми Голодомору 1932-1933 років в Україні та його наслідки, до архівних та інших матеріалів з питань, що стосуються Голодомору.

Стаття 4. Держава забезпечує умови для проведення досліджень та здійснення заходів з увічнення пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні на основі відповідної загальнодержавної програми, кошти на виконання якої щорічно передбачаються в Державному бюджеті України.

Стаття 5. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України:

1) визначити статус і функції Українського інституту національної пам'яті та забезпечити його утримання за рахунок коштів державного бюджету як спеціального уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу;

2) у тримісячний термін з дня набрання чинності цим Законом:

подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законодавчих актів України у відповідність із цим Законом;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

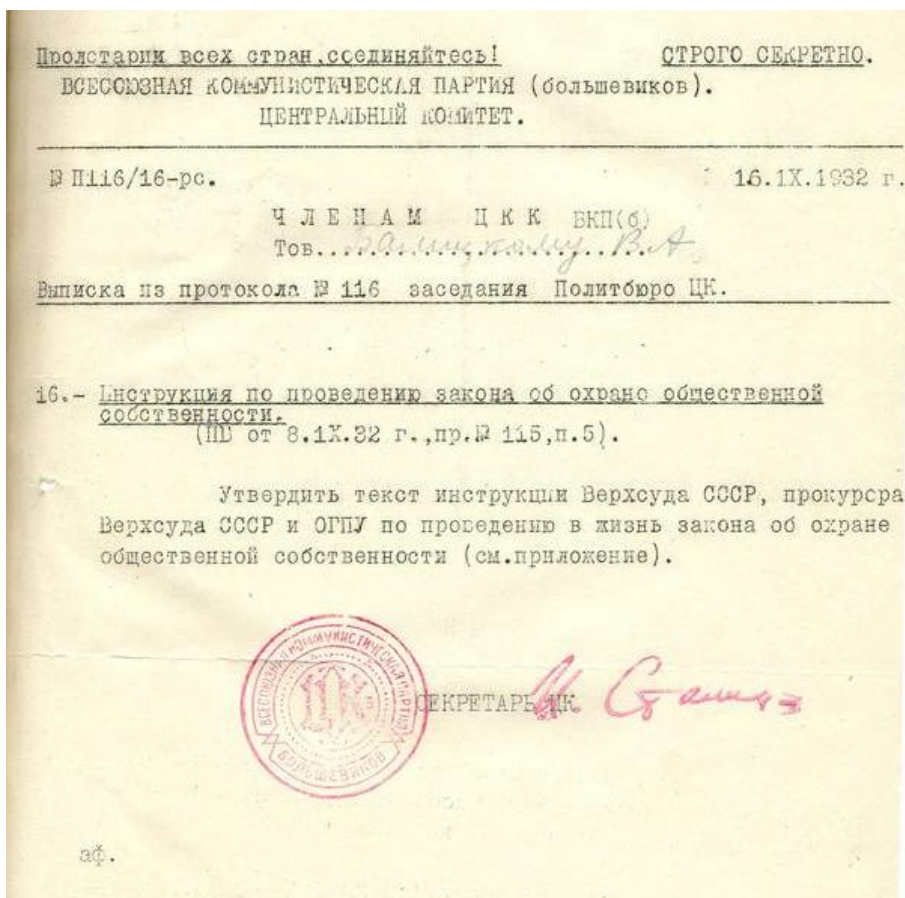
забезпечити перегляд і скасування органами виконавчої влади прийнятих ними нормативно-правових актів, що не відповідають цьому Закону;

3) вирішити в установленому порядку за участю Київської міської державної адміністрації питання щодо спорудження у м. Києві до 75-х роковин Голодомору 1932-1933 років в Україні Меморіалу пам'яті жертв голодоморів в Україні.

Президент України В.ЮЩЕНКО
м. Київ, 28 листопада 2006 року

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ

Джерело: <http://incognita.day.kyiv.ua/arxivni-dokumenti-pro-golodomor-1932-1933-rr.html>

СЕКРЕТНО

Верхсуду СССР и прокуратуре Верхсуда СССР, НКЮ союзных республик, председателям краевых (областных) судов, краевым (областным) прокурорам, председателям и прокурорам линейных судов, районным прокурорам.

Председателю ГПУ Украины, полномочным представителям ОГПУ, ДТОГПУ, начальникам оперсекторов.

ИНСТРУКЦИЯ

по применению постановления ЦИК и СНК СССР от 7/VIII-32 г. об охране имущества государственных предприятий, колхозов и кооперации и укреплении общественной (социалистической) собственности.

Раздел 1.

ПРЕСТУПЛЕНИЯ, ПОДПАДАЮЩИЕ ПОД ДЕЙСТВИЕ ЗАКОНА ОТ 7 АВГУСТА.

Закон от 7 августа надлежит применять при хищениях государственной и общественной собственности:

- а) промышленной (хищения заводского и фабричного имущества);
- б) совхозной;
- в) государственных торговых организаций;
- г) колхозной;
- д) кооперативной;
- е) грузов на железно-дорожном и водном транспорте и местном автотранспорте.

Раздел 2.

КАТЕГОРИИ РАСХИТИТЕЛЕЙ И МЕРА СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ, КОТОРУЮ НЕОБХОДИМО К НИМ ПРИМЕНЯТЬ.

1. По делам об организациях и группировках, организованно разрушающих государственную, общественную и кооперативную собственность путем поджогов, взрывов и массовой порчи имущества—применять высшую меру социальной защиты—**расстрел**, без послабления.

2. В отношении кулаков, бывших торговцев и иных социально-чуждых элементов, работающих в государственных (промышленных и сельскохозяйственных—совхозы) предприятиях или учреждениях, изобличенных в хищениях имущества или растратах крупных денежных сумм этих предприятий, а также должностных лиц учреждений и предприятий, меру наказания, при смягчающих обстоятельствах (в случае единичных хищений) высшую меру наказания—**лишение свободы**.

При хищениях, хотя и мелких, совершенных лицами указанных социальных категорий, но влекущих за собой расстройство или остановку работы госпредприятий (хищения частей агрегатов и машин, умышленное уничтожение или порча совхозного инвентаря и т. п.)—также применять высшую меру наказания.

3. В отношении кулаков, бывших торговцев и иных социально-враждебных элементов, проникших в органы снабжения, торговли и кооперации, а также должностных лиц товаропроводящей сети, изобличенных в хищении товаров или продаже их на частный рынок и растратах крупных денежных средств—применять высшую меру наказания, и лишь при смягчающих вину обстоятельствах, в случаях незначительных размеров хищений, высшую меру наказания заменять десятилетним лишением свободы.

Той же мере наказания подвергать и спекулянтов, хотя непосредственно в хищениях не участвующих, но спекулирующих товарами и продуктами, зная, что товары эти похищены из государственных учреждений и кооперации.

4. В отношении лиц, изобличенных в хищении грузов на транспорте, применяется высшая мера наказания, и лишь при смягчающих обстоятельствах (при единичных случаях хищений или хищений незначительных размеров) может быть применено десятилетнее лишение свободы.

Если хищения на транспорте производятся при участии железно-дорожных служащих и рабочих, то к ним должна применяться та же мера репрессии.

5. В отношении кулаков, как проникших в колхоз, так и находящихся вне колхоза, организующих или принимающих участие в хищениях колхозного имущества и хлеба, применяется высшая мера наказания без послабления.

6. В отношении трудящихся единоличников и колхозников, изобличенных в хищении колхозного имущества и хлеба, должно применяться десятилетнее лишение свободы.

При отягчающих вину обстоятельствах, а именно: систематических хищениях колхозного

хлеба, свеклы и других сельскохозяйственных продуктов и скота, хищениях организованными группами, хищениях в крупных размерах, хищениях, сопровождающихся насильственными действиями, террористическими актами, поджогами и т. д.—и в отношении колхозников и трудящихся единоличников должна применяться высшая мера наказания.

7. В отношении председателей колхозов и членов правлений, участвующих в хищениях государственного и общественного имущества, необходимо применять высшую меру наказания и лишь при смягчающих вину обстоятельствах—десятилетнее лишение свободы.

Раздел 3.

О ПОРЯДКЕ НАПРАВЛЕНИЯ ДЕЛ ПО ХИЩЕНИЯМ.

1. Рассматриваются ППОГПУ:

Дела о хищениях, сопровождающихся массовыми выступлениями, насильственными действиями, террористическими актами, поджогами и т. д., а также дела, по которым проходят организованные группировки с большим количеством арестованных.

2. Рассматриваются соответствующими судами:

Дела о хищениях на жел.-дор. транспорте и все остальные дела, кроме перечисленных в п. 1 настоящего раздела.

Раздел 4.

О СПЕЦИАЛЬНОМ ПРИМЕНЕНИИ ДЕКРЕТА ЦИК и СНК от 7/VIII—32 г.

1. Допустить применение меры репрессии по делам, подпадающим под действие закона от 7 августа в отношении преступлений, совершенных до издания закона, в случаях, когда преступления имеют общественно-политическое значение.

2. Изъять из подсудности сельских общественных и колхозных товарищеских судов дела о хищениях колхозного имущества.

В ведении сельских общественных и колхозных товарищеских судов оставить лишь дела о преступлениях против личной собственности колхозников и единоличников.

Раздел 5.

О СРОКАХ ВЕДЕНИЯ СЛЕДСТВИЯ ПО ДЕЛАМ О ХИЩЕНИЯХ.

1. Судебно-следственные органы обязаны заканчивать дела и выносить по ним приговоры не дольше, чем в пятнадцатидневный срок с момента раскрытия преступления и возникновения дела.

2. Как исключение, только в отношении дел, в которых проходит большое количество обвиняемых, срок ведения дела и вынесение приговора определяется не дольше, чем 30 дней.

Председатель Верховного Суда Союза ССР **А. Винокуров.**

Прокурор Верховного Суда Союза ССР **П. Красиков.**

Зам. Председателя ОГПУ **И. Акулов.**

13/IX 1932 г.

3

СОВЕРЕННО СЕКРЕТНО

СЕКРЕТАРЮ ЦК КП/С/У тов. КОССЮРВ.

При этом прилагаю подобранный по нашим материалам за период с августа м-ца перечень право-оппортунистических проявлений членов, кандидатов партии и комсомольцев по сельским организациям Украины, сводящихся, в общем к нежеланию драться за выполнение хлебозаготовительных планов.

Прошу обсудить этот вопрос на Политбюро на предмет вынесения соответствующего решения.

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ЦК КП СССР

/ С. РЕДЕНС /

22 ноября 1932 г.
№ 1284/с.
г. Харьков

НАЧАЛЬНИК
ХАРКІВСЬКОГО ОБЛАСНОГО ВІДДІЛУ
ДПУ УСРР

70

21-го ноября 1932 г.

Службова записка

ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРЮ ЦК КП/б/У
ТОВ. КОСИОРУ.

При сем направляю сведения об арестованных и подлежащих аресту по учетному и правленческому аппарату колхозов Харьковской Области, согласно В/предложения, по состоянию на 20/XI с.г.

ТИМОФЕЕВ.

718991
21/11/32

СЕКРЕТНО.

105

ВСЕМ ЧЛЕНАМ И КАНДИДАТАМ ЦК И ЦКК, ВСЕМ СЕКРЕТАРЯМ ОБКОМОВ, РАЙКОМОВ, НАЦ. ЦК, ВСЕМ СЕКРЕТАРЯМ РАЙКОМОВ И ВСЕМ ПРЕДРИКАМ, ВСЕМ ЧЛЕНАМ-ПАРТИЙЦАМ КОЛЛЕГИИ НАРКОМЗЕМА СССР.

Рассылаются для сведения следственные материалы по саботажу хлебозаготовок Ореховском районе Украины, присланные в ЦК ВКП(б) председателем ГПУ Украины г. Реденсом. Так как материалы эти являются характерными для значительной части районов Советского Союза, то следовало бы, по моему мнению, обратить на них особое внимание. Материалы лишний раз показывают, что организаторами саботажа являются в большинстве случаев „коммунисты“, т. е. люди, имеющие в кармане партбилет, но давно уже переродившиеся и порвавшие на деле с партией. Это — те самые обманщики партии и жулики, которые искусно проводят кулацкую политику под флагом своего „согласия“ с генеральной линией партии.

Вот что говорит Ленин о таких жуликах и обманщиках:

„Рабочие и крестьяне, трудящиеся и эксплуатируемые! Земля, банки, фабрики, заводы перешли в собственность всего народа! Беритесь сами за учет и контроль производства и распределения продуктов, — в этом и только в этом путь к победе социализма, залог его победы, залог победы над всякой эксплуатацией, над всякой нуждой и нищетой! Ибо в России хватит хлеба, железа, леса, шерсти, хлопка и льна на всех, лишь бы правильно распределить труд и продукты, лишь бы установить всенародный деловой, практический контроль за этим распределением, лишь бы победить не только в политике, но и в повседневной экономической жизни врагов народа: богатых, их прихлебателей, — затем жуликов, туенядцев и хулиганов“.

„Никакой пощады этим врагам народа, врагам социализма, врагам трудящихся! Война не на жизнь, а на смерть богатым и их прихлебателям, буржуазным интеллигентам, война жуликам, туенядцам и хулиганам“.

„Богатые и жулики, это — две стороны одной медали, это — два главные разряда паразитов, вскормленных капитализмом, это — главные враги социализма, этих врагов надо взять под особый надзор всего населения, с ними надо расправляться, при малейшем нарушении ими правил и законов социалистического общества, беспощадно. Всякая слабость, всякие колебания, всякое сентиментальничанье в этом отношении было бы величайшим преступлением перед социализмом“.

(Ленин, том XXII, стр. 164. — „Как организовать соревнование“).

Так как враг с партбилетом в кармане должен быть наказан строже, чем враг без партбилета, то следовало бы людей вроде Головина (бывший секретарь Ореховского райкома), Паламарчука (бывш. пред. рика), Луценко, Ордельяна, Пригоды и других немедленно арестовать и наградить их по заслугам, т. е. дать им от 5 до 10 лет тюремного заключения каждому.

Секретарь ЦК ВКП(б) И. Сталин.

декабри 1932 г.
№ П4731

3 ХАТИ ДО ХАТИ!

**Селяне, не давайте хлеба больше-
викам!**

За всіх кінців України надходять тріскачі звістки про нещорі, а в багатьох місцях нещорж був повний. На Московщині положення ще гірше — там уже тепер відбуваються голодні бунти селян та робітників, які московські комісари адушують розстрілами. Надія вся болшевицями на український хліб, який вони будуть грабувати в українського населення та вивозити на Московщину. Знов, як шість років тому назад, заберуть останнє, а народ нас залишать умірати голодною смертю. Червоні кажи московські не зупиняться перел тим щоб знов виморити голодом мільйони нашого населення, як було минулого разу, коли цей голоду америло біля восьми мільйонів української людности. А мільйони голодних москалів, який посиляти большевицка вла-

Не давайте їм хліба!

Але вони цього не зроблять.

Але чи станеться так, як хотять більшовики?

Селяне! Досить з нас вже і інтервенції чужоземної сили московської. Хай не ступить більше на нашу политу кровію землю нога хижого чужинця. Рятуйтеся самі! Самі організуємося, щоб власними силами скинути ненависне панування скажених московських катів!

Ні одного зерна хліба червоним грабіжникам! Ні одного карбованця
независимим окупантам!

Рятуймося від голоду, готуймося до розправи з проклятою московською комунією!

Український Революційний Комітет.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Адамський Віктор Романович – кандидат історичних наук, викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Білий Леонід Григорович – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Блажевич Юрій Іванович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, Почесний краєзнавець України (м. Хмельницький).

Гриньова Людмила Вікторівна – здобувачка вищої освіти Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Диях ЮдітаГжегожівна – магістрантка 2 року навчання спеціальності «Право» Хмельницького інституту МАУП (м.Хмельницький).

Жданкіна Лариса Костянтинівна – кандидат юридичних наук, науковий консультант Конституційного Суду (м. Київ).

Кашуба Ганна Сергіївна – магістрантка 2 року навчання спеціальності «Право» Хмельницького інституту МАУП (м.Хмельницький).

Ковальчук Оксана Леонідівна – старший викладач циклової комісії соціальних дисциплін Хмельницького політехнічного коледжу Національного університету «Львівська політехніка» (м. Хмельницький).

Костючок Петро Леонтійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ).

Оліх Галина Іванівна – старший викладач кафедри економіки та управління Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Парандій Валентина Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Семенова Анна Миколаївна – аспірантка Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Сем'янчук Петро Михайлович – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та управління Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Філонова Інна Борисівна – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця).

Цимбалюк Ганна Сергіївна – кандидат економічних наук, завідувач кафедри економіки та управління Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

25 листопада 2021 року

на базі Хмельницького інституту МАУП відбудеться
XX Всеукраїнська науково-практична конференція
“ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ
САМОСВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В КОНТЕКСТІ
ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ ХХ-ХХІ СТОЛІТЬ”
(початок роботи об 11.00. Конференц-зал)

Напрями роботи:

1. Історіографія та джерела з вивчення історії ХХ-ХХІ століть;
2. Боротьба за українську державність;
3. Українська революція (1917 – 1921 рр.): причини, перебіг, наслідки;
4. Україна у Другій світовій війні (1939-1945 рр.)
5. Голодомор 1932–1933 років в Україні: причини, соціально-психологічні та демографічні наслідки, правова оцінка;
6. Персоналії в історії України ХХ–ХХІ століття.

Планується випуск збірника наукових праць. Вимоги до оформлення:

- матеріали подаються українською мовою обсягом 6-12 сторінок набраного на комп'ютері тексту формату А4; шрифт Times New Roman, кегль 14, міжрядковий інтервал 1,5 (текстовий редактор WORD); поля зліва – 20 мм, справа, зверху, низу – 1,5 мм (в автоматичному режимі, забороняється використовувати табуляцію);

- прізвище, ім'я, по батькові автора (повністю) друкується зверху справа, нижче курсивом друкується місце роботи, науковий ступінь, вчене звання, посада; нижче через 1,5 інтервала, посередині симетрично до тексту – назва статті великими літерами; після цього через 2 інтервали – основний текст; в кінці через 2 інтервали симетрично до тексту заголовок “Використані джерела та література”; список літератури подається через 1 інтервал з розміром шрифту 12, без автоматичної табуляції в порядку згадування в тексті;

- посилання на літературу виконуються у квадратних дужках [ ] з позначенням порядкового номера джерела (монографії, статті) і сторінки (аркуша) за зразком: [4, с. 21], [6, арк. 121], [9, р. 17];

- в примітці до тексту прохання вказати контактний номер телефону;
- матеріали подавати на електронну пошту.

Матеріали, в яких не буде дотримано вимог щодо оформлення, розглядатися не будуть!

Термін подання матеріалів – до 10 листопада 2021 року

Матеріали подавати і надсилати за адресою: 29015, м. Хмельницький, проспект Миру 101А, Хмельницький інститут МАУП. Парандій Валентина Олександрівна. Контактний телефон: (0382) 63-03-05, 61-25-19, 067-589-53-66. E-mail: himaup@ukr.net, v.parandiy@maup.km.ua

Оргкомітет

НАУКОВЕ ВИДАННЯ
Збереження національної ідеї
та національної самосвідомості українського народу в
контексті історичних подій ХХ–ХХІ століть

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 14

З 100 Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій ХХ–ХХІ століть : зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2020. – Вип. 14. – 146 с.

Відповідальний за випуск:

Білий Л.Г., *директор Хмельницького інституту МАУП,*
кандидат педагогічних наук, доцент

Комп'ютерний набір та верстка: *Парандій В.О.*

Макет обкладинки: *Парандій В.О.*

На титульній сторінці використано фото з сайту
Національного музею Голодомору-геноциду

Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК №3262 від 26.08.2008 р.

Хмельницький інститут
імені Блаженнішого Володимира,
Митрополита Київського і всієї України
29015, м. Хмельницький, проспект Миру 101 А
Тел.: (0382) 63-03-05, 63-70-24
Ел. адреса: himaup@ukr.net
Сайт: www.maur.km.ua

За достовірність фактів, назв, посилань на літературні джерела
відповідальність несуть автори. Редколегія не завжди поділяє їхні
погляди.

Здано в набір 30 листопада 2020 р. Підписано до друку 01 грудня 2020 р.
Формат 60х84 1/16. Гарн. Times. Ум. друк. арк. 2,4.
Друк офсетний. Папір офсетний. Тираж 300 прим.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
29015, м. Хмельницький, проспект Миру, 101А
тел. (0382) 63-03-05, 63-70-24
e-mail: himaup@ukr.net, веб-сайт: <http://maup.km.ua/>